

I n d e k s 3 8 1 5 4 3 ■ I S S N 0 1 3 7 - 7 2 7 2

WOJSKOWY
PRZEGLĄD
PRAWNICZY

LIPIEC-WRZESIEŃ ■ WARSZAWA 2024

3
[311]

ROK XCVII

Indeks 381543 ■ ISSN 0137-7272 ■ Egz. bezpłatny

WOJSKOWY PRZEGLĄD PRAWNICZY

LIPIEC-WRZESIEŃ ■ WARSZAWA 2024

3
[311]

R A D A N A U K O W A

Przewodniczący

Członkowie:

- Tomasz Janeczek
- Małgorzata Manowska
- Justyn Piskorski
- Marcin Warchoł
- Czesław Kiak
- Bogusław Sygit
- Piotr Steczkowski
- Elżbieta Karska
- Marek Mozgawa
- Hanna Paluszkiewicz
- Katarzyna Dudka
- Katarzyna Chałubińska-Jentkiewicz
- Adam Zbieranek
- Grzegorz Ociecek
- Dariusz Barski
- Bartosz Kownacki
- Sebastian Chwałek
- Błażej Wojnicz
- Tomasz Zdzikot
- Helmut Radtke
- Alexandre Ferreira Baptista Coelho
- Veronika Huštova
- Mykola Khavroniuk
- Bohdan Telefanko

K O L E G I U M R E D A K C Y J N E

Redaktor Naczelny

Członkowie

- Maciej Nowak
- Alicja Pietrusiewicz
- Ewa Romankiewicz
- Andrzej Siemienuk
- Katarzyna Sioma

WYDAJE
PROKURATURA KRAJOWA

Adres Redakcji:
02-676 Warszawa, ul. Postępu 3
tel. 22 12-51-189

e-mail: redakcja.pk.wpp@prokuratura.gov.pl

Druk, skład i korekta
Centrum Poligrafii sp. z o.o., www.jakubiccy.com.pl

Wersją podstawową (referencyjną) czasopisma jest wersja papierowa.
Artykuły i recenzje w „Wojskowym Przeglądzie Prawniczym” nie mają
charakteru urzędowego, lecz są wyrazem poglądów ich autorów.

WOJSKOWY PRZEGLĄD PRAWNICZY KWARTALNIK

LIPIEC-WRZESIEŃ ■ WARSZAWA 2024

WYDAJE PROKURATURA KRAJOWA

SPIS TREŚCI

**DAMIAN ROBERT
JAWORSKI**

doktorant Szkoły Doktorskiej
UKSW w Warszawie

*Ekshumacja zwłok w postępowaniu karnym
w ujęciu formalnym i praktycznym*

5

ZUZANNA GRZEŚKOWIAK

aplikantka KSSiP

ADAM FALIS

absolwent archeologii
na Wydziale Nauk
Historycznych
i Pedagogicznych
Uniwersytetu Wrocławskiego

JAROSŁAW CHRAPEK

doktorant Szkoły Doktorskiej
UKSW w Warszawie

**DR HAB. CZESŁAW KŁAK,
PROF. UKEN**

Instytut Prawa, Ekonomii
i Administracji Uniwersytetu
Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

*Podmiot odpowiedzialności karnej skarbowej
za nieujawnienie przedmiotu lub podstawy
opodatkowania (art. 54 k.k.s.) w przypadku
umowy najmu prywatnego nieruchomości*

27

BEATA PIEKŁO

Uniwersytet Ekonomiczny
w Krakowie

.....

*Czasowe odebranie i przepadek jako szczególne
instrumenty prawnej ochrony zwierząt*

46

NATALIA TURACZY

absolwentka prawa
Uniwersytetu Komisji
Edukacji Narodowej
w Krakowie

.....

Postępowanie w przedmiocie stwierdzenia zgonu **67**

MARCIN JACHIMOWICZ

prokurator Prokuratury
Rejonowej w Świebodzinie

.....

*Obwiniony w postępowaniu
o wykroczenie powszechne*

90

DAMIAN ROBERT JAWORSKI¹,
ZUZANNA GRZEŚKOWIAK²,
ADAM FALIS³, JAROSŁAW CHRAPEK⁴

Ekshumacja zwłok w postępowaniu karnym w ujęciu formalnym i praktycznym

Exhumation of corpses in criminal proceedings in formal and practical terms

STRESZCZENIE

Przedmiotem niniejszego artykułu są rozważania poświęcone wyjęciu zwłok z grobu w postępowaniu karnym. Autorzy poruszyli problematykę związaną z aktualnym brzmieniem art. 210 k.p.k., jak również dokonali identyfikacji i deskrypcji pozakodeksowych przepisów w kontekście realizacji omawianej czynności procesowej. W publikacji nie zabrakło również informacji na temat archeologii sądowej, wykorzystywanej przede wszystkim przy tzw. ekshumacjach historycznych. W końcowej części dzieła omówiono, jakie korzyści dla oględzin zwłok przynosi pośmiertna tomografia komputerowa.

Słowa kluczowe: wyjęcie zwłok z grobu, ekshumacja, oględziny, sekcja, archeologia sądowa, pośmiertna tomografia komputerowa, PMCT

1. Wprowadzenie

Czynność wyjęcia zwłok z grobu to szczególny tryb postępowania z ciałem zmarłego w procesie karnym. Został on uregulowany w art. 210 k.p.k.⁵ i zgodnie z tym przepisem ma on na celu umożliwienie

¹ Damian Robert Jaworski – doktorant Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (dyscyplina: nauki prawne), prezes Koła Nauk Penalnych na Wydziale Prawa i Administracji UKSW, aplikant Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury XIII rocznika aplikacji prokuratorskiej. Adres e-mail: d.jaworski.dzialalnosc.naukowa@gmail.com. ORCID: 0000-0002-1069-6916.

² Zuzanna Grześkowiak – absolwentka prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, aplikantka Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury XIII rocznika aplikacji prokuratorskiej, ORCID: 0000-0002-0679-3166.

³ Adam Falis – pracownik oddziału dziedzictwa kulturowego i ochrony pamięci narodowej Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego, absolwent archeologii na Wydziale Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

⁴ Jarosław Chrapek – doktorant Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (dyscyplina: archeologia), ORCID: 0000-0002-0574-5250.

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1375 ze zm.), dalej jako: „k.p.k.” lub „Kodeks postępowania karnego”.

wykonania oględzin lub otwarcia zwłok. W literaturze przedmiotu omawiana czynność określana jest mianem „ekshumacji” (z łac. „ex” to „z”, natomiast „humus” to „ziemia”)⁶. Mimo że nie jest to pojęcie znane Kodeksowi postępowania karnego, ustawodawca posługuje się nim w innych aktach prawnych, np. w art. 53 ust. 2 i 3 IPN-U⁷. Z tego powodu dalsze rozważania autorów traktują oba terminy synonimicznie.

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje na brak szerokich opracowań związanych z instytucją, o której mowa w art. 210 k.p.k., sugerując tym samym, że stanowi ono zagadnienie niszowe. Co więcej, prokurator, a w szczególności sędzia może ani razu w ciągu całej swojej kariery zawodowej nie zetknąć się z koniecznością przeprowadzenia ekshumacji.

Celem niniejszego artykułu jest rozwiązanie problemu badawczego, który sprowadza się do następującego pytania: Jak kształtuje się procesowa czynność wyjęcia zwłok z grobu w celu dokonania ich oględzin lub otwarcia?

Rozwiązania powyższego problemu dokonano poprzez udzielenie odpowiedzi na dwa zasadnicze pytania cząstkowe, uzupełnione o pytania dodatkowe. Mianowicie:

I. Jakie są formalne aspekty ekshumacji zwłok w postępowaniu karnym?

1. Jak została uregulowana ekshumacja zwłok w Kodeksie postępowania karnego z uwzględnieniem czynności następczych, tj. oględzin oraz ich otwarcia, czyli tzw. sekcji?
2. Jakie przepisy pozakodeksowe oraz w jaki sposób regulują ekshumację ciała zmarłego w postępowaniu karnym?
3. Jakie wnioski *de lege lata et ferenda* nasuwają się w związku z analizą przepisów, o których mowa w punkcie pierwszym i drugim?

II. Jakie są wybrane, praktyczne aspekty ekshumacji zwłok w postępowaniu karnym?

1. Jaką rolę może pełnić biegły z zakresu archeologii sądowej oraz w jakich okolicznościach powinien zostać powołany przez organ procesowy?
2. W jaki sposób tomografia komputerowa może zostać wykorzystana w razie konieczności przeprowadzenia oględzin lub otwarcia zwłok ekshumowanych?

W toku badań autorzy skorzystali z następujących metod badawczych: metody dogmatycznej w postaci analizy wybranych przepisów, metody

⁶ Zob. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Artykuły 1–467. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2014, edycja elektroniczna (dalej jako: „e. el.”) LEX.

⁷ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 102), dalej jako: „IPN-U” lub „ustawa o IPN”.

teoretycznej, której istota sprowadza się do analizy piśmiennictwa, a także metody empirycznej, w postaci przeglądu orzecznictwa. W opracowaniu nie zabrakło również odwołania się do własnych doświadczeń autorów.

2. Formalne aspekty ekshumacji zwłok w postępowaniu karnym

2.1. Ekshumacja zwłok w świetle przepisów Kodeksu postępowania karnego

Jak wskazano, zgodnie z art. 210 k.p.k. celem ekshumacji zwłok jest umożliwienie wykonania ich oględzin lub otwarcia. Te zaś przeprowadza się, jeżeli zachodzi podejrzenie przestępnego spowodowania śmierci (art. 209 § 1 k.p.k.). Przepis art. 210 k.p.k. wskazuje również na organy upoważnione do zarządzenia o jej przeprowadzeniu. Na etapie postępowania przygotowawczego, a zatem w czasie trwania dochodzenia lub śledztwa, jest to prokurator, natomiast w toku postępowania sądowego – sąd. Wyjęcie zwłok z grobu to czynność protokołowana (art. 143 pkt 4 k.p.k.). Co więcej, jest ona zastrzeżona wyłącznie do kompetencji powyższych organów⁸. W tym zakresie procedura karna nie przewiduje żadnego upoważnienia dla innych podmiotów na zasadzie zbliżonej do tej z art. 325i § 3 k.p.k. To oznacza, że zarówno asystent prokuratora (art. 175 § 2 pkt 2 lit. c PrProkU⁹), jak i aplikant prokuratorski¹⁰ (art. 183 § 1 w zw. z art. 175 § 2 pkt 2 lit. c PrProkU) nie mogą kierować czynnością wyjęcia zwłok z grobu. Czynność zastrzeżona nie zmienia swojego charakteru i wymaga zarządzenia jej przez prokuratora także w przypadku, gdy Policja lub inna uprawniona służba (o której mowa w art. 312 pkt 1 lub 2 k.p.k.) prowadzi postępowanie pod jego nadzorem.

W piśmiennictwie istnieją dwa poglądy co do formy decyzji procesowej o zarządzeniu ekshumacji ciała zmarłego. Z jednej strony podnosi się, że „wyjęcie zwłok z grobu nie wymaga wydania postanowienia, skoro wolno tę czynność zarządzić [...]”¹¹. Z drugiej, wskazuje się, że decyzja o zarządzeniu wyjęcia zwłok z grobu winna zapaść w formie postanowienia. Przepis art. 210 k.p.k. „w prawdzie [...] zawiera słowo «zarządzić», co mogłoby sugerować formę zarządzenia dla ekshumacji, jednak z uwagi na

⁸ Zob. R.A. Stefański, *Oględziny i otwarcie zwłok jako czynności procesowe*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 3, s. 36.

⁹ Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1360 ze zm.), dalej jako: „PrProkU”.

¹⁰ *Sensu stricto* aplikant Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury aplikacji prokuratorskiej.

¹¹ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Komentarz do art. 210 [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz do 1–296*, red. P. Hofmański, vol. 1, wyd. 2, Warszawa 2004, s. 896.

to, że jednym z dwóch enumeratywnie wskazanych w treści omawianego przepisu podmiotów uprawnionych do podjęcia decyzji o ekshumacji jest sąd, a zgodnie z art. 93 § 1 k.p.k. sąd wydaje postanowienie, to przyjęcie odnośnie do decyzji prokuratora innej formy niż postanowienie byłoby niecelowe i niespójne wewnętrznie¹². Mimo że brak jest podstaw do odebrania słuszności drugiemu z poglądów, należy zauważyć, że w istocie jest to spór wyłącznie teoretycznoprawny i nie ma on praktycznego przełożenia na skutki wydanej decyzji procesowej. Jeżeli prokurator wyda zarządzenie o wyjęciu zwłok z grobu w celu dokonania ich oględzin lub otwarcia, to będzie ono skuteczne, albowiem jest zgodne z wykładnią literalną omawianego przepisu. W tym znaczeniu zarzut co do niespójności wewnętrznej jest jedynie (słusznym) postulatem, który ma na celu zapewnienie systemowej spójności pomiędzy formami decyzji procesowych w poszczególnych etapach postępowania karnego.

O wiele bardziej doniosłą kwestią jest to, że zarówno postanowienie, jak i ewentualne zarządzenie o ekshumacji zwłok są czynnościami niezaskarżalnymi. Wskazany problem stał się przedmiotem rozważań Trybunału Konstytucyjnego¹³, podjętych na skutek pytania prawnego Sądu Okręgowego w Warszawie. Otóż postanowieniem z 11 lipca 2019 r., sygn. akt S 2/19¹⁴, Trybunał zasygnalizował Sejmowi i Senatowi istnienie uchybień w prawie, których usunięcie jest niezbędne dla zapewnienia spójności systemu prawnego Rzeczypospolitej Polskiej. Chodziło właśnie o art. 210 k.p.k. i brak możliwości wniesienia zażalenia na decyzję prokuratora albo sądu. Trybunał Konstytucyjny podkreślił m.in., że zgodnie z wyrokiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka¹⁵ z 20 września 2018 r. w sprawach skarg nr 30491/17 oraz 31083/16, Solska i Rybicka przeciwko Polsce¹⁶, „pewne zagadnienia związane ze sposobem potraktowania ciała osoby zmarłej, a także zagadnienia dotyczące możliwości uczestniczenia w pochówku i oddania czci przy grobie osoby bliskiej zostały uznane za wchodzące w zakres prawa do poszanowania życia rodzinnego lub prywatnego w kontekście art. 8 Konwencji [o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)]”¹⁷. Jednocześnie TK wskazał,

¹² D. Gruszecka, *Komentarz do art. 210 [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, wyd. 6, Warszawa 2023, e. el. Legalis.

¹³ Dalej jako „Trybunał” lub „TK”.

¹⁴ LEX nr 2723575.

¹⁵ Dalej jako: „ETPCz”.

¹⁶ LEX nr 2549589.

¹⁷ Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 11 lipca 2019 r., S 2/19, LEX nr 2723575.

iż w przywołanym orzeczeniu ETPCz „stwierdził, że prawo polskie nie przewiduje dostatecznych zabezpieczeń przed arbitralnością w odniesieniu do prokuratorskiego postanowienia o zarządzeniu wyjęcia zwłok z grobu; brak jest mechanizmu kontroli proporcjonalności ograniczenia odpowiednich praw z art. 8 Konwencji”¹⁸. W konsekwencji TK zasygnalizował możliwość usunięcia zaistniałego uchybienia poprzez ustanowienie klarownej i jednoznacznej regulacji w przedmiocie środków odwoławczych od rozstrzygnięć wydawanych na podstawie art. 210 k.p.k., z uwzględnieniem standardów ukształtowanych w orzecznictwie ETPCz.

Mając na uwadze powyższe, w tym ewentualne wątpliwości co do formy procesowej ekshumacji, potencjalne brzmienie znowelizowanego art. 210 k.p.k. mogłoby przyjąć następujący kształt: „§ 1. W celu dokonania oględzin lub otwarcia zwłok prokurator albo sąd może zarządzić o wyjęciu zwłok z grobu. § 2. Na postanowienie określone w § 1 przysługuje zażalenie do sądu rejonowego, w którego okręgu prowadzi się postępowanie. § 3. Zażalenie na postanowienie o wyjęciu zwłok z grobu sąd rozpoznaje niezwłocznie, nie później niż przed upływem 7 dni od przekazania sądowi zażalenia wraz z aktami sprawy”. Propozycja nowego brzmienia uwzględnia nie tylko spójność z orzecznictwem ETPCz, ale również konieczność zapewnienia niezwłocznej kontroli sądowej z powodu postępującego rozkładu zwłok, który nieuchronnie prowadzi do utraty potencjalnych śladów i dowodów przestępstwa. Może mieć to szczególne znaczenie w przypadku noworodków, których ciała, ze względu na o wiele większy udział tkanki chrzęstnej i mniejszą masę, bez wątpienia ulegają szybszym zmianom rozkładowym aniżeli zwłoki osób dorosłych. Nie można również tracić z pola widzenia czasu, jaki mija od chwili śmierci zmarłego do momentu jego pochówku. Dochodzi do tego również czas niezbędny do przeprowadzenia samej ekshumacji. Wszystko to powoduje konieczność ustanowienia stosunkowo krótkiego terminu instrukcyjnego na rozpoznanie ewentualnego zażalenia przez sąd, tak aby ciało, którego dotyczy zaskarżone postanowienie, nie stało się „dowodowo bezużyteczne” z punktu widzenia prowadzonego postępowania.

2.2. Ekshumacja zwłok na gruncie przepisów pozakodeksowych

Na możliwość dokonania ekshumacji przez prokuratora albo sąd wskazuje *explicitie* art. 15 ust. 1 pkt 2 CmU¹⁹. Wyjęcie zwłok bądź ich szczątków z grobu dla celów procesowych obwarowane jest – podobnie jak

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 887), dalej jako: „CmU”.

w przypadku ekshumacji przeprowadzanej na umotywowaną prośbę osób uprawnionych do pochowania zwłok za zezwoleniem właściwego inspektora sanitarnego albo na podstawie decyzji tej osoby, w sytuacji przeznaczania cmentarza na inny niż pochówek cel – określonymi warunkami, wskazanymi w wydanych na podstawie art. 20 ust. 3 CmU rozporządzeniach Ministra Zdrowia²⁰. W myśl § 12 PostZwR ekshumacja jest dopuszczalna w okresie od 16 października do 15 kwietnia. Można ją przeprowadzić jedynie we wczesnych godzinach rannych. Ma to znaczenie zwłaszcza z uwagi na warunki atmosferyczne i panującą wówczas obniżoną temperaturę powietrza, a co za tym idzie także na szeroko pojęte względy sanitarne. Przepisy rozporządzenia o postępowaniu ze zwłokami wskazują zresztą na konieczność zawiadomienia właściwego inspektora sanitarnego o zamierzonym wyjęciu zwłok z grobu, a w przypadku ekshumacji dokonywanej na obszarze portu rybackiego, właściwego portowego inspektora sanitarnego, którzy ponadto wykonują nadzór nad przeprowadzaną czynnością, również poprzez bezpośrednią obecność w osobie przedstawiciela stacji sanitarno-epidemiologicznej. Co więcej, zgodnie z § 5 ust 1 PrzechZwR osoby uczestniczące w ekshumacji powinny stosować środki ostrożności określone przez właściwego państwowego inspektora sanitarnego. Nie podlega dyskusji fakt, że dotyczy to również prokuratora lub sędziego, obecnych przy czynności. Przy zachowaniu ustalonych środków ostrożności właściwy powiatowy inspektor sanitarny może dopuścić wykonanie ekshumacji także w innym czasie niż w okresie od 16 października do 15 kwietnia. Okoliczność ta nie jest odmiennie uregulowana w przypadku zarządzenia ekshumacji dla celów postępowania karnego, w związku z czym należy stwierdzić, że w razie konieczności wyjęcia zwłok z grobu w innym niż wskazany w treści rozporządzenia terminie prokurator albo sąd musi mieć na uwadze, iż czynność ta – z uwagi na konieczność zachowania wymogów sanitarnych – powinna być dopuszczona przez właściwego inspektora sanitarnego.

Ze względu na wspomniane wymogi, a wykraczając poza granice literalnego brzmienia uregulowań zawartych w treści rozporządzenia o postępowaniu ze zwłokami, również z uwagi na okoliczności związane z celami postępowania karnego, w tym pozyskania wartościowego materiału dowodowego, zwłoki wyjęte z grobu powinny być odpowiednio zabezpieczone, w zależności od stanu ich rozkładu. Zwłoki, które zostały ekshumowane przed upływem okresu mineralizacji, a zatem, co do zasady, przy

²⁰ Zob. rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2011 r. w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1910), dalej jako: „PostZwR” lub „rozporządzenie o postępowaniu ze zwłokami” oraz rozporządzenie z Ministra Zdrowia z dnia 23 marca 2011 r. w sprawie sposobu przechowywania zwłok i szczątków (Dz.U. z 2011 Nr 75, poz. 405), dalej jako: „PrzechZwR”.

uwzględnieniu warunków, w jakich się znajdowały, w tym w jakiej glebie zostały złożone, do ok. 20 lat od ich pochowania, wydobywa się wraz z trumną, którą bez otwierania umieszcza się w skrzyni szczelnie wybitej blachą (§ 12 ust. 3 PostZmR), a następnie zawozi do właściwego zakładu medycyny sądowej. Po upływie okresu mineralizacji wydobyte szczątki wraz z resztkami trumny umieszcza się w nowej trumnie, a w przypadku konieczności przewiezienia zwłok na odległość większą niż 60 km trumnę należy wyłożyć warstwą substancji płynnochłonnej o grubości 5 cm, opieczetować oraz umieścić w worku z nieprzepuszczalnego tworzywa sztucznego. Co istotne, w takim przypadku trumna jest zamykana w obecności właściwego inspektora sanitarnego (§ 12 ust. 5 w zw. z § 11 ust. 1 PostZmR).

Pojęcie ekshumacji znane jest również ustawie o IPN. Instytut Pamięci Narodowej prowadzi bowiem szeroko zakrojoną działalność związaną m.in. z zachowaniem pamięci o ofiarach zbrodni popełnionych na Narodzie Polskim. Jedną z jej form jest poszukiwanie miejsc spoczynku osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych w okresie od 8 listopada 1917 r. do 31 lipca 1990 r., a następnie podejmowanie czynności związanych z identyfikowaniem tożsamości osób, których zwłoki, szczątki lub prochy odnaleziono. Informowanie społeczeństwa o odnalezionych miejscach spoczynku, tożsamości osób, a także o ich działalności niepodległościowej i okolicznościach śmierci należy natomiast do określonych ustawowo zadań badawczo-edukacyjnych Instytutu, wyrażonych wprost w art. 53 pkt 7 IPN-U.

Doniosłość ekshumacji zwłok ofiar zbrodni systemów totalitarnych wyrażono poprzez umieszczenie przepisów na jej temat w odrębnym rozdziale 6a IPN-U, pt. „Poszukiwanie miejsc spoczynku osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych w okresie od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.”. Wspomniane przepisy regulują w sposób kompleksowy „proces ekshumacji”, poczynawszy od konieczności uzyskania zgody osoby zarządzającej nieruchomością, na której mają być przeprowadzane prace, po kwestie związane z organizacją Bazy Materiału Genetycznego, służącej identyfikacji ofiar oraz ponownego pochowania zwłok. Z karnistycznego punktu widzenia istotną rolę w przeprowadzanej przez zespół badaczy ekshumacji odgrywa prokurator Instytutu. Zgodnie z treścią art. 53d IPN-U w przypadku odkrycia zwłok, szczątków lub prochów ludzkich Prezes Instytutu Pamięci Narodowej zawiadamia o tej okoliczności prokuratora właściwej miejscowo oddziałowej komisji. Poza tym prokurator posiada również kompetencję do samodzielnego zarządzania ekshumacji w przypadku powzięcia wiadomości o konieczności wydobywania

zwłok ludzkich. W takim wypadku ustaleń dotyczących miejsc pochówku dokonuje on w toku wszczętego i prowadzonego przez siebie śledztwa w sprawach o zbrodnie wskazane w art. 1 pkt 1 lit. a IPN-U, a zatem o te popełnione na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od 8 listopada 1917 r. do 31 lipca 1990 r. w postaci zbrodni nazistowskich, zbrodni komunistycznych, zbrodni ukraińskich nacjonalistów i członków ukraińskich formacji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką oraz w sprawach innych przestępstw stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne. O konieczności przeprowadzenia ekshumacji, wskazując jej miejsce i czas, prokurator właściwej miejscowo oddziałowej komisji zawiadamia Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej. W związku z przeprowadzonymi czynnościami ma również obowiązek przekazywać wszelkie dane dotyczące miejsca odkrycia zwłok, oznaczenia pobranego materiału genetycznego, a także miejsca jego przechowywania.

Wszelkie inne czynności bezpośrednio związane z wyjaśnieniem okoliczności sprawy, zgodnie z art. 45 ust 5 IPN-U, prokurator podejmuje, stosując przepisy Kodeksu postępowania karnego. Można zatem przyjąć, że, pomimo braku jakiegokolwiek wskazania w tym zakresie w treści IPN-U, do przeprowadzenia ekshumacji na podstawie jej przepisów, podobnie jak do przeprowadzenia ekshumacji zarządzonej na podstawie art. 210 k.p.k., stosuje się rozwiązania wskazane w przepisach wykonawczych, które zostały wydane na podstawie ww. art. 20 ust. 3 CmU.

3. Wybrane, praktyczne aspekty ekshumacji zwłok w postępowaniu karnym

3.1. Rola biegłego z zakresu archeologii sądowej oraz zastosowanie metod archeologicznych podczas prac poszukiwawczo-ekshumacyjnych

W toku postępowania karnego organy procesowe coraz częściej korzystają z metod stosowanych powszechnie w archeologii. Chociaż archeologia jako nauka zajmuje się badaniem działalności człowieka na przestrzeni dziejów, to jednak od kilkunastu lat sama metodyka archeologiczna znajduje z powodzeniem zastosowanie przy badaniu zdarzeń, które miały miejsce stosunkowo niedawno. Na podstawie art. 193 § 1 oraz art. 195 k.p.k. archeolog może pełnić rolę biegłego sądowego, któremu organ procesowy zleca wykonanie opinii, stanowiącej samoistny środek dowodowy, a jego zadaniem jest próba zrekonstruowania pewnej sekwencji zdarzeń z przeszłości na podstawie zachowanych śladów. Chodzi zatem o wnioskowanie redukcyjne, gdzie z zabezpieczonych śladów

zdarzenia należy wnioskować o jego przyczynie²¹. Archeolog sądowy może zostać powołany także jako specjalista (tzw. konsultant), który bierze udział w czynnościach procesowych jedynie w celu udzielania doraźnych konsultacji²². Zgodnie z art. 205 § 1 k.p.k. organ procesowy może wezwać specjalistę, jeżeli dokonanie oględzin, przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość, eksperymentu, ekspertyzy, zatrzymania rzeczy lub przeszukania wymaga czynności technicznych, w szczególności takich jak wykonanie pomiarów, obliczeń, zdjęć czy utrwalenie śladów.

Rolę biegłego z zakresu archeologii sądowej, powołanego najczęściej przez prowadzącego lub nadzorującego postępowanie prokuratora, należy przede wszystkim rozpatrywać w kontekście „ekshumacji historycznych”, dotyczących zbrodni wojennych, ludobójstwa i zbrodni systemów totalitarnych. Nie umniejsza to innym rodzajom ekshumacji, jednak te dotyczą najpoważniejszych czynów stypizowanych w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny²³. W Polsce zajmuje się nimi Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, osadzona w strukturach Instytutu Pamięci Narodowej. Niemniej jednak archeolodzy coraz częściej powoływani są również jako biegli działający w ramach specjalnych zespołów, pracujących na miejscu katastrof masowych (ang. *Disaster Victim Identification Team* – DVI), np. podczas katastrof lotniczych czy zamachów terrorystycznych. Wchodzą oni w skład takich grup obok lekarzy medycyny sądowej, specjalistów w dziedzinie kryminalistyki czy antropologów²⁴.

Podczas prowadzenia czynności śledczych często dochodzi do sytuacji, kiedy dla prokuratury priorytetem staje się zlokalizowanie miejsca pogrzebienia (w tym celowego ukrycia) ofiar zbrodni, a następnie ekshumacja ich szczątków. W tym celu powołany zostaje zespół naukowców, pełniących rolę biegłych lub „konsultantów”, składający się z historyków, archeologów, antropologów, lekarzy medycyny sądowej i genetyków. To ich działania mają finalnie doprowadzić do ujawnienia, ustalenia przyczyny śmierci i zidentyfikowania tożsamości zamordowanych osób, przez co sam proces przyjmuje charakter interdyscyplinarny²⁵.

Poszukiwanie miejsc pochówków ofiar stanowi jedno z największych wyzwania dla biegłych zajmujących się tą tematyką. Zespoły prowadzące

²¹ M. Trzciński, T. Borkowski, *Metodyka badań archeologii sądowej – archeolog na miejscu przestępstwa „Ochrona Zabytków”* 2017, nr 2, s. 113.

²² M. Trzciński [w:] *Archeologia sądowa w teorii i praktyce*, red. M. Trzciński, Warszawa 2023, s. 50.

²³ T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 17.

²⁴ M. Trzciński [w:] *Archeologia sądowa...*, s. 29.

²⁵ A. Falis, *Wspólny grób ofiar różnych totalitaryzmów. Ekshumacje na terenie dawnego więzienia w Białymstoku w latach 2013–2014* [w:] *Poszukiwanie i identyfikacja ofiar zbrodni systemów totalitarnych. Doświadczenia polskie w kontekście europejskim*, red. M. Zwolski, Białystok–Warszawa 2018, s. 128.

prace poszukiwawcze i ekshumacyjne korzystają z różnych metod pomagających im w lokalizacji pochówków. Lokalizacja jam, w których zakopywano ofiary, jest często bardzo trudna, ponieważ od czasu śmierci ofiar do momentu podjęcia poszukiwań mijają często dziesiątki lat. Dodatkowo badania komplikuje fakt, że sprawcy zbrodni często starali się jak najlepiej ukryć miejsca zbrodni, a pamięć żyjących świadków wydarzeń jest często bardzo zawodna, a ich zeznania mało precyzyjne. Dane historyczne (dokumenty) bardzo rzadko dokładnie precyzują lokalizację mogił, co powoduje, że niezbędne staje się korzystanie z innych metod pomagających ujawnić takie miejsca. Już na tym etapie biegli archeolodzy, po zapoznaniu się z dostępnym materiałem dowodowym dotyczącym potencjalnej lokalizacji miejsca grzebania ofiar, korzystają z metod nieinwazyjnych oraz inwazyjnych.

Wśród badań nienaruszających struktury warstw ziemnych (nieinwazyjnych) jako metodę służącą do rozpoznania terenu stosuje się metodę skaningu laserowego (LIDAR). Dzięki amplitudzie wysokości, uzyskiwanej przez odbicie fal radiowych, można zaobserwować obiekty o charakterze antropogenicznym w miejscach, gdzie z powierzchni są one mało widoczne lub zupełnie niewidoczne. Powszechnie stosuje się metodę archeologicznych badań powierzchniowych, w wyniku których można potwierdzić potencjalne miejsce zbrodni, a następnie ustalić jej zasięg. Podczas takich badań można bezpośrednio lub przy użyciu detektora metalu zlokalizować konkretne przedmioty pomocne w lokalizacji jam grobowych lub mających wpływ na przebieg postępowania. W trakcie badań powierzchniowych stosuje się również obserwację zmian roślinności czy nienaturalnego układu warstw geomorfologicznych o charakterze intencjonalnym²⁶. W przypadku gdy prospekcja terenowa nie daje wymiernych wyników, stosuje się metody geofizyczne. Metoda z użyciem georadaru pozwala określić głębokość i charakter zaburzenia struktur antropogenicznych na podstawie porównania zmian długości fal elektromagnetycznych. Z kolei za pomocą badania elektrooporowego można określić zmiany gęstości struktur glebowych, mogących wskazywać na zaburzenia intencjonalne. Kolejną z metod stosowanych podczas pracy biegłego archeologa jest badanie struktur gleby za pomocą magnetometru. Pozwala to określić miejsca, gdzie naturalne pole magnetyczne uległo zakłóceniu. Metody geofizyczne pozwalają określić zasięg prac poszukiwawczo-ekshumacyjnych na potencjalnym miejscu zbrodni albo wskazać konkretne jamy z ofiarami²⁷.

²⁶ A. Falis, *Sprawozdanie z rekonesansu terenowego na terenie Puszczy Augustowskiej przeprowadzone w dniu 23.10.2015 r.* [w:] *Akta śledztwa S 69/01/Zk Komisji do Spraw Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej oddział w Białymstoku*, Białystok 2015, s. 2–3.

²⁷ A. Ossowski, P. Brzeziński, J. Piątek i in., *The use of search techniques employing ground-penetrating radar in forensic medicine*, "Problems of Forensic Sciences" 2011, t. 87, s. 253–263.

Wśród metod inwazyjnych stosowanych w pracach poszukiwawczo-ekshumacyjnych stosuje się niekiedy badania za pomocą świdra geologicznego, w obrębie badanej struktury gruntu. Jest to metoda skuteczna w przypadku dużych mogił masowych. W przypadku pojedynczych pochówków rozrzuconych nieregularnie często zawodzi. Odwiert może zostać wykonany pomiędzy układem kości i nie ujawni występowania szczątków. Wadą tej metody jest fakt bezpowrotnego zniszczenia materiału kostnego. Drugą z metod polegających na ocenie próbkowanej gleby jest metoda fosforanowa, pozwalająca na analizę zawartości fosforu, którego zwiększony wskaźnik wskazuje na intensywny rozkład struktury organicznej²⁸.

W przypadkach poszukiwań ofiar zbrodni, kiedy badania nieinwazyjne i inwazyjne w małym stopniu (opisane wcześniej metody próbkowania) nie przynoszą oczekiwanych rezultatów, a zgromadzony materiał śledczy wskazuje na prawdopodobieństwo istnienia jam z ofiarami, można zastosować badania sondażowe. W takim wypadku biegły z zakresu archeologii sądowej wykorzystuje metodykę archeologiczną, powszechnie stosowaną podczas prac wykopaliskowych, adekwatną do badań cmentarzysk historycznych. Z uwagi na to, że w tym przypadku mamy do czynienia z archeologią sądową, należy skupić główną uwagę na zmianie odkrywanych struktur, powstałych od czasów popełnienia zbrodni. Niemniej jednak znane są przypadki, kiedy jako jamy służące do ukrywania ofiar wykorzystywano wcześniejsze istniejące struktury ziemne, takie jak ziemianki, studnie czy doły gliniankowe²⁹. W przypadku dużych powierzchni prace sondażowe wykonywane są nierzadko z zaangażowaniem ciężkiego sprzętu w postaci koparko-ładowarek lub minikoparek. W miejscach, gdzie przestrzeń badawcza jest nieduża i ograniczona przeszkodami (np. w postaci architektury, roślinności, instalacji ziemnych), prace wykonuje się metodą ręczną. Już na tym etapie biorą w nich udział również specjaliści z zakresu antropologii i kryminalistyki. Pierwszym etapem jest, w miarę możliwości, precyzyjne oszacowanie zasięgu „pola grobowego”. Następuje odślanianie kolejnych sektorów przestrzeni przeznaczonej do badań z zastosowaniem koparki, a następnie pozytywna weryfikacja odkrytych „jam grobowych” w jego obrębie. W zależności od charakteru pola grobowego/cmentarza (regularne mogiły lub chaotycznie rozmieszczone doły śmierci; mogiły pojedyncze/masowe) wykopy sondażowe wykonuje się z różną częstotliwością. W przypadku miejsc o chaotycznym układzie jam grobowych odślanianie

²⁸ D. Ławecka, *Wstęp do archeologii*, Warszawa–Kraków 2003, s. 73–74.

²⁹ A. Falis, *Badania archeologiczno-ekshumacyjne przeprowadzone na terenie byłego ogrodu więziennego przy Areszcie Śledczym w Białymstoku w dniach 15.06–04.07.2015 r.* [w:] *Akta śledztwa S 51/13/Zk Komisji do Spraw Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej oddział w Białymstoku*, Białystok 2015.

kolejnych sektorów wykonuje się metodą płaszczyznową, która pozwala na bardziej horyzontalny ogląd i ocenę, z jakim układem mamy do czynienia³⁰. Przy założeniach regularnych, bardziej „przewidywalnych” wykopy są mniejsze, a ich głębokość uzależniona jest od głębokości warstwy przemieszanej. Długość wykonanego wykopu sondażowego zależy od wielkości badanego terenu. Wykopy wykonuje się prostopadle do typowanych pochówków. W przypadku dużych mogił masowych odległości mogą być większe, a w przypadku pochówków pojedynczych odległości pomiędzy wykopami są mniejsze. Po ustaleniu wielkości „pola grobowego”, głębokości zalegania szczątków oraz charakteru pochówków zespół pod nadzorem biegłego archeologa przystępuje do dalszych prac. Po zlokalizowaniu jamy z ofiarami następuje doczyszczanie powierzchni, ocena stratygraficzna, eksploracja warstwy zasypiskowej, wykonuje się dokumentację fotograficzną/ortofotograficzną, rysunkową i pomiarową samej „jamy grobowej”. Przy pomocy koparki wyposażonej w tzw. łyżkę skarpową (szeroką bez zębów) zdejmowane są kolejne około 5–10 cm warstwy ziemi. Po ściągnięciu każdej kolejnej warstwy biegły archeolog wyposażony w detektor metali sprawdza powierzchnię zasypiska jamy grobowej w celu ewentualnej lokalizacji przedmiotów metalowych. Sukcesywnie ściągane warstwy z „jamy grobowej” wyrzucane są w jedno miejsce i również na bieżąco sprawdzane przy pomocy detektorów metali. Archeolog prowadzący prace podejmuje decyzje o tempie prac i o głębokości, do jakiej „bezpiecznie” może ingerować sprzęt ciężki, aby nie doszło do naruszenia układu szczątków w ujawnionych mogiłach. W określonym momencie delikatnie za pomocą drobnego sprzętu wykonuje się weryfikację, czy w obrębie wypełniska jamy pojawiają się szczątki. Dzięki takiej organizacji pracy możliwe jest zebranie warstw ziemi przy pomocy sprzętu ciężkiego niemalże do samych szczątków szkieletowych. W następnym etapie następuje ręczne, precyzyjne doczyszczanie szczątków. Po dotarciu do szczątków podejmowana jest próba ustalenia liczby osobników w jamie grobowej. Jest to newralgiczny moment, ponieważ od wielkości grobu i liczby ciał w nim złożonych będzie zależeć tempo podejmowania szczątków.

Nie mniej ważna jest lokalizacja i podjęcie przedmiotów towarzyszących ofiarom, dokumentacja fotograficzna lub fotogrametryczna na poziomie zalegania *in situ* i po ich podjęciu. Stanowią one bowiem dowody rzeczowe w prowadzonym śledztwie. Przedmioty te pomagają w identyfikacji ofiar, mogą też wskazywać pośrednio lub bezpośrednio na przyczynę śmierci³¹.

³⁰ A. Falis, *Badania poszukiwawczo-ekshumacyjne prowadzone na terenie Aresztu Śledczego w Białymstoku w latach 2013–2016* [w:] *Cmentarze zbrodni. Zapiski z Chwarszczan*, red. P. Kołowski, Łódź 2018.

³¹ A. Ossowski, M. Diepenbroek, M. Zwolski i in., *A case study of an unknown mass grave* –

Ofiary zbrodni powojennego reżimu komunistycznego znajdowane są również w obrębie piwnic budynków. Poszukiwania takie charakteryzują się nieco odmienną specyfiką badań³². Szczególnie jeżeli chodzi o techniczne aspekty lokalizacji „jam grobowych” czy pojedynczych szczątków. Z uwagi na poruszanie się w obszarze ograniczonym ścianami niezbędne jest postępowanie z logicznymi zasadami bezpieczeństwa. Tutaj biegły archeolog musi zastosować metodykę pracy w porozumieniu z biegłym z zakresu budownictwa. Całość prac wstępnych polegających na ściąganiu warstwy podsypki pod posadzkami, doczyszczaniu badanej powierzchni oraz eksploracji warstw jam grobowych wykonywana jest ręcznie. Jeżeli tylko jest to możliwe, należy dążyć do najbardziej horyzontalnego odsłonięcia jak największej powierzchni przeznaczonej do badań. Sama obecność elementów architektury (ścianki działowe), infrastruktury wszelkich urządzeń sanitarnych, kanalizacyjnych itp. w obrębie badanej powierzchni utrudnia cały proces lokalizacyjny, dokumentacyjny i sam proces ekshumacji. W obrębie tak zamkniętej struktury (budynek) każdy drobny szczegół związany z kontekstem ofiar jest niebywale istotny i powinien być rejestrowany. Sam proces dokumentacji, doczyszczania, ekshumacji i zabezpieczania szczątków ludzkich przebiega tak samo jak w warunkach badań odbywających się na zewnątrz.

Z uwagi na fakt, że prace ekshumacyjne są prowadzone przez zespół interdyscyplinarny, a identyfikacja ofiar jest możliwa niemal wyłącznie na podstawie badań DNA, to wszelkie czynności powinny być prowadzone tak, aby spowodować jak najmniejsze zniszczenia materiału genetycznego znajdującego się w szczątkach kostnych. Samo podejmowanie szkieletów z miejsca pochówku prowadzi do zmiany warunków środowiska zewnętrznego, a co za tym – dochodzi do sukcesywnej degradacji DNA. Odsłonięcie szkieletów powoduje nagły dostęp powietrza atmosferycznego do materiału kostnego, nagłą zmianę wilgotności oraz narażenie na kolonizację przez bakterie i grzyby. Te wszystkie czynniki mają niebagatelny wpływ na zachowanie DNA. Dlatego też rolą biegłego archeologa jest taka organizacja pracy, aby „grób” był jak najszybciej odsłonięty oraz aby nie doprowadzić do przesychnienia szkieletów na stanowisku. Jeżeli nie ma możliwości odsłonięcia wszystkich szkieletów do końca dnia, to prace przesuwane są na dzień następny. W skrajnych przypadkach bardzo dużych grobów przy

Hostages killed 70 years ago by Nazi firing squad identified thanks to genetics, „Forensic Science International” 2017, nr 278, s. 173–176.

³² A. Falis, *Badania poszukiwawczo-ekshumacyjne przeprowadzone w piwnicach budynku administracyjnego Aresztu Śledczego w Białymstoku w dniach 17–22.11.2014 r.* [w:] *Meetings at the borders. Studies dedicated to Professor Władysław Duczko*, red. J. Popielska-Grzybowska, J. Iwaczczuk, Pultusk 2016.

wysokich temperaturach szkielety, które są odsłaniane, pokrywa się rozpyloną wodą w celu spowolnienia procesu wysychania. Jeżeli tylko jest to możliwe w przypadku mogił zbiorowych istotne jest precyzyjne odsłanianie jak największej liczby osobników w obrębie jamy dla dobra dokumentacji, a podejmowanie poszczególnych szkieletów wykonuje się z zastosowaniem metody „całkowitego odsłaniania” kolejnych szczątków z jednoczesną dbałością o jak najkrótszy czas ich zalegania w jamie. Odsłanianie szczątków odbywa się również z zachowaniem metod archeologicznych stosowanych przy badaniu cmentarzysk historycznych. Układ szczątków w jamie grobowej oraz przedmiotów (dowodów rzeczowych) przy nich występujących jest na bieżąco dokumentowany. Czasami już na tym etapie można ustalić przyczynę śmierci czy innych obrażeń. Po całkowitym odsłonięciu kolejnego szkieletu następuje opis układu i stanu zachowania szczątków. Szczególną rolę odgrywa biegły archeolog sądowy w przypadku lokalizacji szczątków ofiar w jamach zniszczonych w stopniu znacznym lub całkowitym, jak również w przypadku eksploracji jam poekshumacyjnych, gdzie pierwotny układ szczątków ofiar został zaburzony lub uległ rozproszeniu. Czasem podczas prowadzonego śledztwa biegły archeolog konfrontuje się z sytuacją, kiedy w jednym miejscu znajdujemy ofiary zbrodni komunistycznych czy nazistowskich. Nierzadko jamy zawierające ludzkie szczątki pochodzą z różnych chronologicznie okresów czasowych i są wkopane jedna w drugą. Samo rozróżnienie, z ofiarami którego z systemów represji mamy do czynienia, jest wtedy utrudnione. Pomocne wtedy okazuje się poprawne odczytanie stratygrafii warstw zasypiskowych jam z ofiarami lub ekspertyza przedmiotów w nich zalegających, mogących stanowić datowniki. Niejednokrotnie rola archeologa sądowego polega również na weryfikacji miejsc zbrodni wcześniej przebadanych, kiedy to prace te wykonano nieprofesjonalnie lub nie zastosowano odpowiednich metod. Dzięki temu niejednokrotnie uzyskano cenne informacje na temat transportu i metod uśmiercania ofiar³³.

Archeolog sądowy nie prowadzi zatem badań archeologicznych, tylko uczestniczy w realizowanych czynnościach w związku z prowadzonym postępowaniem karnym i jest w tym kontekście traktowany „instrumentalnie”, wykonując czynności powierzone mu przez organ procesowy. Zarówno metodyka prowadzonych prac związanych z eksploracją mogiły, namierzanie dowodów ruchomych, ich zabezpieczanie, opisywanie zebranego materiału dowodowego, jak i specjalistyczne oględziny muszą odpowiadać wszelkim standardom, jakie wymagane są podczas realizacji takich prac przez

³³ O. Ławrynowicz, *Niemieckie zbrodnie nazistowskie w lasach podlódzkich. Weryfikacje archeologiczne miejsc pamięci* [w:] *Archeologia totalitaryzmu...*, s. 65–94

techników kryminalistyki Policji³⁴. Z jednej strony rola archeologa sądowego na miejscu zbrodni polega na umiejętnym dostosowaniu metody archeologicznej na odpowiednim etapie postępowania przygotowawczego, wykonania profesjonalnej dokumentacji i interpretacji zarówno samych jam grobowych, jak i szczątków ofiar i przedmiotów istotnych dla jego przebiegu. Te czynności prowadzone są w celu dokonania obiektywnej rekonstrukcji zdarzenia oraz wyciągnięcia wniosków wynikających z oczekiwań organu procesowego. Całość powinna zostać zwieńczona sporządzeniem opinii (ekspertyzy), która będzie stanowić dowód w sprawie. Z drugiej strony rolą archeologa sądowego będzie również zastosowanie takiej metodyki na etapie prac ekshumacyjnych, która będzie kompatybilna z całością procesu ekshumacyjnego, który w założeniu powinien doprowadzić do identyfikacji ofiar. Specyfika prac identyfikacyjnych narzuca pewne kryteria, które muszą być spełnione, aby nie zniszczyć materiału genetycznego podczas tego etapu. Wszelkie czynności należy wykonać na tyle dokładnie i starannie, aby uzyskać jak najwięcej informacji pomocnych w sprawie karnej.

3.2. Pośmiertna tomografia komputerowa zwłok ekshumowanych

Wyjęcie zwłok z grobu to czynność procesowa, która poprzedza istotne z punktu widzenia pozyskania potencjalnych śladów i dowodów oględziny. W zależności od realiów konkretnej sprawy, w tym stanu ujawnionych zwłok lub szczątków, niezbędne może okazać się ich otwarcie, czyli tzw. sekcja. Jak wskazano, przywołana czynność została uregulowana w art. 209 k.p.k. Zgodnie z § 1 tego artykułu jej przeprowadzenie jest względnie obligatoryjne, a zatem jest ona konieczna tylko w razie stwierdzenia przestępnego spowodowania śmierci. Wówczas prokurator, a w postępowaniu sądowym – sąd, są zobowiązani do przeprowadzenia oględzin zwłok w miejscu ich znalezienia, a następnie postanowienia o przeprowadzeniu stosownej sekcji (art. 209 § 2 i 3 k.p.k.). O ile oględzin dokonuje co do zasady jeden z ww. organów³⁵ z udziałem biegłego lekarza (w miarę możliwości z zakresu medycyny sądowej), o tyle w przypadku otwarcia ciała zmarłego obowiązek kierownictwa przechodzi na biegłego. Wówczas prokurator i sąd powinni być jedynie obecni przy sekcji (art. 209 § 4 k.p.k.). Co istotne, w literaturze przedmiotu ponosi się, że ich ewentualna absencja, choć opatrzona wadliwością formalną, nie eliminuje otwarcia zwłok, a więc de facto jednego z dwóch „filarów” ekspertyzy biegłego jako pełnowartościowego

³⁴ M. Trzciniński, T. Borkowski, *metodyka badań...*, s. 110–111.

³⁵ W wypadkach niecierpiących zwłoki oględzin dokonuje Policja z obowiązkiem niezwłocznego powiadomienia prokuratora (art. 209 § 2 zdanie drugie k.p.k.).

dowodu³⁶. Zgodnie z art. 209 § 5 k.p.k. z otwarcia zwłok oraz uprzednich oględzin biegły sporządza opinię. Generalnie bazuje zatem na dwóch protokołach (art. 143 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k.).

W toku oględzin i sekcji ewentualne wątpliwości natury medycznej może dodatkowo wyjaśnić lekarz, który ostatnio udzielił pomocy zmarłemu. Przepis art. 209 § 5 k.p.k. umożliwia mu bowiem udział w powyższych czynnościach, o ile wyłoni się taka potrzeba. Jego obecność to jeden z najbardziej klasycznych przykładów pomocy w ujawnieniu potencjalnych przyczyn zgonu zmarłego. W obecnych czasach biegły ma jednak szereg innych o wiele bardziej skutecznych narzędzi, które umożliwiają badanie zwłok lub szczątków, również tych ekshumowanych. Jednym z jego rodzajów jest pośmiertna tomografia komputerowa (ang. *post-mortem computed tomography* – *PMCT*).

Tomografia komputerowa należy do tzw. badań obrazowych, które poprzez wykorzystywanie oddziaływania fizycznego umożliwiają pozyskiwanie informacji o procesach zachodzących w badanym obiekcie. Obrazowanie w tym przypadku polega na wykonywaniu rekonstrukcji warstwowych, przy użyciu promieniowania rentgenowskiego³⁷, które wykorzystywane jest w skanerach. Podzielone jest zazwyczaj na kilka etapów, które sprowadzają się do:

- 1) akwizycji obrazu (polega na uzyskaniu danych odnośnie do struktury badanego obiektu, zwłaszcza przy wykorzystywaniu technologii tomografii wielorzędowej, dzięki której możliwe jest uzyskanie wielu skanów podczas jednego obrotu urządzenia);
- 2) przetwarzania obrazu (przekształcenia obrazu do postaci umożliwiającej jego analizę);
- 3) archiwizowania obrazu (w odpowiednich systemach lub pamięci komputera);
- 4) transmisji danych (do systemów przeglądowych oraz umożliwiających diagnostykę);
- 5) analizy obrazu (pod kątem przydatności do postępowania)³⁸.

O ile w przeciwieństwie do „tradycyjnej” sekcji zwłok wyniki PMCT pozwalają na dokonanie bardziej szczegółowych ustaleń dotyczących przyczyn zgonu, o tyle nie można stracić z pola widzenia, że możliwości te spadają wraz z postępowaniem naturalnych procesów rozkładu ciała. Im dłużej zwłoki

³⁶ Zob. M. Kurowski [w:] *Kodeks postępowania karnego*, t. 1, *Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, sine loco 2024, komentarz do art. 209.

³⁷ Zob. G. Teresiński, A. Borowska-Solonynko, *Pośmiertna tomografia komputerowa i pośmiertny rezonans magnetyczny* [w:] *Medycyna Sądowa. Diagnostyka sądowa*, t. 2, red. G. Teresiński, Warszawa 2020, s. 650.

³⁸ Zob. *ibidem*.

ekshumowane będą znajdować się w grobie, tym mniej wartościowy będzie ich obraz uzyskany za pomocą tomografu komputerowego. Z tego powodu zasadne byłoby użycie tomografu jeszcze przed otwarciem trumny, w której zwłoki przetransportowano z terenu cmentarza. Pozwala to na rejestrację ich stanu od razu po przeprowadzonej ekshumacji, a w konwencji maksymalizację ich potencjalnej wartości dowodowej³⁹. W przypadku zwłok ekshumowanych użycie tomografu na późniejszych etapach degradacji będzie uzasadnione w szczególności na potrzeby badań układu kostnego. Możliwość zbadania narządów wewnętrznych ze względu na postępujący rozpad tkanek jest wysoce ograniczone, bo wykonalne de facto jedynie w przypadku wyjęcia zwłok z grobu w stosunkowo niedługim czasie od śmierci człowieka. Za pomocą otrzymanego obrazu możliwe jest m.in. uzyskanie informacji o urazach, których zmarły doznał jeszcze za życia, a które mogły stanowić przyczynę jego śmierci. W ten sposób można chociażby:

- stwierdzić zaistnienie urazów związanych z działaniem narzędzia, które zostało usunięte podczas uzyskiwania świadczeń medycznych w szpitalu bądź innej placówce o tym charakterze;
- wyodrębnić urazy, których pierwotny obraz, charakter i rozległość zostały zmodyfikowane w wyniku przeprowadzenia wszelkiego rodzaju zabiegów;
- zakwalifikować dany uraz do urazu pierwotnego lub wtórnego i wykluczyć bądź też zaliczyć je do urazów powstałych w wyniku działań resuscytacyjnych;
- określić zmiany ewolucyjne zachodzące w odniesieniu do urazów;
- ustalić czas powstania urazu;
- zakwalifikować dany uraz jako nieprzypadkowy, mogący wskazywać na jego powtarzające się występowanie w określonym czasie;
- czy wreszcie ustalić czas zgonu w stosunku do czasu powstania danego urazu⁴⁰.

Końcowo należy jednak odnotować, że PMCT doznaje ograniczeń w przypadku badania mikrourazów, gdzie ustępuje na rzecz mikrotomografii komputerowej, umożliwiającej dokonywanie badań na znacznie wyższej rozdzielczości. Z drugiej strony obraz uzyskany w wyniku tomografii komputerowej potrafi wskazać na ciała obce znajdujące się w zwłokach, takie jak np. pociski czy odłamki materiałów wybuchowych. Co więcej, PMCT umożliwi określenie dolegliwości, na które osoba cierpiała przed śmiercią, chociażby poprzez ujawnienie w wyniku przeprowadzonego badania implantów czy innych wyrobów medycznych⁴¹.

³⁹ K. Woźniak i in., *Examining an Already Autopsied or Exhumed Body [w]: Essentials of Autopsy Practice*, red. G.N. Rutty, Springer International Publishing 2022, s. 145.

⁴⁰ Zob. G. Teresiński, A. Borowska-Solonyk, *op. cit.*, s. 659.

⁴¹ Zob. *ibidem*, s. 660.

4. Zakończenie

Przeprowadzone rozważania na temat ekshumacji zwłok w postępowaniu karnym pozwoliły na rozwiązanie problemu badawczego poprzez opracowanie następujących tez cząstkowych.

Co do aspektów formalnych:

- 1) wyjęcie zwłok z grobu zostało uregulowane w art. 210 k.p.k. Jest to czynność ściśle powiązana z art. 209 § 1 k.p.k., gdyż do jej przeprowadzenia niezbędne jest podejrzenie przestępnego spowodowania śmierci, które implikuje konieczność przeprowadzenia oględzin i otwarcia ciała zmarłego; ekshumacja to czynność zastrzeżona wyłącznie do kompetencji sądu, a w postępowaniu przygotowawczym – prokuratora; o jej przeprowadzeniu zarządza się w formie niezaskarżalnego postanowienia, przy czym prokuratorskie zarządzenie – choć wadliwe co do formy – jest równie skuteczne;
- 2) warunki realizacji postanowienia w przedmiocie wyjęcia zwłok z grobu reguluje w szczególności ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych oraz dwa rozporządzenia Ministra Zdrowia w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi, a także w sprawie przechowywania zwłok i szczątków; wynika z nich m.in. konieczność zawiadomienia właściwego inspektora sanitarnego o zamierzonym wyjęciu zwłok z grobu, a w przypadku ekshumacji dokonywanej na obszarze portu rybackiego, właściwego portowego inspektora sanitarnego, którzy ponadto wykonują nadzór nad przeprowadzaną czynnością, również poprzez bezpośrednią obecność w osobie przedstawiciela stacji sanitarno-epidemiologicznej; co więcej, w przypadku konieczności wyjęcia zwłok z grobu w innym niż wskazany w treści rozporządzenia terminie (16 października – 15 kwietnia) prokurator albo sąd musi mieć na uwadze, iż czynność ta – z uwagi na konieczność zachowania wymogów sanitarnych – powinna być dopuszczona przez właściwego inspektora sanitarnego; zwłoki wyjęte z grobu powinny być również odpowiednio zabezpieczone, w zależności od stanu ich rozkładu; w przypadku poszukiwań miejsc spoczynku osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych w okresie od 8 listopada 1917 r. do 31 lipca 1990 r. zastosowanie znajdują również przepisy rozdziału 6a ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej;
- 3) głównym problemem instytucji z art. 210 k.p.k. jest jej niezaskarżalność; sygnalizował to w szczególności TK w drodze postanowienia z 11 lipca 2019 r., sygn. akt S 2/19; ekshumacja godzi bowiem

w prawo do poszanowania życia rodzinnego i podstawowych wolności, a to uczestniczenia w pochówku i oddania czci zmarłej osobie bliskiej; z tego powodu autorzy postulują zmianę art. 210 k.p.k. tak, aby brzmiał on w następujący sposób: „§ 1. W celu dokonania oględzin lub otwarcia zwłok prokurator albo sąd może zarządzić o wyjęciu zwłok z grobu. § 2. Na postanowienie określone w § 1 przysługuje zażalenie do sądu rejonowego, w którego okręgu prowadzi się postępowanie. § 3. Zażalenie na postanowienie o wyjęciu zwłok z grobu sąd rozpoznaje niezwłocznie, nie później niż przed upływem 7 dni od przekazania sądowi zażalenia wraz z aktami sprawy”.

Odnosząc się z kolei do aspektów praktycznych:

- 4) rolę biegłego z zakresu archeologii sądowej należy rozpatrywać przede wszystkim w kontekście „ekshumacji historycznych”, które dotyczą najpoważniejszych przestępstw, chociaż nie można wykluczyć innych przypadków; biegli archeolodzy mogą również wchodzić w skład specjalnych zespołów DVI, a także pełnić funkcję specjalisty, o którym mowa w art. 205 § 1 k.p.k.; głównym zadaniem biegłego archeologa jest wzięcie udziału w procesie ujawnienia, ustalenia przyczyny śmierci oraz identyfikacji zmarłych, jednak z uwagi na fakt, że niejednokrotnie wymaga to wiadomości spoza ich specjalizacji, proces ten ma charakter interdyscyplinarny; w każdym razie celem biegłego archeologa jest w szczególności poszukiwanie miejsc pochówku i wykonanie prac ekshumacyjnych, stąd też organ procesowy powinien powołać go na te właśnie okoliczności; uzyskanie ekspertyzy archeologicznej może okazać się zasadne również w sytuacji, gdy zachodzi konieczność weryfikacji miejsc zbrodni wcześniej przebadanych, np. jeżeli zachodzą wątpliwości co do poziomu profesjonalności przeprowadzonych prac lub wykorzystania odpowiednich metod badawczych;
- 5) w razie konieczności przeprowadzenia oględzin lub otwarcia zwłok pośmiertna tomografia komputerowa pozwala na dokonanie o wiele bardziej szczegółowych ustaleń dotyczących zgonu; przede wszystkim możliwe jest uzyskanie informacji o urazach, których zmarły doznał jeszcze za życia, a które mogły stanowić przyczynę jego śmierci; w wyniku zastosowania PMCT możliwa jest m.in. identyfikacja ciał obcych, np. pocisków lub odłamków materiałów wybuchowych, a także implantów i innych wyrobów medycznych w celu określenia przyczyny ich zastosowania oraz ewentualnego powiązania z mechanizmem śmierci denata; w żadnym wypadku nie można jednak stracić z pola widzenia, że możliwości wykorzystania

pośmiertnej tomografii komputerowej spadają wraz z postępem naturalnych procesów rozkładu ciała; w przypadku zwłok ekshumowanych użycie tomografu na późniejszych etapach degradacji będzie uzasadnione w szczególności na potrzeby badań układu kostnego.

A B S T R A C T

The subject of this article is the consideration of the removal of corpses from the grave in criminal proceedings. The authors have addressed issues related to the current wording of Article 210 of the Code of Criminal Procedure, as well as identified and descriptive extra-Code provisions in the context of the implementation of the procedural action in question. The publication also included information on forensic archaeology, used primarily in so-called historical exhumations. At last, the final part of the work discusses what benefits post-mortem CT scanning brings to the inspection of a corpse.

Keywords: extraction of a body from a grave, exhumation, visual inspection, autopsy, forensic archaeology, post-mortem computed tomography, PMCT

Bibliografia

Literatura

- Falis A., *Badania archeologiczno-ekshumacyjne przeprowadzone na terenie byłego ogrodu więziennego przy Areszcie Śledczym w Białymstoku w dniach 15.06–04.07.2015 r.* [w:] *Akta śledztwa S 51/13/Zk Komisji do Spraw Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej oddział w Białymstoku*, Białystok 2015.
- Falis A., *Badania poszukiwawczo-ekshumacyjne prowadzone na terenie Aresztu Śledczego w Białymstoku w latach 2013–2016* [w:] *Cmentarze zbrodni. Zapiski z Chwarszczan*, red. P. Kołosowski, Łódź 2018.
- Falis A., *Badania poszukiwawczo-ekshumacyjne przeprowadzone w piwnicach budynku administracyjnego Aresztu Śledczego w Białymstoku w dniach 17–22.11.2014 r.* [w:] *Meetings at the borders. Studies dedicated to Professor Władysław Duczko*, red. J. Popielska-Grzybowska, J. Iwaczuk, Pułtusk 2016.

- Falis A., *Sprawozdanie z rekonesansu terenowego na terenie Puszczy Augustowskiej przeprowadzone w dniu 23.10.2015 r.* [w:] *Akta śledztwa S 69/01/Zk Komisji do Spraw Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej oddział w Białymstoku, Białystok 2015.*
- Grzegorzcyk T., *Kodeks postępowania karnego. Artykuły 1-467. Komentarz. Tom I*, Warszawa 2014.
- Ławecka D., *Wstęp do archeologii*, Warszawa-Kraków 2003.
- Ławrynowicz O., Żelazko J., *Archeologia totalitaryzmu. Ślady represji 1939–1956*, Łódź 2015.
- Ossowski A., Brzeziński P., Piątek J. i in., *The use of search techniques employing ground-penetrating radar in forensic medicine*, “Problems of Forensic Sciences” 2011, t. 87.
- Ossowski A., Diepenbroek M., Zwolski M. i in., *A case study of an unknown mass grave – Hostages killed 70 years ago by Nazi firing squad identified thanks to genetics*, „Forensic Science International” 2017, nr 278.
- Rutty G.N. (red.), *Essentials of Autopsy Practice*, red., Spinger International Publishing 2022.
- Świecki D. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany, sine loco 2024, e. el. LEX.*
- Teresiński G. (red.), *Medycyna Sądowa. Diagnostyka sądowa. Tom 2*, Warszawa 2020.
- Trzciński M., *Archeologia sądowa w teorii i praktyce*, Warszawa 2023.
- Trzciński M., Borkowski T., *Metodyka badań archeologii sądowej – archeolog na miejscu przestępstwa*, „Ochrona Zabytków” 2017, nr 2.
- Zwolski Z., *Poszukiwanie i identyfikacja ofiar zbrodni systemów totalitarnych. Doświadczenia polskie w kontekście europejskim*, Białystok-Warszawa 2018.

Wykaz źródeł prawa

- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).
- Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 102).
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 887).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 17).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2011 r. w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1910).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 23 marca 2011 r. w sprawie sposobu przechowywania zwłok i szczątków (Dz.U. z 2011.75.405).

Wykaz przywołanych orzeczeń

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 20 września 2018 r. w sprawach skarg nr 30491/17 oraz 31083/16, Solska i Rybicka przeciwko Polsce, LEX nr 2549589.

Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 lipca 2019 r., sygn. akt S 2/19, LEX nr 2723575.

Podmiot odpowiedzialności karnej skarbowej za nieujawnienie przedmiotu lub podstawy opodatkowania (art. 54 k.k.s.) w przypadku umowy najmu prywatnego nieruchomości

Subject of criminal fiscal liability for failure to disclose the subject or tax base (Article 54 of the Treasury Penal Code) in the case of a private lease agreement real estate

S T R E S Z C Z E N I E

Artykuł dotyczy podmiotu odpowiedzialności karnej skarbowej z tytułu nieujawnienia właściwemu organowi podatkowemu przedmiotu lub podstawy opodatkowania lub niezłożenia deklaracji i przez to narażenia podatku na uszczuplenie. Autor prezentuje pogląd, że nie tylko podatnik może dopuścić się przestępstwa skarbowego, o którym mowa w art. 54 § 1 k.k.s., ale może to być także współdziałający, który wie o okoliczności osobistej sprawcy – statusie podatnika.

Słowa kluczowe: uchylanie się od opodatkowania, narażenie podatku na uszczuplenie, przestępstwo skarbowe, wykroczenie skarbowe, podatnik

I. Wprowadzenie. Problem badawczy

Zgodnie z brzmieniem art. 54 § 1 ustawy z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy² (dalej: k.k.s.) podatnik, który uchylając się od opodatkowania, nie ujawnia właściwemu organowi przedmiotu lub podstawy opodatkowania lub nie składa deklaracji, przez co naraża podatek na uszczuplenie, podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych albo karze pozbawienia wolności, albo obu tym karom łącznie. Jeżeli kwota podatku narażonego na uszczuplenie jest małej wartości, sprawca czynu zabronionego

¹ 1 Dr hab. Czesław Kłak, prof. UKEN – Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, ORCID: 0000-0002-2886-4770.

² Tekst jedn. Dz.U. 2024 poz. 628 z późn. zm.

określonego w § 1 podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych (art. 54 § 2 k.k.s.). Jeżeli kwota podatku narażonego na uszczuplenie nie przekracza ustawowego progu, sprawca czynu zabronionego określonego w § 1 podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe (art. 54 § 3 k.k.s.).

Artykuł 54 § 1 i 2 k.k.s. przewiduje dwa przestępstwa skarbowe (typ podstawowy – § 1 i typ uprzywilejowany – § 2), zaś art. 54 § 3 k.k.s. wykroczenie skarbowe uchylania się od opodatkowania³, co stanowi – jak trafnie wskazano w piśmiennictwie – jeden z klasycznych deliktów karnych skarbowych⁴. Są to czyny zabronione skierowane przeciwko obowiązkowi podatkowemu, zaś przedmiotem ochrony jest mienie Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego oraz Unii Europejskiej, przy czym forma ochrony przedmiotu polega na zabezpieczeniu terminowości zgłaszania przedmiotu opodatkowania, w tym zwłaszcza składania deklaracji podatkowych⁵.

Nie można zgodzić się z poglądem wyrażonym przez Sąd Najwyższy, iż „niezapłacenie” należnego Skarbowi Państwa podatku stanowi przedmiot typu przestępstwa z art. 54 § 1 k.k.s.⁶ Wszystkie czyny określone w art. 54 k.k.s. mają charakter skutkowy, przy czym skutkiem tym jest – zgodnie z wyrażnym brzmieniem ustawy – narażenie podatku na uszczuplenie, zaś zachowanie sprawcy nie musi doprowadzić do faktycznego powstania uszczuplenia należności publicznoprawnej⁷, nie zaś jego „niezapłacenie”. Jest to zatem przestępstwo (§ 1 i 2) oraz wykroczenie (§ 3) materialne z narażenia⁸, wśród znamion nie ma skutku w postaci braku zapłaty podatku. Narażeniem na uszczuplenie podatku jest przede wszystkim niezadeklarowanie należnej kwoty podatku, od którego uiszczenia sprawca się w ten sposób uchylił, a nadto w szczególności niezgłoszenie właściwemu organowi podatkowemu przedmiotu opodatkowania, niezgłoszenie danych mogących mieć wpływ na ustalenie zobowiązania podatkowego lub jego wysokości albo podania takich danych niezgodnie z rzeczywistością oraz nierzetelne prowadzenie ksiąg, a także każde inne działanie prowadzące do powstania różnicy między należną kwotą a wykazaną w zeznaniu podatkowym⁹. Narażenie na uszczuplenie należności publicznoprawnej to

³ G. Łabuda [w:] P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2017, teza 1 do art. 54.

⁴ F. Prusak, *Klasyczne przestępstwa podatkowe i wykroczenia podatkowe* [w:] *System Prawa Karnego*, t. 11, *Szczególne dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, pod red. M. Bojarskiego, Warszawa 2014, s. 129; I. Zgoliński [w:] *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, red. I. Zgoliński, Warszawa 2021, s. 411.

⁵ G. Łabuda, *op. cit.*, teza 2 do art. 54.

⁶ Wyrok SN z 12 maja 2022 r., IV KK 408/21, LEX nr 3362913.

⁷ I. Zgoliński, *op. cit.*, s. 417.

⁸ F. Prusak, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2002, s. 119.

⁹ Wyrok SN z 11 lutego 2003 r., IV KKN 21/00, LEX nr 77435.

spowodowanie konkretnego niebezpieczeństwa takiego uszczuplenia, co oznacza, że zaistnienie uszczerbku finansowego jest wysoce prawdopodobne, choć nie musi nastąpić (art. 53 § 28 k.k.s.)¹⁰. To, że w praktyce najczęściej dochodzi do faktycznego uszczuplenia należności publicznoprawnej, a więc „niezapłacenia” należnego podatku, nie przemawia za poglądem wyrażonym przez Sąd Najwyższy. Taki skutek nie jest bowiem wymagany przez ustawę, co oznacza, że brak uszczuplenia należności publicznoprawnej, nie wyłącza odpowiedzialności z art. 54 k.k.s. Finalnie zatem brak zapłacenia należnego podatku nie jest warunkiem jej przypisania. Brak wpłacenia podatku w terminie stanowi znamię czynu zabronionego z art. 57 § 1 k.k.s.¹¹, przy czym tu wymagana jest uporczywość zachowania sprawcy.

Czynność sprawcza czynu zabronionego z art. 54 k.k.s. obejmuje trzy sposoby (rodzaje) zachowania: nieujawnienie właściwemu organowi przedmiotu opodatkowania, nieujawnienie właściwemu organowi podstawy opodatkowania oraz niezłożenie deklaracji¹², przy czym w każdym przypadku sprawca musi uchylać się od opodatkowania i przez to narażać podatek na uszczuplenie¹³. Uchylenie się od opodatkowania to nieujawnianie organowi podatkowemu stanu faktycznego, z którym wiąże się (a ściślej: ustawa wiąże) powstanie obowiązku podatkowego¹⁴.

Artykuł 54 k.k.s. penalizuje nieujawnienie przedmiotu lub podstawy opodatkowania w ogóle, a nie częściowo, na co trafnie zwrócono uwagę w piśmiennictwie¹⁵, ustawa posługuje się bowiem znamieniem „nie ujawnia”, co oznacza brak zgłoszenia właściwemu organowi przedmiotu lub podstawy opodatkowania, nie zaś wadliwe – a więc także niepełne – zrealizowanie tego obowiązku. W orzecznictwie nie budzi wątpliwości, że częściowe nieujawnienie nie wyczerpuje znamion komentowanego deliktu karnoskarbowego, stanowi zamiast tego o realizacji znamion czynu z art. 56 § 1–3 k.k.s. lub 76 k.k.s.¹⁶ Stanowisko to nie pozostaje w sprzeczności z poglądem zakładającym, że czyn zabroniony z art. 54 k.k.s. polega na „niewłaściwym wywiązywaniu się z obowiązków podatkowych”¹⁷. Niewątpliwie „częściowe” wywiązanie się z obowiązku podatkowego jest „niewłaściwym

¹⁰ I. Zgoliński, *op. cit.*, s. 416.

¹¹ Zob. m.in. wyrok SN z 30 listopada 2021 r., IV KK 558/21, LEX nr 3262593; wyrok SO Gliwicach z 5 lutego 2019 r., VI Ka 384/18, LEX nr 2720009.

¹² I. Zgoliński, *op. cit.*, s. 411–412.

¹³ A. Piaseczny [w:] A. Piaseczny, A. Wielgolewska, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2012, teza 5 do art. 54.

¹⁴ M. Kurzac, *Czynność sprawcza uchylania się od opodatkowania (art. 54 k.k.s.)*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 11, s. 171.

¹⁵ T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 314.

¹⁶ Wyrok SA w Warszawie z 7 lutego 2014 r., II AKa 429/13, LEX nr 1438282.

¹⁷ Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 6 sierpnia 2015 r., I SA/Go 287/15, LEX nr 193693.

wywiązaniem się z obowiązków podatkowych”, ale to ustawa określa zakres odpowiedzialności karnej skarbowej i w art. 54 k.k.s. przewidziano odpowiedzialność za brak określonej, wymaganej aktywności (ujawnienie, złożenie), a nie za niepełną (fragmentaryczną) realizację tego obowiązku. Na gruncie art. 54 k.k.s. „niewłaściwe wywiązanie się z obowiązków podatkowych” to całkowite zaniechanie dopełnienia obowiązku ujawnienia przedmiotu lub podstawy opodatkowania lub brak złożenia deklaracji.

Czyn zabroniony z art. 54 k.k.s. nie wiąże się z zatajeniem samego dochodu, lecz z zatajeniem podstawy lub przedmiotu rodzaju podatku¹⁸.

Przedmiotem opodatkowania jest to, z czym wiąże obowiązek podatkowy, a więc stan faktyczny lub prawny, z którym ustawodawca wiąże jego powstanie, natomiast podstawa opodatkowania to przedmiot opodatkowania ujęty ilościowo lub wartościowo¹⁹, np. w przypadku podatku od nieruchomości – całkowita powierzchnia użytkowa²⁰. Ustawy normujące poszczególne rodzaje podatków wskazują, co jest przedmiotem (np. rzecz ruchoma, nieruchomość, dochód, obrót, czynność cywilnoprawna), co zaś podstawą opodatkowania (np. kwota pieniężna)²¹. Jak wskazano w orzecznictwie, fundamentalną zasadą prawa podatkowego w demokratycznym państwie prawnym jest to, że zakres przedmiotu opodatkowania musi być precyzyjnie określony w ustawie podatkowej, a interpretacja jej przepisów nie może być rozszerzająca²².

Przestępstwo skarbowe z art. 54 § 1 k.k.s. należy do przestępstw skarbowych z zaniechania. Czasem ich popełnienia jest czas zaniechania działania, do którego sprawca był zobowiązany, a końcowym momentem zaistnienia czynu staje się ten moment, w którym nie można już zrealizować obowiązku bez konsekwencji karnej, np. ze względu na upływ ustawowego terminu realizacji obowiązku, a w innym ujęciu – moment, w którym sprawca był zobowiązany działać w określony sposób, a działania takiego nie podjął²³. Uwagi te odnoszą się także do czynów zabronionych opisanych w § 2 i 3.

Nie można podzielić poglądu, iż narażenie na uszczuplenie podatku powinno być rozumiane jako działanie bądź zaniechanie biernego podmiotu stosunku prawnopodatkowego, prowadzące do powstania różnicy między należną Skarbowi Państwa bądź jednostce samorządu terytorialnego

¹⁸ I. Zgoliński, *op. cit.*, s. 414 i cytowana tam literatura.

¹⁹ W. Kotowski, B. Kurzępa, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007, teza 16 i 18 do art. 54; I. Zgoliński, *op. cit.*, s. 413.

²⁰ Wyrok NSA z 6 marca 2018 r., II FSK 3432/15, LEX nr 2467915.

²¹ G. Łabuda, *op. cit.*, teza 19 do art. 54.

²² Wyrok NSA z 22 czerwca 2006 r., I FSK 664/05, LEX nr 232544; wyrok WSA w Białymstoku z 12 kwietnia 2017 r., I SA/Bk 1145/16, LEX nr 2281769.

²³ Wyrok SN z 6 lutego 2019 r., II KK 184/18, LEX nr 2635596.

kwotą podatku a kwotą przypadającą do uiszczenia według zeznania lub zgłoszenia straty²⁴. Przesłębstwo z art. 54 k.k.s. może być popełnione wyłącznie przez zaniechanie – co wyraźnie wynika ze znamion, a nie przez działanie, a zatem i sam skutek w postaci narażenia podatku na uszczuplenie jest następstwem zaniechania ujawnienia przedmiotu lub podstawy opodatkowania albo braku złożenia deklaracji. Skutek ten nie jest następstwem działania, bo czynność sprawcza została ujęta w ustawie w formie zaniechania. Nie może więc skutek, o którym mowa w art. 54 § 1 k.k.s., być następstwem działania. W piśmiennictwie trafnie wskazano, że znamiona strony przedmiotowej, zarówno przestępstwa karnego skarbowego, jak i wykroczenia z art. 54 § 3 k.k.s., wyznaczone zostały przez brak ujawnienia przedmiotu i podstawy opodatkowania lub niezłożenie deklaracji²⁵. Nie ma tu pola do żadnego działania. Z powyższych względów nie może być również podzielony pogląd, iż działanie „znikającego podatnika” w karuzeli podatkowej jest przykładem nieujawnienia przedmiotu lub podstawy opodatkowania, o którym mowa w art. 54 § 1 k.k.s.²⁶ „Znikanie podatnika” w kontekście art. 54 k.k.s. to zachowanie podlegające na braku dopełnienia ciężącego obowiązku, a więc nie jest to działanie. Charakter czynu zabronionego z art. 54 k.k.s. polega na tym, że sprawca nie ujawnia informacji, które zgodnie z prawem podatkowym winien ujawnić, a zatem jego istotą czynu jest całkowite zatajenie przedmiotu lub podstawy opodatkowania poprzez zaniechanie obowiązku jego ujawnienia²⁷.

W piśmiennictwie wyrażono pogląd, że „W przypadku uchylania się od opodatkowania, podatnik będący jednocześnie sprawcą, działa wbrew przepisom prawa, ponieważ mimo powstania obowiązku podatkowego, nie uiszcza powstałego zobowiązania podatkowego. Są to działania ukrywane przed organami podatkowymi”²⁸. Jako przepis penalizujący uchylanie się od opodatkowania wskazano m.in. art. 54 k.k.s. Niewątpliwie sprawca czynu zabronionego z art. 54 k.k.s. „ukrywa” przed właściwymi organami przedmiot i podstawę opodatkowania, nie jest to jednak „działanie”, lecz zaniechanie. Natomiast działaniem jest np. zawarcie umowy cywilnoprawnej, rodzącej obowiązek podatku od czynności cywilnoprawnych. Działanie to rodzi obowiązek podatkowy, natomiast zabronione jest nie to działanie – jest ono przecież legalne – ale brak dopełniania obowiązków wynikających z prawa podatkowego, a zatem zaniechanie w tym zakresie.

²⁴ Wyrok SN z 11 lutego 2003 r., IV KKN 21/00, LEX nr 77435.

²⁵ M. Jaśkiewicz, *Głosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 kwietnia 2011 r. (sygn. akt P 90/08)*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2012, nr 1 (40), s. 156.

²⁶ J. Szyczyk, *Ewolucja koncepcji nadużycia prawa w dziedzinie VAT*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2022, nr 2 (101), s. 80.

²⁷ M. Kurzac, *op. cit.*, s. 173.

²⁸ P. Jabłonowski, *Kontratypy ustawowe w prawie karnym skarbowym*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 10, s. 126.

Czyn zabroniony z art. 54 k.k.s. jest czynem umyślnym, przy czym ustawa wymaga po stronie sprawcy zamiaru bezpośredniego²⁹. Jest to zatem przestępstwo (§ 1 i 2) i wykroczenie (§ 3) kierunkowe. Owa kierunkowość zachowania sprawcy wynika z ustawowego powiązania zaniechania sprawcy (czynność sprawcza) oraz chęci uchylecia się od opodatkowania³⁰. Wprawdzie ustawodawca nie posłużył się sformułowaniem „w celu”, ale przyjęta konstrukcja zakłada, że sprawca realizuje czynność sprawczą, „chcąc” uniknąć opodatkowania, jego zachowanie jest bowiem ukierunkowane na „uchylenie się od opodatkowania”³¹. Sprawca, nie realizując cięższego na nim obowiązku, dąży – a zatem taki jest cel jego zachowania – do niezapłacenia należnego podatku w terminie³².

Warto rozważyć kwestię podmiotu odpowiedzialności z art. 54 k.k.s. w kontekście umowy najmu nieruchomości, w szczególności, czy podmiotem odpowiedzialności jest wyłącznie podatnik, czy też może nim być także inna osoba? Artykuł udzielił odpowiedzi na powyższe pytanie badawcze, w wyniku przeprowadzenia analizy dogmatycznej adekwatnych przepisów prawa, w kontekście znamion czynu zabronionego z art. 54 k.k.s.

II. Podmiot odpowiedzialności z art. 54 k.k.s.

W piśmiennictwie podkreślono, że podmiotem przestępstwa określonego w art. 54 k.k.s. może być „wyłącznie” („tylko”, „jedyńie”) podatnik, a więc osoba fizyczna, na której ciąży obowiązek podatkowy³³. W konsekwencji jest to przestępstwo (§ 1 i 2) i wykroczenie (§ 3) indywidualne³⁴. W przypadku osoby prawnej i jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej odpowiedzialności podlega osoba zajmująca się sprawami gospodarczymi (art. 9 § 3 k.k.s.). Odnotować należy, że pojawił się pogląd, iż podmiotem czynu zabronionego z art. 54 k.k.s. jest „przede wszystkim” podmiot posiadający status podatnika³⁵, zaznaczając jednak przy tym, iż znamię blankietowe podatnika kryje w sobie element podlegania obowiązkowi podatkowemu na mocy ustaw podatkowych (art. 7 § 1

²⁹ F. Prusak, *Klasyczne...*, s. 130.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Zob. L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2021, s. 86–87.

³² G. Łabuda, *op. cit.*, teza 22 do art. 54.

³³ I. Zgoliński, *op. cit.*, s. 429; T. Grzegorzczak, *op. cit.*, s. 314; J. Michalski, *Komentarz do kodeksu karnego skarbowego. Tytuł I „Przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe”*, Warszawa 2000, teza 9 do art. 54.

³⁴ I. Zgoliński, *op. cit.*, s. 429; A. Piaseczny [w:] A. Piaseczny, A. Wielgolewska, *op. cit.*, teza 2 do art. 54; W. Kotowski, B. Kurzępa, *op. cit.*, teza 7 do art. 54; F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, t. 2, Kraków 2006, s. 54.

³⁵ G. Łabuda, *op. cit.*, teza 3 do art. 54.

ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa³⁶, dalej: „o.p.”), zaś brak obowiązku podatkowego ciężącego na danym podmiocie nie prowadzi do realizacji znamienia podatnika, a w konsekwencji skutkuje dekompletacją ustawowych znamion czynu zabronionego z art. 54 k.k.s.³⁷

W orzecznictwie wskazano, że czynu z art. 54 k.k.s. dopuścić się może „jedynie” osoba, na której ciąży określony ustawą podatkową obowiązek podatkowy odnośnie do ujawniania samego przedmiotu opodatkowania lub podstawy tego opodatkowania bądź też złożenia, niezbędnej dla takiego ujawnienia, deklaracji³⁸.

Pojęcie podatnika ma znaczenie nadane w ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa, co wyraźnie wynika z art. 53 § 30 k.k.s., z rozszerzeniem wynikającym z pkt 2 tego przepisu i z art. 53 § 30a k.k.s. W orzecznictwie trafnie wskazano, że podatnikiem w rozumieniu kodeksu karnego skarbowego – z uwagi na wymóg wynikający z art. 1 § 1 k.k.s. – jest jedynie podmiot, którego obowiązek podatkowy określa ustawa wskazująca podmiot zobowiązany oraz przedmiot i stawkę podatku³⁹, tj. o tym, czy dana osoba jest podatnikiem, decyduje prawo podatkowe materialne⁴⁰. W konsekwencji, o tym, czy dany podmiot stanie się podatnikiem, w ostatecznym rezultacie można rozstrzygnąć na gruncie ustaw podatkowych normujących określone podatki (a ściślej: ich rodzaje). Dla przyjęcia statusu podatnika znaczenie ma nie to, czy konkretny podmiot może być zaliczony do kategorii podmiotów wymienionych w art. 7 § 1 o.p., lecz nałożenie na określony podmiot obowiązku podatkowego przez przepisy ustaw normujących określone podatki⁴¹. Tym samym status podatnika stanowi konsekwencję sytuacji, w której zaistniały okoliczności faktyczne składające się na określony w przepisach prawa podatkowego podatkowy stan faktyczny⁴². Obowiązek podatkowy powstaje w warunkach przez prawo określonych, niezależnie od woli podmiotów temu obowiązkowi podlegających, czy też podmiotów ustawowo zobowiązanych do stosowania różnych środków jego realizacji⁴³.

Dla ustalenia podmiotu odpowiedzialności z art. 54 k.k.s. w pierwszej kolejności należy wykazać, czy dana osoba jest podatnikiem we wskazanym powyżej rozumieniu.

³⁶ Tekst jedn. Dz.U. 2023 poz. 2383 z późn. zm.

³⁷ G. Łabuda, *op. cit.*, teza 4 do art. 54.

³⁸ Postanowienie SN z 15 stycznia 2015 r., III KK 313/14, LEX nr 1648188; postanowienie SN z 15 stycznia 2015 r., III KK 314/14, LEX nr 1918864.

³⁹ Wyrok SN z 1 grudnia 2005 r., IV KK 122/05, OSNKW 2006, nr 2, poz. 19; wyrok SA w Katowicach z 10 grudnia 2009 r., II AKa 360/09, LEX nr 574477.

⁴⁰ Wyrok WSA w Warszawie z 23 września 2008 r., III SA/Wa 848/08, LEX nr 465705.

⁴¹ Wyrok SA w Białymstoku z 21 kwietnia 2017 r., I ACa 957/16, LEX nr 2300210.

⁴² Wyrok NSA z 7 grudnia 2010 r., I FSK 2041/09, LEX nr 1573962; wyrok NSA z 7 grudnia 2010 r., I FSK 2029/09, LEX nr 1573954; wyrok NSA z 7 grudnia 2010 r., I FSK 2028/09, LEX nr 1573955.

⁴³ Wyrok WSA w Warszawie z 4 stycznia 2008 r., III SA/Wa 1887/07, LEX nr 460677.

W orzecznictwie wyrażono pogląd, że czynu z art. 54 § 1 k.k.s. dopuścić się może „tylko” podatnik, a więc osoba, na której ciąży obowiązek uiszczenia podatku⁴⁴. Poglądu tego nie można podzielić, w zakresie, w jakim łączy odpowiedzialność z art. 54 k.k.s. z obowiązkiem uiszczenia podatku. W piśmiennictwie trafnie wskazano, że nie można definiować podatnika przez wskazanie, że jest to podmiot zobowiązany do zapłaty podatku. Jak wynika z wyżej przeprowadzonych rozważań, ustawa łączy przymiot podatnika z tym, że na danym podmiocie ciąży obowiązek podatkowy, nie zaś z faktem, iż podmiot ten jest zobowiązany do zapłaty podatku, nie zawsze bowiem ciążyący obowiązek podatkowy na danym podmiocie będzie prowadzić do obowiązku zapłaty podatku⁴⁵.

Podzielić należy pogląd, iż przestępstwo skarbowe z art. 54 k.k.s. (§ 1 i 2) oraz wykroczenie skarbowe (§ 3) mają charakter indywidualny. Wynika to z faktu, że w opisie ustawowym znamię podmiotu określone jest przez użycie pewnej dodatkowej cechy, co powoduje, że sprawcami mogą być tylko osoby mające tę cechę⁴⁶. Jest to zarazem przestępstwo (wykroczenie) indywidualne właściwe⁴⁷, albowiem szczególna cecha podmiotu („podatnik”) decyduje o jego byciu. Brak tej cechy powoduje – co do zasady – brak przestępstwa⁴⁸.

III. Umowa najmu nieruchomości – uwagi ogólne

Zgodnie z art. 659 § 1 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny⁴⁹ (dalej: „k.c.”). przez umowę najmu wynajmujący zobowiązuje się oddać najemcy rzecz do używania przez czas oznaczony lub nieoznaczony, a najemca zobowiązuje się płacić wynajmującemu umówiony czynsz. W świetle powyższego do elementów przedmiotowo istotnych umowy najmu należą oddanie rzeczy do używania oraz zapłata czynszu⁵⁰. Skoro zobowiązanie najemcy do zapłaty umówionego czynszu, oznaczonego w pieniądzach lub świadczeniach innego rodzaju, stanowi element przedmiotowo istotny umowy najmu, to brak tego elementu, w tym brak określenia wysokości czynszu, jaki najemca zobowiązuje się płacić wynajmującemu,

⁴⁴ Wyrok SA w Lublinie z 22 grudnia 2014 r., II AKa 280/14, LEX nr 1623950; wyrok SA w Lublinie z 9 sierpnia 2012 r., II AKa 111/12, LEX nr 1237245.

⁴⁵ M. Popławski [w:] *Ordynacja podatkowa*, t. 1, *Zobowiązana podatkowe. Art. 1–119zzk. Komentarz aktualizowany*, red. L. Etel, LEX/el 2023, teza 2 do art. 7.

⁴⁶ L. Gardocki, *op. cit.*, s. 69.

⁴⁷ L. Wilk [w:] L. Wilk, L. Zagrodnik, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 252.

⁴⁸ L. Gardocki, *op. cit.*, s. 69.

⁴⁹ Tekst jedn. Dz.U. 2023 poz. 1610 z późn. zm.

⁵⁰ Wyrok SA we Wrocławiu z 5 kwietnia 2013 r., I ACa 206/13, LEX nr 1448669.

powoduje nieważność umowy najmu⁵¹. Jak wskazano w dawniejszym orzecznictwie, nie można mówić o zawarciu umowy najmu, jeżeli nie określono w niej czynszu⁵².

Umowa najmu jest dwustronnie zobowiązująca i wzajemna (odpowiednikiem świadczenia wynajmującego, polegającego na oddaniu rzeczy do używania, jest świadczenie najemcy, polegające na płaceniu umówionego czynszu), odpłatna (czynsz) i konsensualna (dochodzi do skutku, gdy obie strony złożą oświadczenia woli)⁵³. Jest ona zaliczana do kategorii umów o używanie rzeczy⁵⁴.

Przedmiotem stosunku najmu jest rzecz (nieruchomość bądź rzecz ruchoma, a także, odpowiednio, zwierzę⁵⁵) lub tylko jej część składowa (np. jedna z izb w mieszkaniu, pokój gościnny, dom rekreacyjny)⁵⁶. Funkcją umowy najmu jest uzyskanie możliwości używania danej rzeczy⁵⁷. Umowa powinna precyzyjnie określać przedmiot najmu⁵⁸.

Umowa najmu nieruchomości lub pomieszczenia na czas dłuższy niż rok powinna być zawarta na piśmie. W razie niezachowania tej formy poczytuje się umowę za zawartą na czas nieoznaczony (art. 660 k.c.). Określona w art. 660 k.c. forma zawarcia umowy jest formą pisemną zastrzeżoną jedynie dla wywołania określonych skutków czynności prawnej, a więc formą *ad eventum*, o której stanowi art. 74 § 1 zd. drugie k.c.⁵⁹ Dla oświadczeń woli wynajmującego i najemcy (z wyjątkiem formy *ad eventum*) nie jest wymagana żadna forma szczególna, co oznacza, że umowa najmu może dojść do skutku również *per facta concludentia*⁶⁰.

Najemca obowiązany jest uiszczać czynsz w terminie omówionym (art. 669 § 1 k.c.). Świadczenie najemcy z tytułu czynszu stanowi świadczenie okresowe, polegające na przekazywaniu określonej kwoty pieniężnej w oznaczonych odstępach czasu. Różnią się więc te świadczenia od świadczeń jednorazowych, spełnianych sukcesywnie lub ratalnie, tym, że wpłacane okresowo kwoty nie są zaliczane na poczet jednego świadczenia.

⁵¹ Wyrok SO we Wrocławiu z 19 lutego 2013 r., I C 1093/11, LEX nr 1665464.

⁵² Orzeczenie SN z 5 września 1946 r., C III 217/46, OSN 1947, nr 1, poz. 25.

⁵³ K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz do artykułów 450–1088*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2005, s. 389.

⁵⁴ A. Sylwestrzak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, LEX/el 2023, teza 1 do art. 659.

⁵⁵ Zob. Z. Zaporowska, *Wokół umów najmu i dzierżawy wierzchowców*, „Palestra” 2009, nr 3–4, s. 30–46.

⁵⁶ A. Sylwestrzak, *op. cit.*, teza 1 do art. 659.

⁵⁷ Wyrok SO w Gdańsku z 10 stycznia 2011 r., III Ca 762/10, LEX nr 1713875.

⁵⁸ P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Cieszewski, P. Nazaruk, LEX/el 2023, teza 2 do art. 659.

⁵⁹ Wyrok SN z 27 listopada 1998 r., III CKN 544/98, LEX nr 550974.

⁶⁰ Wyrok SA w Warszawie z 27 lutego 2020 r., V ACa 473/19, LEX nr 2977242.

W przypadku świadczeń okresowych mamy do czynienia z wieloma świadczeniami okresowymi, z których każde wymagalne jest w innym terminie, w innym też terminie ulega trzyletniemu przedawnieniu (art. 118 k.c.). W konsekwencji każde z tych świadczeń stanowi odrębny dług, chociaż jest to dług tego samego rodzaju⁶¹. Skoro najemca obowiązany jest uiszczać czynsz w terminie umówionym, obowiązek ten, wynikający wprost z ustawy, nie jest uzależniony od wystawienia faktury przez wynajmującego. Najemca nie jest od niego zwolniony w przypadku jej niewystawienia. Faktura jest bowiem jedynie rodzajem rachunku zawierającego dane dokonanej transakcji⁶².

Najemca może rzecz najętą oddać w całości lub części osobie trzeciej do bezpłatnego używania albo w podnajem, jeżeli umowa mu tego nie zabrania. W razie oddania rzeczy osobie trzeciej zarówno najemca, jak i osoba trzecia są odpowiedzialni względem wynajmującego za to, że rzecz najęta będzie używana zgodnie z obowiązkami wynikającymi z umowy najmu (art. 668 § 1 k.c.). Przywołany przepis nie ustanawia bezwzględnego zakazu oddawania rzeczy najętej w podnajem. Stanowi on jedynie, że umowa najmu może zabraniać zawierania z osobą trzecią umów przewidzianych w tym przepisie (oddawania do bezpłatnego używania lub w podnajem). Uregulowanie powyższe dotyczy stosunków między wynajmującym a najemcą, a nie między najemcą a osobą trzecią (podnajemcą)⁶³.

Podnajemcy nie wiąże z wynajmującym żaden stosunek zobowiązaniowy⁶⁴. Wynajmujący nie staje się stroną stosunku użyczenia czy podnajmu, łączy go nadal stosunek najmu z oddającym. Nie może zatem żądać od osoby trzeciej czynszu najmu za czas trwania użyczenia lub podnajmu⁶⁵.

Do najmu lokalu stosuje się przepisy art. 659–679 k.c., z zachowaniem przepisów szczególnych (art. 680 k.c.)⁶⁶. Umowa najmu lokalu może być zawarta na czas nieoznaczony lub oznaczony. Istotą umowy najmu lokalu na czas oznaczony jest pozostawanie stron w owej relacji przez cały z góry założony okres i niejako z założenia taki najem ma charakter trwały i ciągły, a celem takiej umowy jest zapewnienie trwałości stosunku najmu i ochrona obu stron, to jednak ta zasada trwałości doznaje ograniczenia. Zgodnie bowiem z przepisem art. 673 § 1 k.c. strony takiej umowy mogą wypowiedzieć najem w wypadkach określonych w umowie⁶⁷.

Zgodnie z art. 6882 k.c. bez zgody wynajmującego najemca nie może oddać lokalu lub jego części do bezpłatnego używania ani go podnajmując.

⁶¹ Wyrok SA w Krakowie z 6 czerwca 2017 r., I ACa 105/17, LEX nr 2439596.

⁶² Wyrok SA w Warszawie z 25 marca 2013 r., VI ACa 1290/12, LEX nr 1335764.

⁶³ Wyrok SA w Warszawie z 21 kwietnia 1999 r., I ACa 1460/98, OSA 2000, nr 7–8, poz. 28.

⁶⁴ Wyrok SA w Szczecinie z 11 maja 2022 r., I ACa 739/21, LEX nr 3433295.

⁶⁵ H. Ciepla, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. 2, pod red. G. Bieńka, Warszawa 2003, s. 232.

⁶⁶ A. Sylwestrzak, *op. cit.*, komentarz do art. 680.

⁶⁷ Wyrok SA w Warszawie z 17 maja 2017 r., I ACa 336/16, LEX nr 2348586.

Zgoda wynajmującego nie jest wymagana co do osoby, względem której najemca jest obciążony obowiązkiem alimentacyjnym. Wskazany przepis, jako przepis szczególny względem art. 668, w przypadku najmu lokalu wprowadza wymóg zgody wynajmującego na podnajem bądź oddanie lokalu osobie trzeciej do bezpłatnego używania, przy czym wynajmujący nie musi uzasadniać zajętogo stanowiska. Wynajmujący zachowuje zatem zasadniczo wpływ na krąg osób korzystających z lokalu, z tym że najemca może swobodnie udostępnić lokal osobie, wobec której jest obciążony obowiązkiem alimentacyjnym. Świadczenie alimentacyjne przyjmuje w takiej sytuacji formę niepieniężną, polegającą na dostarczeniu mieszkania⁶⁸.

IV. Najem prywatny – definicja, zagadnienia podatkowe

Wobowiązującym stanie prawnym brak jest legalnej definicji „najmu prywatnego”, zwanego także „osobistym”⁶⁹. Nie zawiera jej kodeks cywilny ani też nie znajduje się ona w przepisach materialnego prawa podatkowego. W orzecznictwie przyjmuje się, że najem prywatny to najem poza działalnością gospodarczą⁷⁰. Prowadzenie działalności gospodarczej i osiąganie z tej działalności przychodów jest pewnym stanem obiektywnym, w którym nie ma znaczenia decydującego zamiar podmiotu w kwestii uznawania danej działalności za działalność gospodarczą⁷¹. Ustalając, czy dany przychód pochodzi z działalności gospodarczej, należy w pierwszym rzędzie podjąć próbę przypisania go do jednego z pozostałych wymienionych w ustawie źródeł. Jeżeli okaże się to niemożliwe, a przychód powstał w wyniku działalności zarobkowej wykonywanej w sposób zorganizowany i ciągły, która prowadzona jest we własnym imieniu, wówczas przychód będzie stanowił przychód z działalności gospodarczej. Należy podkreślić, że przesłanką przypisania danego przychodu do poszczególnego źródła jest uwzględnienie wszystkich istotnych elementów stanu faktycznego a nie tylko niektórych. W przypadku umów najmu czy dzierżawy nie można zatem poprzestać tylko na kwalifikacji formalnej opartej na nazwie umów cywilnoprawnych zawieranych przez podatnika, ale trzeba także uwzględnić wszelkie okoliczności faktyczne towarzyszące tej aktywności i dopiero wówczas dokonać kwalifikacji podatkowej przychodów z tego źródła⁷².

⁶⁸ A. Sylwestrzak, *op. cit.*, komentarz do art. 688².

⁶⁹ Wyrok NSA z 20 października 2020 r., II FSK 1647/18, LEX nr 3152745.

⁷⁰ M.in. wyrok SA w Warszawie z 3 kwietnia 2020 r., I ACa 622/18, LEX nr 3044775.

⁷¹ A. Bartosiewicz, R. Kubacki, *Ustawa o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 23.

⁷² Wyrok NSA z 15 stycznia 2019 r., II FSK 14/17, LEX nr 2678222.

Do najmu prywatnego ma zastosowanie ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych⁷³ (dalej: „u.p.d.o.f.”). Zgodnie z art. 10 ust. 1 pkt 6 wskazanej ustawy źródłami przychodów są najem, podnajem, dzierżawa, poddzierżawa oraz inne umowy o podobnym charakterze, w tym również dzierżawa, poddzierżawa działów specjalnych produkcji rolnej oraz gospodarstwa rolnego lub jego składników na cele nierolnicze albo na prowadzenie działów specjalnych produkcji rolnej, z wyjątkiem składników majątku związanych z działalnością gospodarczą.

Jak wskazał Naczelny Sąd Administracyjny, przychody z najmu, podnajmu, dzierżawy, poddzierżawy oraz innych umów o podobnym charakterze są zaliczane bez ograniczeń do źródła przychodów wymienionego w art. 10 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 2020 r.), chyba że stanowią składnik majątkowy mienia osoby fizycznej, który został przez nią wprowadzony do majątku związanego z wykonywaniem działalności gospodarczej⁷⁴.

Odróżnienie najmu jako działalności gospodarczej od tzw. najmu prywatnego, w kontekście art. 5a pkt 6 i art. 10 ust. 1 pkt 6 u.p.d.o.f., niejednokrotnie jest trudne w praktyce, nie może jednak budzić wątpliwości uznanie podatnika nabywającego i wynajmującego lokale, na własny rachunek i ryzyko, zarobkowo, w sposób zorganizowany i ciągły – za prowadzącego działalność gospodarczą. Jeżeli więc wynajem ma cechy działalności gospodarczej, to przychody z tego tytułu są przychodami z działalności gospodarczej, choćby nawet przychody uzyskiwane w następstwie tych działań dawały się zaliczyć do innych źródeł przychodu, gdyby nie owe cechy kwalifikacyjne⁷⁵. Innymi słowy, art. 10 ust. 1 pkt 6 u.p.d.o.f. obejmuje tylko taki najem, który nie stanowi działalności gospodarczej. O tym, czy najem może być traktowany jako działalność gospodarcza, decyduje nie tylko rozmiar działalności, ale przede wszystkim zamiar podmiotu wynajmującego, aby czynności wynajmowania wykonywać w sposób częstotliwy⁷⁶. To, czy mamy do czynienia z najmem w rozumieniu art. 10 ust. 1 pkt 6 u.p.d.o.f., czy też z przychodem z działalności gospodarczej, nie zależy od woli podatnika czy nawet jego subiektywnych przekonań i zamiarów, ale od obiektywnych cech danego źródła przychodów⁷⁷.

Jedynym kryterium wyłączającym zastosowanie art. 10 ust. 1 pkt 6 u.p.d.o.f., w odniesieniu do umów najmu czy też dzierżawy, jest związane

⁷³ Tekst jedn. Dz.U. 2024 r. poz. 226 z późn. zm.

⁷⁴ Uchwała 7 sędziów NSA z 24 maja 2021 r., II FPS 1/21, LEX nr 3208194; wyrok NSA z 4 sierpnia 2022 r., II FSK 29/20, LEX nr 3421234.

⁷⁵ Wyrok SA w Warszawie z 3 kwietnia 2020 r., I ACa 622/18, LEX nr 3044775.

⁷⁶ Wyrok WSA we Wrocławiu z 20 września 2004 r., I SA/Wr 1834/02, LEX nr 512331.

⁷⁷ Wyrok NSA z 22 listopada 2018 r., II FSK 3319/16, LEX nr 2611351.

składników majątkowych będących przedmiotem takiego stosunku prawnego z działalnością gospodarczą, co wynika z końcowego fragmentu art. 10 ust. 1 pkt 6 u.p.d.o.f. Przychody z najmu mogą być zakwalifikowane do dwóch źródeł przychodów: pozarolniczej działalności gospodarczej i najmu jako samodzielnego źródła przychodów. Kryterium rozróżnienia stanowi to, czy przedmiot najmu jest składnikiem majątku związanego z działalnością gospodarczą. W przypadku, gdy najem nie dotyczy takiego składnika, przychód z tego tytułu należy kwalifikować do źródła przychodów z najmu, a w przypadku gdy najem dotyczy składnika majątku związanego z działalnością gospodarczą, przychody uzyskane z tego tytułu kwalifikuje się do przychodów z pozarolniczej działalności gospodarczej. Zakwalifikowanie przychodu do danego źródła wynika wprost z przepisów⁷⁸.

Jedną z cech pozwalającą odróżnić działalność gospodarczą od innych form aktywności i zarobkowania osób fizycznych jest jej ciągłość, co eliminuje z zakresu działalności gospodarczej przedsięwzięcia jednorazowe lub podejmowane sporadycznie. Ciągłość działalności gospodarczej nie oznacza jednak, że jej czynności wykonywane muszą być bez przerwy, istotna jest realizowana powtarzalność określonych czynności celem osiągnięcia dochodu, w tym także czynności przygotowawczych, które nie przynoszą jeszcze dochodu, czy nawet przychodu, ale z uwagi na zamierzony cel są niezbędne do jego uzyskania lub maksymalizacji. Ze względu na powyższe, jedynie analiza działań podejmowanych przez podatnika na przestrzeni pewnego okresu pozwala na ocenę charakteru dokonywanych czynności⁷⁹.

Przychodem z tytułu najmu będzie oprócz wynagrodzenia wynajmującego wynikającego bezpośrednio z tej umowy (czynsz) także wszystko to, co uzyskuje najemca na jej podstawie. Tym samym świadczenie pieniężne (odszkodowanie) uzyskane na mocy porozumienia z uwagi na wcześniejsze rozwiązanie umowy najmu zawartej na czas oznaczony stanowi przychód z tytułu umowy najmu, o którym mowa w art. 10 ust. 1 pkt 6 u.p.d.o.f., co w konsekwencji powoduje, że nie można należności z tego tytułu zakwalifikować do przychodów z innych źródeł, o których mowa w art. 10 ust. 1 pkt 9 u.p.d.o.f.⁸⁰

W świetle u.p.d.o.f. podatnikiem jest osoba fizyczna osiągająca przychody ze źródeł w niej wskazanych⁸¹, a więc w przypadku umowy najmu – wynajmujący. Jego zatem obciąża obowiązek podatkowy (art. 3 ust. 1 u.p.d.o.f.). Tym samym jest on zobowiązany również do dopełnienia wszystkich obowiązków – określonych w prawie podatkowym, jakie są

⁷⁸ Wyrok WSA w Poznaniu z 11 stycznia 2018 r., I SA/Po 770/17, LEX nr 2431643.

⁷⁹ Wyrok WSA w Bydgoszczy z 16 stycznia 2018 r., I SA/Bd 977/17, LEX nr 2458454.

⁸⁰ Wyrok WSA w Białymstoku z 18 czerwca 2013 r., I SA/Bk 182/13, LEX nr 1400855.

⁸¹ T. Grzegorzczak, *op. cit.*, s. 317.

konsekwencją posiadania statusu podatnika. W przypadku umowy podnajmu podatnikiem z punktu widzenia art. 10 ust. 1 pkt 6 u.p.d.o.f. jest najemca, który w relacji z podnajemcą jest oddającym w podnajem. W tym przypadku przychodem będzie oprócz czynszu wszystko, co oddający w najem uzyskuje na podstawie umowy. Oddanie rzeczy w podnajem nie zwalnia najemcy z obowiązku zapłaty ustalonego czynszu ani też nie zwalnia wynajmującego z obowiązków podatkowych. Najemca, stając się oddającym w najem, „nie przejmuje” żadnych obowiązków podatkowych wynajmującego, mają one bowiem niezależny względem siebie stosunek. W konsekwencji, niedopełnienie obowiązków podatkowych przez wynajmującego nie obciąża najemcy.

Do umowy najmu nie stosuje się przepisów ustawy z dnia 9 września 2000 r. o podatku od czynności cywilnoprawnych⁸² (*arg. ex art. 1*).

V. Umowa najmu prywatnego nieruchomości a podmiot odpowiedzialności z art. 54 k.k.s.

W świetle powyższych uwag nie może ulegać wątpliwości, że podmiotem odpowiedzialności z art. 54 k.k.s. jest – w przypadku umowy najmu prywatnego nieruchomości – wynajmujący. To on jest bowiem podatnikiem. W przypadku umowy podnajmu podmiotem odpowiedzialności z art. 54 k.k.s. jest oddający w podnajem (a więc najemca), to on jest bowiem w tym przypadku podatnikiem w świetle przepisów prawa podatkowego. Odpowiada nie jako najemca, bo tego nie obciąża obowiązek podatkowy, lecz jako oddający w podnajem, bo osiąga z tego tytułu przychód, co czyni go podatnikiem.

W orzecznictwie wyrażono pogląd, iż „niewątpliwie przestępstwo stygizowane w art. 54 § 1 k.k.s. ma charakter indywidualny, bowiem zgodnie z literalnym brzmieniem tego przepisu, jego sprawcą może być tylko osoba posiadająca status »podatnika«, tym niemniej wywodząc, że oskarżony nie mógł być w realiach sprawy uznany za podatnika i skazany za przestępstwo z art. 54 § 1 k.k.s., obrońcy zapominają, że oskarżonemu zarzucono popełnienie tego przestępstwa skarbowego we współdziałaniu z innymi osobami w ramach zorganizowanej grupy przestępczej, w tym z organizatorem i osobą, która kierowała tą zorganizowaną grupą. Zgodnie jednakże z art. 20 § 2 k.k.s. do przestępstw skarbowych stosuje się odpowiednio m.in. art. 21 § 2 k.k., co oznacza, że możliwe jest, także na gruncie kodeksu karnego skarbowego, przypisanie współdziałania przy popełnieniu przestępstwa indywidualnego osobie, której wprawdzie nie dotyczy okoliczność osobista

⁸² Tekst jedn. Dz.U. 2024 poz. 295.

stanowiąca znamię czynu zabronionego, ale która wie o istnieniu tej okoliczności po stronie innego współsprawcy”⁸³. Tym samym dopuszczono możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej skarbowej – za przestępstwo skarbowe – osoby fizycznej niebędącej podatnikiem. Niewątpliwie art. 20 § 2 k.k.s. odsyła do art. 21 § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny⁸⁴ (dalej: „k.k.”), a zatem możliwe jest przypisanie przestępstwa indywidualnego właściwego współdziałającemu, który o okoliczności osobistej dotyczącej sprawy wie, choćby go nie dotyczyła. Warunkiem odpowiedzialności jest więc nieposiadanie samemu danego przymiotu, ale wiedzą o tej właściwości sprawcy. W analizowanym wypadku chodzi o okoliczność osobistą – status podatnika. Obowiązek podatkowy wynika z ustawy, należy zatem przyjąć, że wiedza w tym zakresie jest powszechnie dostępna. Działa tu fikcja prawna znajomości prawa.

Zaprezentowany powyżej pogląd pozostaje w łączności ze stanowiskiem, iż zgodnie z art. 20 § 2 k.k.s. do przestępstw skarbowych stosuje się odpowiednio m.in. art. 21 § 2 k.k., co oznacza, że możliwe jest, także na gruncie kodeksu karnego skarbowego, przypisanie współdziałania przy popełnieniu przestępstwa indywidualnego osobie, której wprawdzie nie dotyczy okoliczność osobista stanowiąca znamię czynu zabronionego, ale która wie o istnieniu tej okoliczności po stronie innego współsprawcy⁸⁵.

W świetle przedstawionych uwag, wiedza odnośnie do statusu danej osoby, jako podatnika, jest podstawą do przypisania odpowiedzialności za przestępstwo skarbowe z art. 54 § 1 k.k.s. współdziałającemu, który podatnikiem nie jest.

Wskazać należy, że art. 21 § 2 k.k. znajduje zastosowanie do przestępstw skarbowych, ale już nie do wykroczeń skarbowych, na co trafnie zwrócono uwagę w orzecznictwie⁸⁶. Tym samym sprawcą wykroczenia skarbowego, o którym mowa w art. 54 § 3 k.k.s., może być wyłącznie podatnik. Współdziałający niebędący podatnikiem nie może być pociągnięty do odpowiedzialności za wskazane wykroczenie, choćby spełnione były warunki, o których mowa w art. 21 § 2 k.k. Przepis ten bowiem nie odnosi się do wykroczeń skarbowych.

Przeprowadzone rozważania pozwalają na sformułowanie poglądu, że za przestępstwo skarbowe z art. 54 § 1 lub 2 k.k.s. odpowiadać może także najemca, jak również podnajemca, który nie jest podatnikiem. Granice jego odpowiedzialności wynikają z art. 21 § 2 k.k., ze względu na brzmienie art. 20 § 2 k.k.s. Dotyczyć to będzie np. przypadku, w którym podzegał będzie

⁸³ Wyrok SA w Katowicach z 16 marca 2017 r., II AKa 509/17, LEX nr 2614019.

⁸⁴ Tekst jedn. Dz.U. 2022 poz. 1138 z późn. zm.

⁸⁵ Wyrok SA w Szczecinie z 7 września 2020 r., II AKa 151/20, LEX nr 3266729.

⁸⁶ Wyrok SN z 26 marca 2014 r., III KK 396/13, LEX nr 1451526.

wynajmującego do niewykonania ciężących na nim obowiązków podatkowych, których zaniechanie realizacji kryminalizuje ustawa. Nie jest przy tym wymagane, aby podmiot niebędący podatnikiem odniósł jakąkolwiek korzyść z tytułu naruszenia przepisów prawa podatkowego przez podatnika. Taki warunek (wymóg) nie wynika z ustawy karnej.

VI. Podsumowanie

Przeprowadzone rozważania pozwoliły na udzielenie odpowiedzi na sformułowane pytanie badawcze – nie tylko podatnik, mimo indywidualnego charakteru przestępstwa skarbowego z art. 54 § 1 k.k.s., może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej skarbowej, uregulowanej w tym przepisie. W tym przypadku nie można twierdzić, że odpowiedzialności karnej skarbowej podlega „tylko”, „jedynie”, czy też „wyłącznie” podatnik. Twierdzenie takie jest natomiast w pełni zasadne w odniesieniu do wykroczenia skarbowego, o którym mowa w art. 54 § 3 k.k.s., w odniesieniu do wykroczeń skarbowych nie znajduje bowiem zastosowania art. 21 § 2 k.k.

A B S T R A C T

The article concerns the subject of penal fiscal liability for not disclosing the subject or tax base to the competent tax authority or for not submitting a declaration and thus exposing the tax to depletion. The author presents the view that not only a taxpayer may commit a fiscal crime referred to in Art. 54 § 1 Treasury Penal Code, but it can also be a cooperating party who knows about the personal circumstances of the perpetrator – the status of the taxpayer.

Keywords: tax evasion, tax exposure to depletion, tax crime, tax offense, taxpayer

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. 2023 poz. 1610 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jedn. Dz.U. 2024 poz. 226 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. 2024 poz. 17).

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (tekst jedn. Dz.U. 2023 poz. 2383 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (tekst jedn. Dz.U. 2024 poz. 628 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 9 września 2000 r. o podatku od czynności cywilnoprawnych (tekst jedn. Dz.U. 2024 poz. 295).

Literatura

Bartosiewicz A., Kubacki R., *Ustawa o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne. Komentarz*, Warszawa 2011.

Ciepla H., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. 2, pod red. G. Bieńka, Warszawa 2003.

Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2021.

Grzegorzczak T., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2006.

Jabłonowski P., *Kontratypy ustawowe w prawie karnym skarbowym*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 10.

Jaśkiewicz M., *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 kwietnia 2011 r. (sygn. akt P 90/08)*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2012, nr 1(40).

Kotowski W., Kurzępa B., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007.

Kurzac M., *Czynność sprawcza uchylania się od opodatkowania (art. 54 k.k.s.)*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 11.

Łabuda G. [w:] Kardas P., Łabuda G., Razowski T., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2017.

Michalski J., *Komentarz do kodeksu karnego skarbowego. Tytuł I „Przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe”*, Warszawa 2000.

Nazaruk P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. Cieszewski J., Nazaruk P., LEX/el 2023.

Prusak F., *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2002.

Prusak F., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, t. 2, Kraków 2006.

Prusak F., *Klasyczne przestępstwa podatkowe i wykroczenia podatkowe* [w:] *System Prawa Karnego*, t. 11, *Szczególne dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, pod red. M. Bojarskiego, Warszawa 2014.

Pietrzykowski K. [w:] *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz do artykułów 450–1088*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2005.

Piaseczny A. [w:] Piaseczny A., Wielgolewska A., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2012.

Popławski M. [w:] *Ordynacja podatkowa*, t. 1, *Zobowiązana podatkowe. Art. 1–119zsk. Komentarz aktualizowany*, red. Etel L., LEX/el 2023.

- Sylwestrzak A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. Balwicka-Szczyrba M., Sylwestrzak A., LEX/el 2023.
- Szymczyk J., *Ewolucja koncepcji nadużycia prawa w dziedzinie VAT*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2022, nr 2(101).
- Wilk L. [w:] Wilk L., Zagrodnik J., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007.
- Zaporowska Z., *Wokół umów najmu i dzierżawy wierzchowców*, „Palestra” 2009, nr 3–4, s. 30–46.
- Zgoliński I. [w:] *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, red. Zgoliński I., Warszawa 2021.

Orzecznictwo

- Orzeczenie SN z 5 września 1946 r., C III 217/46, OSN 1947, nr 1, poz. 25.
- Wyrok SN z 27 listopada 1998 r., III CKN 544/98, LEX nr 550974.
- Wyrok SA w Warszawie z 21 kwietnia 1999 r., I ACa 1460/98, OSA 2000, nr 7–8, poz. 28.
- Wyrok SN z 11 lutego 2003 r., IV KKN 21/00, LEX nr 77435.
- Wyrok WSA we Wrocławiu z 20 września 2004 r., I SA/Wr 1834/02, LEX nr 512331.
- Wyrok SN z 1 grudnia 2005 r., IV KK 122/05, OSNKW 2006, nr 2, poz. 19.
- Wyrok NSA z 22 czerwca 2006 r., I FSK 664/05, LEX nr 232544.
- Wyrok WSA w Warszawie z 4 stycznia 2008 r., III SA/Wa 1887/07, LEX nr 460677.
- Wyrok WSA w Warszawie z 23 września 2008 r., III SA/Wa 848/08, LEX nr 465705.
- Wyrok SA w Katowicach z 10 grudnia 2009 r., II AKa 360/09, LEX nr 574477.
- Wyrok NSA z 7 grudnia 2010 r., I FSK 2041/09, LEX nr 1573962.
- Wyrok NSA z 7 grudnia 2010 r., I FSK 2029/09, LEX nr 1573954.
- Wyrok NSA z 7 grudnia 2010 r., I FSK 2028/09, LEX nr 1573955.
- Wyrok SO w Gdańsku z 10 stycznia 2011 r., III Ca 762/10, LEX nr 1713875.
- Wyrok SA w Lublinie z 9 sierpnia 2012 r., II AKa 111/12, LEX nr 1237245.
- Wyrok SO we Wrocławiu z 19 lutego 2013 r., I C 1093/11, LEX nr 1665464.
- Wyrok SA w Warszawie z 25 marca 2013 r., VI ACa 1290/12, LEX nr 1335764.
- Wyrok SA we Wrocławiu z 5 kwietnia 2013 r., I ACa 206/13, LEX nr 1448669.
- Wyrok WSA w Białymstoku z 18 czerwca 2013 r., I SA/Bk 182/13, LEX nr 1400855.
- Wyrok SN z 26 marca 2014 r., III KK 396/13, LEX nr 1451526.

- Wyrok SA w Warszawie z 7 lutego 2014 r., II AKa 429/13, LEX nr 1438282.
- Wyrok SA w Lublinie z 22 grudnia 2014 r., II AKa 280/14, LEX nr 1623950.
- Postanowienie SN z 15 stycznia 2015 r., III KK 313/14, LEX nr 1648188.
- Postanowienie SN z 15 stycznia 2015 r., III KK 314/14, LEX nr 1918864.
- Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 6 sierpnia 2015 r., I SA/Go 287/15, LEX nr 193693.
- Wyrok SA w Katowicach z 16 marca 2017 r., II AKa 509/17, LEX nr 2614019.
- Wyrok WSA w Białymstoku z 12 kwietnia 2017 r., I SA/Bk 1145/16, LEX nr 2281769.
- Wyrok SA w Białymstoku z 21 kwietnia 2017 r., I ACa 957/16, LEX nr 2300210.
- Wyrok SA w Warszawie z 17 maja 2017 r., I ACa 336/16, LEX nr 2348586.
- Wyrok SA w Krakowie z 6 czerwca 2017 r., I ACa 105/17, LEX nr 2439596.
- Wyrok WSA w Poznaniu z 11 stycznia 2018 r., I SA/Po 770/17, LEX nr 2431643.
- Wyrok WSA w Bydgoszczy z 16 stycznia 2018 r., I SA/Bd 977/17, LEX nr 2458454.
- Wyrok NSA z 6 marca 2018 r., II FSK 3432/15, LEX nr 2467915.
- Wyrok NSA z 22 listopada 2018 r., II FSK 3319/16, LEX nr 2611351.
- Wyrok NSA z 15 stycznia 2019 r., II FSK 14/17, LEX nr 2678222.
- Wyrok SO Gliwicach z 5 lutego 2019 r., VI Ka 384/18, LEX nr 2720009.
- Wyrok SN z 6 lutego 2019 r., II KK 184/18, LEX nr 2635596.
- Wyrok SA w Warszawie z 27 lutego 2020 r., V ACa 473/19, LEX nr 2977242.
- Wyrok SA w Warszawie z 3 kwietnia 2020 r., I ACa 622/18, LEX nr 3044775.
- Wyrok SA w Szczecinie z 7 września 2020 r., II AKa 151/20, LEX nr 3266729.
- Wyrok NSA z 20 października 2020 r., II FSK 1647/18, LEX nr 3152745.
- Uchwała 7 sędziów NSA z 24 maja 2021 r., II FPS 1/21, LEX nr 3208194.
- Wyrok SN z 30 listopada 2021 r., IV KK 558/21, LEX nr 3262593.
- Wyrok SA w Szczecinie z 11 maja 2022 r., I ACa 739/21, LEX nr 3433295.
- Wyrok SN z 12 maja 2022 r., IV KK 408/21, LEX nr 3362913.
- Wyrok NSA z 4 sierpnia 2022 r., II FSK 29/20, LEX nr 3421234.

*Czasowe odebranie i przepadek jako szczególne instrumenty prawnej ochrony zwierząt**Temporary removal and forfeiture as specific legal instruments for the protection of animals***S T R E S Z C Z E N I E**

Celem artykułu jest omówienie instytucji czasowego odebrania oraz przepadku, a także przyjrzenie się systemowi służącemu ochronie zwierząt doznających przemocy oraz orzecznictwu sądów. Głównymi problemami badawczymi opracowania są przesłanki prawidłowo przeprowadzonego odbioru zwierzęcia, a także analiza przepisów procesowych zawartych w ustawie o ochronie zwierząt oraz dokonanie oceny tych rozwiązań.

Słowa kluczowe: czasowe odebranie, zwierzę, procedura, znęcanie się, ustawa o ochronie zwierząt

I. Wprowadzenie

Historia prawnej ochrony zwierząt w Polsce i na świecie sięga początku istnienia naszej cywilizacji. Przez wiele wieków zwierzęta traktowane były jako narzędzia służące jedynie ułatwieniu pracy człowieka. Filozofowie starożytni wskazywali, że zwierzęta, jako nieposiadające rozumu, stworzone zostały przez Boga tylko dla dobra i pożytku ludzi. Na przestrzeni lat postrzeganie zwierząt uległo znacznej przemianie. Za najstarszą polską regulację dotyczącą ochrony zwierząt należy uznać akt wydany przez króla Bolesława Chrobrego, zabraniający polowań na bobry. Inne dekryty chroniące określone gatunki, jak np. jelenie, żubry, wydawali także tacy władcy, jak Władysław Jagiełło, Zygmunt II August czy Stefan Batory. W późniejszym czasie dużą rolę odegrały zmiany zaszłe w XVIII w., głównie za sprawą rozwoju koncepcji humanitarnych i utylitarnych. Koncepcja Jeremiego Benthama, wskazująca, że nasz stosunek do zwierząt musi być oparty na

¹ Beata Piekło – Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, ORCID: 0009-0000-0241-9516.

uznaniu, że są one zdolne do odczuwania cierpienia, była pierwszą próbą spojrzenia na problem relacji człowiek-zwierzę przez pryzmat interesów zwierzęcia. Według niego „Należy pytać nie o to, czy zwierzęta mogą rozumować, ani czy mogą mówić, lecz czy mogą cierpieć”. Bentham, szukając przyczyn okrutnego traktowania zwierząt, zwrócił uwagę na ich status prawny. Dopatrywał się winy w wypracowanej przez prawników rzymskich klasyfikacji zwierzęcia jako rzeczy².

Należy podkreślić, że do drugiej połowy XX w. prawna ochrona zwierząt w Polsce właściwie nie istniała, pojawiały się jedynie częściowe uregulowania pewnych jej aspektów. Tradycje prawnej humanitarnej ochrony zwierząt w Polsce sięgają lat 20. XX wieku. Wtedy to ukazało się rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt³. Dokument ten miał wymiar głównie karnoprawny, w dwunastu artykułach określał zasady odpowiedzialności za znęcanie się nad określonymi w nim rodzajami zwierząt. W 1949 r. została wydana ustawa o ochronie przyrody⁴, a jej pierwszym aktem wykonawczym było rozporządzenie Ministra Leśnictwa z 4 listopada 1952 r.⁵, które wprowadzało gatunkową ochronę zwierząt i uchylało poprzednie akty⁶. Ochronę środowiska po raz pierwszy wyniesiono do rangi istotnego aspektu konstytucyjnego podczas nowelizacji Konstytucji PRL z lutego 1976 r.⁷, w której stwierdzono, że „Obywatele PRL mają prawo do korzystania z wartości środowiska naturalnego oraz obowiązek jego ochrony”. Przełomowym momentem na arenie międzynarodowej było uchwalenie przez Międzynarodową Federację Praw Zwierząt w Londynie Światowej Deklaracji Praw Zwierząt⁸, która stanowiła że „[...] zwierzę nie jest rzeczą, a istotą żyjącą i zdolną do odczuwania bólu oraz cierpienia, człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę oraz opiekę [...]”.

Obecnie obowiązująca ustawa o ochronie zwierząt z 1997 r.⁹ ostatecznie przesądziła o tym, że zwierzę i rzecz stanowią odrębne kategorie

² W. Daniłowicz, *Teoria etyczna J. Benthama a dereifikacja i prawa zwierząt*, „Studia Prawnicze” 2020, nr 1 (221), s. 11–13.

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. 1928 Nr 36, poz. 332).

⁴ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 1949 r. Nr 25, poz. 180).

⁵ Rozporządzenie Ministra Leśnictwa z dnia 4 listopada 1952 r. w sprawie wprowadzenia gatunkowej ochrony zwierząt (Dz.U. 1952 Nr 45, poz. 307).

⁶ M. Jarosz, *Ochrona zwierząt w Polsce na przestrzeni dziejów*, „Wiadomości Zootechniczne” 2016, nr 3, s. 110–118.

⁷ Ustawa z dnia 10 lutego 1976 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1976, Nr 5 poz. 29).

⁸ Światowa Deklaracja Praw Zwierząt z 21 września 1977 r.

⁹ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. z 2023 r. poz. 1580 z późn. zm.), dalej jako: u.o.z.

przedmiotów stosunków cywilnoprawnych, wprowadzając zasadę dereifikacji. Ustawodawca ustalił jednak wiele wyjątków od zasady humanitarnego traktowania oraz pozwala w niektórych sytuacjach traktować zwierzę jako rzecz. Artykuł 1 ww. ustawy stanowi, że zwierzę jest istotą zdolną do odczuwania cierpienia, ale wskazuje, że w sprawach nieuregulowanych tym aktem odpowiednio stosuje się przepisy dotyczące rzeczy. Ustawa o ochronie zwierząt co do zasady obejmuje zakresem ochrony przed niehumanitarnym traktowaniem wszystkie zwierzęta (co najmniej wszystkie zwierzęta kręgowce), niemniej – jak wynika z danych – w zdecydowanej większości sprawy prowadzone na jej podstawie dotyczą tzw. zwierząt domowych. Potwierdza to raport z monitoringu sądów, prokuratur i policji „Jak Polacy znęcają się nad zwierzętami”, które wskazują, że w okresie 2 lat objętych badaniem zdecydowana większość rozpatrywanych spraw dotyczyła przestępstw przeciwko tzw. zwierzętom domowym – aż 83,5%. Zaledwie 12,3% wszystkich spraw toczyło się w przedmiocie krzywdzenia zwierząt gospodarskich, zaś 4,2% postępowań dotyczyło przestępstw przeciwko zwierzętom wolno żyjącym¹⁰. Pomimo niewątpliwych niedostatków ustawy o ochronie zwierząt zawiera ona pewne narzędzia do humanitarnej ochrony zwierząt, które – stosowane w sposób prawidłowy – mogą przyczynić się na poprawę losu zwierząt w Polsce¹¹. Przykładem takich rozwiązań są instytucje czasowego odebrania i przepadku zwierzęcia.

II. Czasowe odebranie zwierzęcia

Instytucja czasowego odebrania jest przedmiotem regulacji art. 7 u.o.z. i jest jednym z najważniejszych instrumentów ochrony zwierząt przed niehumanitarnym traktowaniem. Ściśle powiązany z tym jest art. 6 u.o.z., który zawiera obszerny katalog zachowań względem zwierząt uznanych przez ustawodawcę za znęcanie się nad zwierzętami. W myśl tego przepisu przez znęcanie się nad zwierzętami należy rozumieć zadawanie albo świadome dopuszczanie do zadawania bólu lub cierpienia, a w szczególności poprzez formy zachowań wyszczególnionych w odrębnych punktach tego przepisu. Katalog ten ma charakter otwarty, na co wskazuje zwrot „w szczególności”, a przypisanie sposobu postępowania do któregośkolwiek z tych punktów jest wystarczające do przyjęcia, że doszło do niezgodnego z prawem zadawania albo świadomego dopuszczania do zadawania bólu lub

¹⁰ D. Karaś, *Jak Polacy znęcają się nad zwierzętami?*, Fundacja Czarna Owca Pana Kota i Stowarzyszenie Ochrony Zwierząt Ekostraż, Kraków-Wrocław 2016, s. 37; <<https://czarnaowca.org/wp-content/uploads/2016/03/CzarnaOwca-NMP-RAPORT-1.pdf>> [dostęp: 07.04.2024 r.]

¹¹ K. Kuszlewicz [w:] *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2021, Przedmowa, s. 19 i 30.

cierpień. Przykładowymi sytuacjami uznanymi przez ustawodawcę za znęcanie się jest: utrzymywanie zwierząt w niewłaściwych warunkach bytowania, w tym utrzymywanie ich w stanie rażącego zaniedbania lub niechlujstwa, bądź w pomieszczeniach albo klatkach uniemożliwiających im zachowanie naturalnej pozycji (art. 6 ust. 2 pkt 10 u.o.z.), wystawianie zwierzęcia domowego lub gospodarskiego na działanie warunków atmosferycznych, które zagrażają jego zdrowiu lub życiu (art. 6 ust. 2 pkt 17 u.o.z.), utrzymywanie zwierzęcia bez odpowiedniego pokarmu lub wody przez okres wykraczający poza minimalne potrzeby właściwe dla gatunku (art. 6 ust. 2 pkt 19 u.o.z.)¹². Działania takie, biorąc pod uwagę orzecznictwo, mają mieć charakter świadomy, osoba działająca we wskazany sposób musi zdawać sobie sprawę z konsekwencji swojego zachowania. Dla ustalenia przestępstwa znęcania się nad zwierzętami konieczne jest wykazanie, że sprawca działał umyślnie. Wynika to z ogólnych reguł prawa karnego, zgodnie z art. 8 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny¹³ występki można popełnić także nieumyślnie, jeżeli ustawa tak stanowi. Ustawa o ochronie zwierząt nie przewiduje zaś możliwości popełnienia żadnego z dwóch określonych w niej przestępstw nieumyślnie¹⁴. Istniejące w doktrynie wątpliwości dotyczące strony podmiotowej omawianego przestępstwa odnoszą się do zamiaru, w jakim zostało ono popełnione. W orzecznictwie i literaturze dominuje pogląd, że przestępstwo to może zostać popełnione wyłącznie w zamiarze bezpośrednim. Jednakże istnieją także tezy dopuszczające możliwość popełnienia tego przestępstwa w zamiarze ewentualnym. Argumentację taką przedstawia w swojej glosie M. Gabriel-Węglowski, wskazując, że w znaczeniu ogólnym pojęcie „znęcać się” nie prowadzi w żadnym wypadku do wniosku, że konstytutywnym elementem znęcania się musi być jakiś szczególny stan świadomości czy motywacja sprawcy. Autor stwierdził, że sposób sformułowania znamion czynu zabronionego w postaci znęcania się nad zwierzęciem w typie podstawowym, a w szczególności dokonanie otwartej egzemplifikacji w art. 6 ust. 2 u.o.z. sposobów znęcania się, po ich analizie nie wykluczają możliwości popełnienia tego przestępstwa z zamiarem ewentualnym¹⁵. W literaturze można natrafić na różne stanowiska dotyczące rozumienia zamiaru sprawcy. Według pierwszej koncepcji (która wydaje się słuszną), wyrażonej m.in. przez Sąd Najwyższy w jednym z wyroków, zamiar bezpośredni w zakresie tego przestępstwa winien być badany

¹² Wyrok WSA w Gdańsku z 4 października 2023 r., II SA/Gd 208/23, LEX nr 3620537.

¹³ T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 17 z późn. zm.

¹⁴ K. Kuszlewicz, 5.4. *Odpowiedzialność karna za znęcanie się nad zwierzętami [w:] Prawa zwierząt. Praktyczny przewodnik*, Warszawa 2019, s. 165.

¹⁵ M. Gabriel-Węglowski, *Glosa do wyroku SN z dnia 16 listopada 2009 r., V KK 187/09*, LEX/el. 2010.

w odniesieniu do samej czynności sprawczej, a nie woli zadania cierpień lub bólu zwierzęciu¹⁶. A więc bezpośrednio zamiaru odnosi się do samego zachowania wobec zwierzęcia. Druga koncepcja (mniejszościowa) stanowi, że zamiarem bezpośrednim jest wola, chęć wyrządzenia zwierzęciu krzywdy. Przyjęcie takiej tezy zdecydowanie zawęży zakres odpowiedzialności sprawcy, gdyż dla ustalenia popełnienia przestępstwa znęcania się konieczne byłoby w każdym przypadku wykazanie, że główną motywacją sprawcy było wyrządzenie krzywdy zwierzęciu. W rozumieniu Sądu Najwyższego koncept ten nie zasługuje na uwzględnienie. Należy przychylić się do stanowiska, według którego nie należy zawężać pojęcia znęcania się jedynie do czynów dokonanych z pełną premedytacją (w zamiarze bezpośrednim) oraz że niektóre z nich w istocie mogą przyjąć formę zamiaru ewentualnego. Za argument przemawiający za takim rozumowaniem można przytoczyć fakt, iż ustawodawca w art. 6 ust. 2 u.o.z. w kilku podpunktach posłużył się takimi sformułowaniami, które wprost wskazują na zamiar bezpośredni, np. „umyślne zranienie lub okaleczenie zwierzęcia”, a w innych przypadkach tego nie uczynił, pozostawiając pewną swobodę interpretacyjną (dopuszczając inny sposób zrealizowania danego zachowania). Nie ma natomiast wątpliwości, że znęcanie się może zostać dokonane zarówno poprzez działanie (np. bicie), jak i zaniechanie (zaniedbanie zwierzęcia poprzez niedopełnienie wobec niego obowiązków ciążących na sprawcy) oraz że dotyczyć może tak sfery fizycznej, jak i psychicznej zwierzęcia.

Czasowe odebranie zwierzęcia odbywa się w trybie administracyjnym na podstawie decyzji właściwego wójta, burmistrza, prezydenta miasta. Czasowy charakter tego środka oznacza, że zwierzę nie jest właścicielowi czy opiekunowi odebrane na zawsze, lecz do czasu rozstrzygnięcia sprawy karnej w przedmiocie przestępstwa znęcania się nad zwierzętami. Dopiero bowiem na podstawie art. 35 ust. 3 u.o.z. w razie skazania sprawcy sąd orzeka przepadek zwierzęcia, jeśli sprawca jest jego właścicielem. W pierwotnym brzmieniu tego przepisu dozwolone było także odebranie zwierzęcia na stałe w przypadku niehumanitarnego traktowania go. Odebranie zatem ma na celu zabezpieczenie zwierzęcia do czasu rozstrzygnięcia sprawy karnej. Powyższe jest istotne, oznacza bowiem, że postępowanie administracyjne, określone przepisami art. 7 u.o.z., jest ściśle skorelowane z postępowaniem karnym. Oznacza to, że podmiot inicjujący czasowe odebranie zwierzęcia powinien jednocześnie zainicjować postępowanie karne o znęcanie się nad zwierzętami, którego wynik przesądzi ostatecznie o przypadku zwierzęcia¹⁷. Wydanie decyzji o odbiorze zwierzęcia nie musi być poprzedzone

¹⁶ Wyrok SN z 13 grudnia 2016 r., II KK 281/16, LEX nr 2237277.

¹⁷ K. Kuszlewicz [w:] *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2021, Przedmowa, s. 127.

precyzyjnymi ustaleniami dotyczącymi tego, czy przyszły adresat tej decyzji jest właścicielem zwierzęcia. W postępowaniu administracyjnym w przedmiocie odbioru zwierzęcia, pełniącym funkcję służebną i akcesoryjną względem postępowania karnego, nie trzeba tej okoliczności stwierdzać, jeżeli ustali się, że zwierzę pozostaje we władaniu danej osoby i pod jej wpływem, powodującym, iż znajduje się ono w położeniu odpowiadającym znamionom przestępstwa znęcania się nad zwierzęciem. Jego cel polega na tym, by tę sytuację przerwać ze skutkiem natychmiastowym, odizolować zwierzę od szkodliwych dla niego warunków do czasu, gdy sąd karny wyda w sprawie orzeczenie. Odbiór zwierzęcia służy jego ochronie, pilnej potrzebie ograniczenia jego cierpień i zapobieżenia pogorszeniu się jego stanu w okresie, kiedy toczy się postępowanie karne, i tym samym nie stanowi represji względem jego właściciela przybierającej postać bezterminowego pozbawienia władztwa nad zwierzęciem¹⁸.

W treści decyzji o czasowym odebraniu zwierzęcia powinno znaleźć się postanowienie o przekazaniu zwierzęcia uprawnionemu podmiotowi, którymi zgodnie z art. 7 ust. 1 u.o.z. są (w zależności od przynależności zwierzęcia do określonej grupy) schronisko dla zwierząt, gospodarstwo rolne, a także ogród zoologiczny czy azyl. Decyzja o czasowym odebraniu zwierzęcia podejmowana jest z urzędu po uzyskaniu informacji od Policji, straży gminnej, lekarza weterynarii lub upoważnionego przedstawiciela organizacji społecznej, której statutowym celem działania jest ochrona zwierząt. Przekazanie zwierzęcia następuje za zgodą podmiotu, któremu ma zostać wydane. W przypadku gdy tej zgody brak (lub gdy występuje niemożność przekazania podmiotowi wskazanemu w ust. 1 omawianego przepisu), zwierzę może zostać nieodpłatnie przekazane innej osobie prawnej lub jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej albo osobie fizycznej, która będzie w stanie zapewnić mu należytą opiekę.

Analizując przepis art. 7 ust. 1. u.o.z., można wywnioskować, że nie każdy przypadek traktowania zwierzęcia w sposób opisany w art. 6 ust. 2 u.o.z. będzie skutkować wydaniem decyzji o jego odebraniu. Ustawodawca pozostawił podjęcie takiej decyzji organowi prowadzącemu postępowanie, a więc to on ocenia, czy naruszenie było na tyle znaczące, aby zastosować wobec sprawcy środek prawny w postaci czasowego odebrania zwierzęcia. Decyzja w tym przedmiocie ma więc charakter fakultatywny.

Zarówno w orzecznictwie, jak i literaturze dominuje pogląd przyznający decyzji o czasowym odebraniu zwierzęcia charakter sankcji (o charakterze zobowiązującym)¹⁹. Zgodzę się jednak ze zdaniem wyrażonym przez

¹⁸ Wyrok NSA z 2 października 2015 r., II OSK 803/15, LEX nr 2002696.

¹⁹ Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 3 marca 2021 r., II SA/Go 70/21, LEX nr 3152943.

E. Kruka, który wskazuje, że decyzja ta jest bardziej „zabezpieczającym środkiem interwencyjnym” aniżeli sankcją. Głównym celem tego środka jest poprawa sytuacji bytowej zwierzęcia, a negatywne skutki dla właściciela (opiekuna) są niejako skutkiem ubocznym jego zastosowania. Autor słusznie zaznacza, że dolegliwość nie wyczerpuje istoty sankcji prawnej²⁰.

Zgodnie z art. 7 ust. 2a u.o.z. od decyzji wójta, burmistrza (prezydenta miasta) o czasowym odebraniu zwierzęcia przysługuje prawo wniesienia odwołania do samorządowego kolegium odwoławczego w terminie 3 dni od daty doręczenia decyzji. Natomiast samorządowe kolegium odwoławcze rozpoznaje odwołanie w terminie 7 dni. Rozwiązanie to jest zgodne z art. 35 § 4 k.p.a., który przewiduje, że przepisy szczególne mogą określać inne terminy niż określone w kodeksie. Co do zasady bowiem załatwienie sprawy administracyjnej wymagającej postępowania wyjaśniającego powinno nastąpić nie później niż w ciągu miesiąca, a sprawy szczególnie skomplikowanej – nie później niż w ciągu dwóch miesięcy od dnia wszczęcia postępowania, zaś w postępowaniu odwoławczym – w ciągu miesiąca od dnia otrzymania odwołania (art. 35 § 3 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego)²¹. Powyższe krótkie terminy podyktowane są koniecznością szybkiego rozstrzygnięcia co do losu zwierzęcia, co jest szczególnie istotne w przypadku zwierząt odebranych w sposób nieuprawniony. Nieuzasadnione odebranie zwierząt rodzi bowiem dwójakiego rodzaju problemy. Po pierwsze, naruszać może więź człowieka ze zwierzęciem, jeśli taka istnieje (odnosi się to do tzw. zwierząt domowych), po drugie zaś, może przerwać „korzystanie” ze zwierząt w celach produkcyjnych (które niezależnie od ocen moralnych wciąż jest w dużym zakresie dozwolone). Jeśli do którejś z powyższych sytuacji dojdzie w sposób bezpodstawny, rodzić to może odpowiedzialność odszkodowawczą, a nawet odpowiedzialność karną (jeśli okazałoby się, że podmiot interweniujący, mimo ostatecznej decyzji odmawiającej zatwierdzenia odebrania zwierzęcia, odmawia jego zwrotu)²².

Odebranie zwierzęcia przez wskazane w przepisie podmioty może również nastąpić w przypadkach niecierpiących zwłoki, gdy dalsze pozostawanie zwierzęcia u dotychczasowego właściciela lub opiekuna zagraża jego życiu i zdrowiu. Pojęcie zagrożenia odnosi się do stanu hipotetycznego i tylko potencjalnego zagrożenia życia bądź zdrowia zwierzęcia. Stan zagrożenia nie oznacza więc wystąpienia bezpośredniego, realnego zagrożenia

²⁰ E. Kruk [w:] M. Kulik, G. Lubeńczuk, M. Rudy, H. Spasowska, E. Kruk, *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2024, rozdział 12, s. 257–258.

²¹ T.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 775 z późn. zm.

²² K. Kuszlewicz [w:] *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2021, Przedmowa, s. 136.

życia lub zdrowia zwierzęcia, ale oznacza, że stan ten może, a nie musi wywołać negatywne skutki dla jego życia lub zdrowia, co właśnie wyczerpuje pojęcie zagrożenia²³. A zatem już stworzenie określonego stanu wyczerpuje pojęcie zagrożenia, co stanowi podstawę do stwierdzenia istnienia przypadku niecierpiącego zwłoki. Kategoria „sytuacji niecierpiącej zwłoki” musi jednak dotyczyć zdarzenia wyjątkowego i sytuacji nadzwyczajnej oraz nagłej, w której zwierzę niepoddane należytej opiece, straci życie lub poniesie istotny uszczerbek na zdrowiu²⁴.

Kosztami transportu, utrzymania i koniecznego leczenia zwierzęcia ustawodawca obciążył jego dotychczasowego właściciela lub opiekuna. Przy czym z uwagi na fakt, że obowiązek uiszczenia rzeczonych kosztów ma charakter publicznoprawny, obciążenie nimi strony organ administracji publicznej winien każdorazowo szczegółowo uzasadnić, a ich wysokość powinna odpowiadać realnie ponoszonym z tego tytułu wydatkom, mającym wyłącznie uzasadniony faktycznie i prawnie charakter. W związku z powyższym z akt sprawy musi wynikać sposób obliczenia kosztów transportu, utrzymania i koniecznego leczenia odebranych zwierząt, a wyliczenie to musi poddawać się weryfikacji²⁵. Orzeczenie o obciążeniu kosztami przez organ administracji nie ma charakteru fakultatywnego, lecz jest obowiązkiem tego organu, gdy decyzja o odebraniu zwierząt stała się ostateczna i wykonalna. Jeśli jednak okazałoby się, że brak jest podstaw do odebrania zwierzęcia, powinna zostać wydana decyzja odmowna, a zwierzę podlega wówczas zwrotowi. Zwierzę powinna zwrócić osoba, która je odebrała i wystąpiła o wydanie decyzji, na własny koszt²⁶.

Zwierzę podlega zwrotowi w przypadku nieorzeknięcia przez sąd przypadku na podstawie art. 35 ust. 3 u.o.z., a także gdy postępowanie karne w tej sprawie zostanie umorzona. W pierwotnej wersji art. 7 ust. 6 u.o.z. nie wskazywał na możliwość zwrotu zwierzęcia, przewidywał natomiast, że z dniem uprawomocnienia się decyzji o odebraniu zwierzęcia staje się ono własnością gminy, a wójt (burmistrz, prezydent) może nim rozporządzać stosownie do okoliczności.

Zgodnie z raportem dotyczącym instytucji czasowego odebrania zwierzęcia z art. 7 u.o.z. w 2018 roku spory odsetek monitorowanych gmin nie prowadził postępowań w tym przedmiocie (85%). Zdecydowana większość ankietowanych (83,7%) zgodziła się, że przedstawiciele organizacji ochrony zwierząt powinni zachować uprawnienie do odebrania zwierzęcia

²³ Wyrok WSA w Gdańsku z 4 października 2023 r., II SA/Gd 208/23, LEX nr 3620537.; zob. wyrok NSA z 26 kwietnia 2019 r., II OSK 1135/18, LEX nr 2683925.

²⁴ Wyrok NSA z 26 kwietnia 2019 r., II OSK 1135/18, LEX nr 2683925.

²⁵ Wyrok WSA w Szczecinie z 13 maja 2021 r., II SA/Sz 35/21, LEX nr 3197671.

²⁶ Wyrok WSA w Poznaniu z 6 czerwca 2013 r., IV SA/Po 165/13, LEX nr 1333697.

opiekunowi bez uprzedniej decyzji organu wykonawczego gminy w sytuacji niecierpiącej zwłoki, gdy zagrożone jest życie lub zdrowie zwierzęcia, wskazując, iż w takich przypadkach nie ma czasu na dodatkowe procedury administracyjne i liczy się natychmiastowa reakcja. Z raportu wynika, że głównymi inicjatorami postępowań administracyjnych o czasowe odebranie zwierząt są organizacje pozarządowe, których statutowym celem działania jest ochrona zwierząt, a w następnej kolejności policja. Statystyki wskazują, że rozstrzygnięciem postępowań w głównej mierze było wydanie decyzji o czasowym odbiorze zwierzęcia (art. 7 ust. 1 u.o.z.) albo zatwierdzenie odbioru (w przypadku art. 7 ust. 3 u.o.z.) – dużo rzadziej odmowa lub umorzenie decyzji o odebraniu (lub odmowa zatwierdzenia odbioru). W 2016 roku prowadzone przez organy wykonawcze gmin postępowania administracyjne dotyczyły na ogół zwierząt domowych (90,3%), rzadziej gospodarskich (9,7%). Samorządowe Kolegia Odwoławcze jako organ wyższej instancji w stosunku do organów jednostek samorządu terytorialnego w latach 2016–2018 najczęściej uchylały decyzje wydane przez gminy, nieduża część została utrzymana w mocy (na poziomie ok. 28%), incydentalnie podejmowały także inne decyzje merytoryczne (o umorzeniu postępowania odwoławczego, o odmowie stwierdzenia nieważności decyzji). Wskazuje to na bardzo niską jakość prawną decyzji administracyjnych organów wykonawczych gmin w przedmiocie czasowego odebrania zwierząt²⁷.

III. Tryby czasowego odebrania zwierzęcia

Pierwszy z trybów, nazywany trybem zwykłym, określony jest w art. 7 ust. 1 u.o.z. i stanowi, że zwierzę traktowane w sposób określony w art. 6 ust. 2 może być czasowo odebrane właścicielowi lub opiekunowi na podstawie decyzji wójta (burmistrza, prezydenta miasta) właściwego ze względu na miejsce pobytu zwierzęcia i przekazane placówce wymienionej w pkt 1–3 ww. przepisu. Przepis ten przyznaje kompetencję organowi wykonawczemu gminy do wydania decyzji w zakresie odbioru zwierzęcia, wskazując jednocześnie na właściwość miejscową. Z całości omawianego przepisu wynika, że postępowanie w sprawie czasowego odebrania zwierzęcia wszczęte może być jedynie z urzędu po otrzymaniu informacji lub zawiadomienia od uprawnionych podmiotów – policji, straży gminnej, lekarza weterynarii oraz upoważnionego przedstawiciela organizacji społecznej²⁸. Wcześniej

²⁷ D. Karaś, *Filantropi czy złodzieje? O czasowym odbieraniu zwierząt. Raport z monitoringu*, Fundacja Czarna Owca Pana Kota i Stowarzyszenie Ekostraż, Kraków–Wrocław 2019; <<https://czarnaowca.org/wp-content/uploads/Czarna-Owca-Filantropi-Czy-Zlodzieje.pdf>> [dostęp: 07.04.2024 r.].

²⁸ M. Sługocka, *Praktyczny wymiar instytucji czasowego odebrania zwierzęcia właścicielowi lub opiekunowi*, „Przeгляд Prawa i Administracji”, Wrocław 2017, nr 108, s. 48.

(przed zmianą w 2011 r.) jednostki te miały również legitymacje do wszczęcia postępowania na wniosek, obecnie pełnią funkcję jedynie sygnalistów, co ma na celu najpewniej uproszczenie procedury²⁹. Przepis art. 182 k.p.a. przyznaje prokuratorowi procesową legitymację do żądania wszczęcia postępowania w każdej sprawie podlegającej załatwieniu w drodze decyzji administracyjnej. Prawo prokuratora do żądania wszczęcia postępowania administracyjnego jest niezależne od tego, czy ukształtowanie sytuacji prawnej jednostki w drodze decyzji administracyjnej może być dokonane z urzędu, czy na wniosek³⁰. Prokurator, choć nie jest jednym z podmiotów wymienionych w art. 7 ust. 1a i ust. 3 u.o.z., na podstawie szczególnych uprawnień przyznanych mu przez ustawę ma prawo do zwrócenia się o wszczęcie postępowania w sprawie czasowego odebrania zwierząt.

Do skorzystania z tego trybu konieczne jest zaistnienie dwóch przesłanek, a mianowicie powstanie uzasadnionego podejrzenia, że dochodzi do znęcania się nad zwierzęciem oraz wydanie w związku z tym decyzji administracyjnej przez wójta (burmistrza prezydenta). Oczywiście, podejrzenie to może być zweryfikowane wyłącznie w postępowaniu karnym i jedynie w nim można je potwierdzić i wyciągnąć łączące się z nim konsekwencje w postaci kar i środków karnych. Istotne jest, że do wydania decyzji nie jest konieczne stwierdzenie przestępstwa znęcania się nad zwierzęciem w toku postępowania ani skazanie za jego popełnienie, a jedynie wystąpienie co najmniej uzasadnionego podejrzenia, że mogło ono nastąpić³¹. Na tym etapie wystarczy zaistnienie przypuszczenia traktowania zwierzęcia w nieodpowiedni sposób, bez ustalania, czy zostały spełnione znamiona strony podmiotowej przestępstwa znęcania się, gdyż leży to w gestii organów ścigania i sądu w postępowaniu karnym. Takie rozwiązanie wydaje się daleko idące, lecz ma to na celu jak najszybsze odseparowanie zwierzęcia od zagrożenia. W orzecznictwie ugruntowany jest pogląd, że odebranie zwierzęcia nie zostało uzależnione od elementu winy występującej po stronie właściciela albo opiekuna, tylko nieprawidłowego obchodzenia się z nim. Kwestia winy i przyczynienia się nie jest w ogóle na gruncie unormowań prawa administracyjnego brana pod uwagę. Podnosi się również, że dla wypełnienia przesłanek zawartych w art. 6 ust. 2 u.o.z. nie ma znaczenia, czy znęcania dopuszczał się właściciel, czy też inna niż właściciel osoba, posiadająca dostęp do zwierzęcia, gdyż to na właścicielu spoczywał ciężar pieczy nad zwierzęciem³².

²⁹ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach (Dz.U. z 2011 r. Nr 230, poz. 1373).

³⁰ Wyrok WSA w Poznaniu z 6 czerwca 2019 r., II SA/Po 188/19, LEX nr 2685704.

³¹ Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 16 maja 2018 r., II SA/Go 202/18, LEX nr 2496875.

³² Wyrok WSA w Gdańsku z 4 października 2023 r., II SA/Gd 208/23, LEX nr 3620537.

Sytuacja określona w art. 7 ust. 3 jest zasadniczo odmienna od tej, o której mowa w art. 7 ust. 1. Różnica polega na tym, że w art. 7 ust. 1 chodzi o uzasadnione podejrzenie znęcania się nad zwierzęciem, wobec czego składający informację (policja, straż gminna, lekarz weterynarii, przedstawiciel organizacji społecznej) nie ma przymiotu strony postępowania. Inaczej jest w sytuacji określonej w art. 7 ust. 3 ustawy o ochronie zwierząt, ponieważ została już dokonana czynność faktyczna w postaci odebrania zwierzęcia. Gdy zostaną spełnione przesłanki z art. 7 ust. 3 u.o.z., policjant, strażnik gminny lub upoważniony przedstawiciel organizacji społecznej obligatoryjnie odbiera zwierzę. Podmiot, który dokonał faktycznego odebrania zwierzęcia, jest zobowiązany następnie niezwłocznie zawiadomić o tym wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Należy zwrócić uwagę, że zwrot „niezwłocznie” nie oznacza tego samego, co „natychmiastowo”, świadczy jedynie o tym, że powinno to nastąpić bez zbędnej zwłoki. Decyzja wydana w trybie art. 7 ust. 3 ustawy o ochronie zwierząt jest decyzją następczą, gdyż stanowi szczególny rodzaj decyzji, która zostaje wydana, gdy zwierzę zostało już faktycznie odebrane. Organ zobligowany jest wówczas do oceny, czy w momencie odebrania zwierzęcia właścicielowi wystąpiły ustawowe przesłanki tej czynności³³. Z orzecznictwa sądów administracyjnych wynika również, że interwencyjny tryb odebrania zwierzęcia wymaga istnienia stanu zagrożenia zdrowia lub życia zwierzęcia, nie zaś wykazania, że naruszenie to już nastąpiło. Jak słusznie jednak podnosi się w doktrynie, zasadniczo większość spraw, które dotyczą podejrzenia przestępstwa znęcania się nad zwierzętami, pozostaje w ścisłym związku z zagrożeniem zdrowia lub życia zwierzęcia, dlatego też zakładać należy, że instytucja interwencyjnego odebrania zwierzęcia jest wykorzystywana zdecydowanie częściej niż tzw. tryb zwykły z art. 7 ust. 1 u.o.z.³⁴

Decyzja wydawana w tym trybie nie jest formą karania właściciela, który naraził inne zwierzę na cierpienie (nie zapewnił mu właściwej opieki i ochrony), lecz ma na celu odseparowanie właściciela od zwierzęcia, któremu może zrobić krzywdę, celem doprowadzenia zwierzęcia do właściwego stanu i zapewnienia mu bezpiecznych warunków bytowania³⁵.

Właściciel lub opiekun zwierzęcia bez żadnych wątpliwości jest stroną w postępowaniu o odebranie zwierzęcia, mniej oczywisty jest status policji, straży gminnej, lekarza weterynarii czy organizacji społecznej, ale przyjmuje się, że również wpisują się w definicję strony postępowania w rozumieniu k.p.a. W orzecznictwie brak porozumienia co do tego, czy organizacji

³³ S. Babiarz, M. Wiącek, *Omówienie do uchwały NSA z dnia 24 lutego 2020 r., II OPS 2/19, ZNSA 2020, nr 3, s. 128–133.*

³⁴ Wyrok WSA w Gdańsku z 4 października 2023 r., II SA/Gd 208/23, LEX nr 3620537.

³⁵ *Ibidem.*

społecznej przysługuje z mocy prawa status strony w postępowaniu o czasowe odebranie zwierzęcia, czy też powinna zwrócić się o dopuszczenie do udziału w postępowaniu na prawach strony na zasadzie art. 31 § 1 pkt 2 k.p.a. Pozytywnie należy ocenić stanowisko Naczelnego Sądu Administracyjnego, zgodnie z którym organizacja społeczna nie potrzebuje i nie może sięgać do określonych w art. 31 § 1 k.p.a. uprawnień, aby uczestniczyć w postępowaniu na prawach strony, gdyż sama, z mocy prawa, jest stroną tego postępowania. Trudno sobie wyobrazić, aby organizacja społeczna, której działanie lub zaniechanie w sprawie czasowego odebrania cudzego zwierzęcia w sytuacji, gdy dalsze jego pozostawanie u dotychczasowego właściciela lub opiekuna zagrażało jego życiu lub zdrowiu, może dla tej organizacji wywoływać bezpośrednio, poważne konsekwencje finansowe, nie mogła bronić swego własnego interesu prawnego w postępowaniu, które sama zainicjowała. W takiej sprawie organizacja społeczna występuje również we własnej sprawie, a nie tylko w sprawie dotyczącej innej osoby. Zgodnie z art. 28 k.p.a. stroną jest każdy, czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes prawny lub obowiązek. Na podstawie art. 7 ust. 3 u.o.z. organizacja społeczna, której statutowym celem działania jest ochrona zwierząt, realizuje własne uprawnienia materialnoprawne, występując w postępowaniu w przedmiocie odebrania zwierzęcia jako strona legitymująca się interesem prawnym. Zdaniem Naczelnego Sądu Administracyjnego skoro organizacja społeczna zainicjowała postępowanie w celu odebrania zwierzęcia i z tego tytułu poniosła koszty jego transportu, utrzymania i leczenia, to nie musiała wnioskować o dopuszczenie do postępowania o wydanie decyzji w sprawie czasowego odebrania zwierząt jako strona, ponieważ z mocy prawa jest stroną tego postępowania³⁶. Podobne stanowisko wyraził Naczelny Sąd Administracyjny w uchwale z 24 lutego 2020 r., wskazując, że przepis art. 7 ust. 3 u.o.z. zawiera treść pozwalającą na rekonstrukcję normy o charakterze prawnomaterialnym, która przyznaje organizacji społecznej interes prawny w postępowaniu toczącym się na skutek interwencyjnego odebrania zwierzęcia³⁷.

Realizacja obowiązku z art. 7 ust. 3 u.o.z. przez upoważnionego przedstawiciela organizacji społecznej jest zachowaniem legalnym, dlatego osoba, której ma być odebrane zwierzę, nie ma możliwości odwołania się do obrony koniecznej, aby temu zapobiec (art. 25 § 1 k.k.), a wszystkie jej czyny ukierunkowane na utrudnienie lub uniemożliwienie przedmiotowej czynności są bezprawne. W trakcie interwencji przedstawicielowi organizacji

³⁶ Wyrok NSA z 30 października 2018 r., II OSK 2684/16, LEX nr 2591698.

³⁷ Uchwała NSA z 24 lutego 2020 r., II OPS 2/19, ONSAiWSA 2020, nr 4, poz. 42.

społecznej nie wolno stosować przymusu w formie naruszania dóbr osobistych osoby władającej zwierzęciem, np. nietykalności cielesnej. Mimo to w przypadku braku zgody właściciela zwierzęcia na jego odebranie istnieje możliwość zastosowania przymusu, co może wymagać asysty funkcjonariuszy Policji lub straży gminnej³⁸.

IV. Przepadek i inne środki ochrony

Poza instytucją czasowego odebrania w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt przewidziane zostały także inne instrumenty służące prawnej ochronie zwierząt. Jednym z takich środków jest zakaz posiadania zwierząt uregulowany w art. 35 ww. ustawy, przy czym ust. 3a przewiduje możliwość jego zastosowania fakultatywnie w przypadku dopuszczania się przez sprawcę nieuzasadnionego lub niehumanitarnego pozabawienia zwierzęcia życia lub znęcania się nad nim. Jeśli sprawca działa ze szczególnym okrucieństwem, to sąd orzeka go obligatoryjnie. Sąd ma prawo wyboru, jaką kategorię zwierząt ma owy zakaz obejmować, przy czym nic nie stoi na przeszkodzie, aby dotyczył on wszystkich zwierząt, a także tych, które nie były przedmiotem czynności wykonawczej. Kolejnym środkiem jest zakaz wykonywania wszelkich lub określonych zawodów, prowadzenia wszelkiej lub określonej działalności lub wykonywania wszelkich lub określonych czynności wymagających zezwolenia, które są związane z wykorzystywaniem zwierząt lub oddziaływaniem na nie. Zasady stosowania tego środka karnego określa art. 35 ust. 4 i ust. 4a u.o.z. i są związane z ust. 1–2 wspomnianego przepisu. Analogicznie do poprzedniego środka w przypadku uśmiercenia, zabicia, uboju zwierzęcia lub znęcania się nad nim sąd może posłużyć się omawianym środkiem karnym, a jeśli dokonywane jest to ze szczególnym okrucieństwem, to ma obowiązek zastosowania go. Dodatkowo jednak czyny te muszą być dokonane w związku z wykonywaniem zawodu, prowadzeniem działalności lub wykonywaniem czynności wymagających zezwolenia, które są związane z wykorzystywaniem zwierząt lub oddziaływaniem na nie. Powyższy zakaz można orzec od roku do 15 lat (art. 35 ust. 4b u.o.z.). Ustawodawca jako następny środek karny w postaci majątkowej dolegliwości dla sprawcy przewidział nawiązkę. Artykuł 35 ust. 5 u.o.z. stanowi, że w przypadku popełnienia przestępstwa wskazanego w ust. 1–2 omawianego przepisu sąd orzeka (obligatoryjnie) nawiązkę w wysokości od 1000 zł do 100 000 zł na wskazany cel związany z ochroną zwierząt. Zazwyczaj jednak są to kwoty z dolnej granicy tego zakresu,

³⁸ E. Kruk [w:] M. Kulik, G. Lubeńczuk, M. Rudy, H. Spasowska, E. Kruk, *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2024, rozdział 12, s. 229.

mimo to występuje spory problem z egzekwowaniem orzeczonych kwot od sprawców. Nawiązka ma charakter represyjno-odszkodowawczy, zwiększa ona dolegliwość odpowiedzialności karnej sprawcy, dodatkowo nakładając na niego obowiązek zapłaty określonej sumy pieniężnej.

Przypadek zwierzęcia jako szczególny rodzaj przypadku uregulowany został w przepisie art. 35 ust. 3 u.o.z. Zgodnie z nim w razie skazania za przestępstwo określone w przepisie art. 35 ust. 1–2 u.o.z. sąd obligatoryjnie orzeka przypadek zwierzęcia, pod warunkiem że sprawca jest jego właścicielem³⁹. O zasadach przekazania zwierzęcia podlegającego przypadkowi przez organizację społeczną stanowi natomiast art. 38 u.o.z. Orzeczenie przypadku powoduje utratę prawa własności z mocy ustawy na rzecz Skarbu Państwa i wraz z tym decyzja administracyjna w przedmiocie czasowego odebrania zwierzęcia traci moc. Słusznie M. Goettel zwrócił uwagę na niespójność powstałą w art. 35 ust. 3 u.o.z. Zwrócić jednak uwagę należy na pewną niespójność wyrażoną w art. 35 ust. 3 u.o.z., mianowicie że w razie pozbawienia zwierzęcia życia orzeczenie jego przypadku jest z przyczyn oczywistych bezprzedmiotowe. Należy w związku z tym uznać, że dopuszczalne jest orzeczenie przypadku w razie zaistnienia formy stadialnej zabójstwa, jakim jest usiłowanie⁴⁰. Przypadek zwierzęcia może mieć miejsce także w przypadkach popełnienia wykroczeń określonych w art. 37 ust. 1 i art. 37a ust. 1 u.o.z. Z ustawy o ochronie zwierząt wynika nadto jeszcze jedna przesłanka obligatoryjnego orzeczenia przypadku. Zgodnie z art. 38a ust. 7 w razie skazania za przestępstwo polegające na niestosowaniu się do orzeczonego przez sąd zakazu posiadania wszelkich zwierząt albo określonej kategorii zwierząt, o którym mowa w art. 244 k.k., sąd orzeka przypadek zwierzęcia⁴¹. Po wydaniu prawomocnego orzeczenia o przypadku zwierzęcia sąd zawiadamia o tym organizację społeczną biorącą udział w postępowaniu (lub inną organizację, której statutowym celem jest ochrona zwierząt), która następnie ma obowiązek powiadomić niezwłocznie powiatowego lekarza weterynarii o wejściu w posiadanie zwierzęcia. Organizacja staje się posiadaczem, ale nie właścicielem przekazanego zwierzęcia. Powiatowy lekarz weterynarii przeprowadza badanie zwierzęcia najszybciej jak to możliwe. W zależności od tego, do jakiej kategorii zalicza się zwierzę podlegające przypadkowi, organizacja społeczna przekazuje je nieodpłatnie wskazanemu w przepisie podmiotowi. W przypadku zwierząt domowych jest to schronisko dla zwierząt, zwierzęta gospodarskie podlegają przekazaniu

³⁹ Z. Gądzik, *Środki karne, przypadek zwierzęcia i nawiązka w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt*, „Prokuratura i Prawo” 2019, nr 3, s. 75–95.

⁴⁰ M. Goettel, „Czasowe odebranie” oraz „przypadek” jako szczególne środki prawnej ochrony zwierząt, „Studia Prawnoustrojowe” 2011, nr 13, s. 142.

⁴¹ K. Kuszelewicz [w:] Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz, Warszawa 2021, Przedmowa, s. 367.

do gospodarstwa rolnego wskazanego przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta), natomiast do ogrodu zoologicznego lub schroniska trafiają zwierzęta laboratoryjne albo utrzymywane w ogrodach zoologicznych, a także wykorzystywane do celów rozrywkowych, sportowych itp. Przekazanie wymaga zgody podmiotu, któremu zwierzę ma być powierzone. W razie jej braku bądź wystąpienia innych okoliczności, które uniemożliwiają przekazanie zwierzęcia do któregoś z powyższych podmiotów, zwierzę może zostać nieodpłatnie przekazane innej osobie prawnej bądź jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej albo osobie fizycznej, która zapewni mu właściwą opiekę. Koszty wykonania orzeczenia powyższego przypadku są ponoszone przez skazanego. Ponadto z przekazania musi zostać sporządzony protokół zawierający informacje określone w ust. 7 omawianego przepisu. Należy przychylić się do stanowiska Sądu Najwyższego, który stwierdził, że tryb wykonania środka karnego przypadku zwierzęcia (z art. 38 u.o.z.) odnosi się do każdego orzeczenia takiego środka karnego, bez względu na podstawę jego zastosowania, jeżeli ustawa penalizująca czyn, za który przewiduje się taki przypadek, wyraźnie wskazuje, że dotyczy on zwierzęcia, chyba że zakłada ona jednocześnie inny tryb jego wykonania albo równie wyraźnie przyjmuje, że jest to jednak przypadek „rzeczy”⁴².

V. Cywilnoprawne następstwa

Opisane powyżej rozwiązania o charakterze publicznoprawnym w postaci czasowego odebrania zwierzęcia oraz orzeczenia jego przypadku pociągają za sobą również doniosłe konsekwencje w zakresie stosunków cywilnoprawnych. Skutkiem, jaki za sobą pociągają, jest ograniczenie lub całkowite pozbawienie prawa własności właściciela zwierzęcia. Doniosła rola tych środków sprowadza się do usunięcia zagrożeń wytworzonych przez zachowania ludzi, a poważne konsekwencje, jakie za sobą niosą, uzasadnione są potrzebą ochrony tak cennego dobra, jak życie i zdrowie zwierzęcia⁴³. Warto w tym miejscu wspomnieć o kontrowersjach występujących w literaturze dotyczących prawidłowości odniesienia w stosunku do zwierząt koncepcji własności. Pojawiają się tezy wskazujące na konieczność ustanowienia podobnego do własności prawa podmiotowego. Największe wątpliwości pojawiają się w odniesieniu do zwierząt wolno żyjących. W stosunku do zwierząt domowych i gospodarczych posługiwanie się pojęciami takimi jak „własność” czy „właściciel” nie jest tak problematyczne, gdyż pozostają one we władztwie jakiegoś podmiotu i są traktowane jako rzecz,

⁴² Uchwała SN z 20 czerwca 2012 r., I KZP 4/12, OSNKW 2012, nr 7, poz. 72.

⁴³ M. Goettel, „Czasowe odebranie” oraz „przypadek” jako szczególne środki prawnej ochrony zwierząt, „Studia Prawnoustrojowe” 2011, nr 13, s. 146.

co wskazuje na potrzebę oceniania ich w kategoriach przedmiotu prawa własności (w ujęciu cywilistycznym – art. 140 k.c.)⁴⁴. Utrata władztwa nad zwierzęciem skutkuje jednocześnie niemożnością używania go (posługiwanie się nim) w drodze różnego rodzaju zachowań i czynności (np. wykorzystanie zwierzęcia do pomocy w pracy), czy też podejmowania w stosunku do niego określonych dyspozycji faktycznych (np. w kwestii zmiany miejsca przebywania zwierzęcia, poddania go zabiegom leczniczym itd.). Wydaje się, że ratio legis instytucji czasowego odebrania przemawia za interpretacją rozszerzającą rozumienia przedmiotu odebrania, odnoszącą się zarówno do samego zwierzęcia, jak i do przynoszonych przez zwierzę pożytków⁴⁵. Gdy mamy do czynienia nie z właścicielem, lecz z inną osobą utrzymującą zwierzę, jak np. dzierżyciel, użytkownik, najemca, nie ulega wątpliwości, iż wraz z orzeczeniem decyzji o czasowym odebraniu tracą oni swoje uprawnienia względem zwierzęcia, np. pobieranie pożytków z tytułu jego gospodarczej eksploatacji. Przy czym warto zaznaczyć, że władztwo nad zwierzęciem tych osób nie musi wynikać z tytułu prawnego. Nie jest oczywisty dalszy przebieg sytuacji takiego zwierzęcia, lecz niejako naturalnym wydaje się rozstrzygnięcie o wydaniu go właścicielowi (zamiast podmiotowi wskazanemu w art. 7 ust. 1 lub ust. 1c u.o.z.), chyba że w stosunku do właściciela również zachodziłaby podstawa do odebrania zwierzęcia. Słuszne byłoby dodanie do treści art. 7 kolejnego ustępu (po ust. 1), z którego takie przekazanie właścicielowi by wynikało⁴⁶. Możliwa wydaje się realizacja przez właściciela tych elementów atrybutu korzystania, które mają postać tzw. dyspozycji prawnych, np. wynajem czy wdzierżawienie zwierzęcia. Jednakże z uwagi na czasowy charakter instytucji odebrania zwierzęcia nie jest to dla kontrahenta korzystne i pozbawione jest sensu. Z tych samych powodów właściciel ma prawo do obciążenia „własności” innym ograniczonym prawem rzeczowym albo do całkowitego wyzbycia się własności (zarówno w drodze czynności *inter vivos*, jak i czynności *mortis causa*). Problematiczne jest jednak określenie skutków w przypadku zbycia (sprzedaży, darowizny itp.) zwierzęcia. Należy się jednak przychylić do stanowiska, które wyraził M. Goettel, mianowicie że w takim wypadku decyzja o czasowym odebraniu zwierzęcia podlega umorzeniu jako bezprzedmiotowa, a zwierzę powinno być przekazane nowemu właścicielowi. Budzi to jednak pewne zastrzeżenia, gdyż w niektórych wypadkach nie zapobiegnie to zagrożeniu życia lub zdrowia zwierzęcia, podważając ratio legis unormowań wprowadzających

⁴⁴ M. Goettel, *Zwierzę w stosunkach prawnorzeczowych [w:] Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, Warszawa 2013, s. 56.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 263.

⁴⁶ M. Goettel, „Czasowe odebranie” oraz „przepadek” jako szczególne środki prawnej ochrony zwierząt, „Studia Prawnoustrojowe” 2011, nr 13, s. 141.

środki w postaci tymczasowego odebrania oraz przepadku. Warto mieć na uwadze, iż wykonując decyzję o czasowym odebraniu, przekazanie zwierzęcia uprawnionemu podmiotowi uniemożliwia wykonanie umowy najmu (wydanie zwierzęcia najemcy). Ewentualne posłużenie się argumentem, że zawarcie i wykonanie umowy najmu usuwa stan zagrożenia zwierzęcia, gdyż przechodzi ono we władanie innej osoby, co miałyby uczynić decyzję nieaktualną, nie może być brane pod uwagę⁴⁷. Jak już wskazano wcześniej, wypadek zwierzęcia skutkuje całkowitą utratą własności dla właściciela, który dopuścił się czynów określonych przez art. 35 ust. 1–2 u.o.z. W konsekwencji pociąga to za sobą inne uprawnienia właścicielskie niejako połączone z prawem własności, np. korzystanie czy pobieranie pożytków.

VI. Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych rozważań należy stwierdzić, że ze względu na wagę dóbr chronionych przez art. 7 i art. 35 u.o.z., jakimi są życie, zdrowie i bezpieczna egzystencja zwierząt, właściwe jest zastosowanie penalizacji zachowań im zagrażających w tak szerokim zakresie. Mimo to niektóre kwestie wymagają szczegółowszego uregulowania lub zmian legislacyjnych.

Pozytywnie należy ocenić przyjęcie w ustawie otwartego katalogu czynności uznawanych za znęcanie się nad zwierzętami, można wyobrazić sobie przecież inne czyny i sytuacje niż te wymienione (jako przykładowe) w art. 6 u.o.z, które powinny zostać zaklasyfikowane do tej kategorii. Pożądaną zmianą jest rozszerzenie katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania informacji o znęcaniu się nad zwierzęciem. W obecnym stanie prawnym kompetencje takie mają wyłącznie policja, straż gminna, weterynarz i organizacja społeczna zajmująca się ochroną zwierząt. Uprawnienie takie powinno przysługiwać również każdej innej osobie, która jest świadkiem niepożądanych działań mieszczących się w dyspozycji przepisu art. 7 u.o.z. Trafnie zwraca uwagę Wojewódzki Sąd Administracyjny, że choć ustawa nie stanowi o konieczności wydania decyzji w przedmiocie obciążenia właściciela kosztami transportu, utrzymania i koniecznego leczenia zwierzęcia, celowe byłoby wydanie w tym zakresie odrębnej decyzji stanowiącej konkretyzację ustawowego obowiązku ciężącego na właścicielu lub opiekunie zwierząt do poniesienia tychże kosztów⁴⁸. Słuszne by więc było wprowadzenie nakazu wydawania takiej decyzji i uregulowanie tego w omawianej ustawie. Wskazuje się na potrzebę wprowadzenia ścisłego

⁴⁷ M. Goettel, *Zwierzę w stosunkach prawnorzeczowych [w:] Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, Warszawa 2013, s. 264–266.

⁴⁸ Wyrok WSA w Opolu z 1 grudnia 2015 r., II SA/Op 461/15, LEX nr 1946942.

terminu (liczonego w dniach) zawiadomienia gminy o czasowym odebraniu zwierzęcia oraz ustalenie sankcji za jego niedochowanie. Pomimo że przepis art. 7 ust. 3 stanowi o przekazaniu takiej informacji bez zbędnej zwłoki, w rzeczywistości zauważalne jest nieprzestrzeganie tego wymogu przez organizacje społeczne. Zawiadomienie takie powinno zawierać dowody wskazujące na sytuację niecierpiącą zwłoki. Podzielić należy pogląd, że powinno zostać wprowadzone rozwiązanie wskazujące, że w przypadku odebrania zwierzęcia opiekunowi zostaje ono przekazane właścicielowi (oczywiście pod warunkiem, że właściciel nie ma wiedzy o takim postępowaniu oraz nie zachodzi wobec niego podstawa do odebrania zwierzęcia). Podobnie powinno to wyglądać w sytuacji, gdy postępowanie administracyjne w przedmiocie czasowego odebrania zwierzęcia (w trybie interwencyjnym) umorzono jako bezpodstawne, natomiast postępowanie karne o znęcanie się pozostaje w toku. W takim stanie odebrane zwierzęta powinny wrócić do właściciela, czego obecna ustawa nie przewiduje. Za niedopuszczalne uznał to poprzedni Rzecznik Praw Obywatelskich – Adam Bodnar, wskazując, że niezbędne jest uzupełnienie ustawy o zapis, że nie stwierdzenie przez właściwy organ podstaw do czasowego odebrania zwierzęcia wywołuje tożsamy skutek, co nieorzeczenie przez sąd karny przypadku zwierzęcia lub umorzenie postępowania karnego w sprawie o znęcanie się nad zwierzęciem⁴⁹. Godne aprobaty są również inne rozwiązania zaproponowane przez Rzecznika, mianowicie że uzupełnione powinny zostać przepisy w zakresie kontroli podmiotu odbierającego zwierzę w trybie interwencyjnym nad jego dalszym losem. Odebrane zwierzę trafia pod opiekę organizacji społecznej, ale w dalszym ciągu dysponentem jest organ, który rozstrzygnął o czasowym odebraniu. Organ ten powinien mieć wiedzę i wpływ na decyzje m.in. o miejscu przebywania odebranego zwierzęcia. Słuszne jest także zwrócenie uwagi Rzecznika na problem obciążania właściciela kosztami transportu, utrzymania i koniecznego leczenia odebranego zwierzęcia jeszcze zanim decyzja o odbiorze stanie się ostateczna. Opłaty te powinny być egzekwowane dopiero po wyczerpaniu drogi odwoławczej i wydaniu ostatecznej (a najlepiej prawomocnej) decyzji. Postulaty te w swoim wystąpieniu podtrzymał obecny Rzecznik Praw Obywatelskich – Marcin Wiącek⁵⁰. W Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi planowane

⁴⁹ A. Bodnar, Wystąpienie do Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 24 października 2018 r., Warszawa 2018, V.7202.16.2018.ŁK; <<https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Wyst%C4%85piecie%20do%20MRiRW%20w%20sprawie%20ustawy%20o%20ochronie%20zwierz%C4%85t.pdf>> [dostęp: 07.04.2024 r.].

⁵⁰ M. Wiącek, Wystąpienie do Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 23 stycznia 2023 r., Warszawa 2023, II.7202.1.2019.MH; <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-01/Do_MRiRW_zwierz%C4%99ta_odbieranie_23.01.2023.pdf> [dostęp: 07.04.2023 r.].

były także w ostatnim czasie prace nad nowelizacją ustawy z 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt, które uwzględniały większość wymienionych powyżej propozycji zmian i ponadto zmierzały początkowo do pozbawienia organizacji społecznych uprawnienia do interwencyjnego czasowego odbioru zwierzęcia, ostatecznie zamiast tego zaproponowano wprowadzenie pewnych rygorów formalnych związanych z realizacją ww. uprawnienia. Statystyki i praktyka pokazują, że w głównej mierze inicjatorami postępowań są organizacje społeczne, które niestety dopuszczają się wielu nadużyć, co z kolei przemawia za potrzebą ograniczenia uprawnień organizacji w tym zakresie. Korzystne byłoby także wprowadzenie zapisu, który nakazywałby udzielenie właściwej informacji właścicielowi o dokonaniu odbioru zwierzęcia oraz określenie terminu, w którym może on ubiegać się o zwrot zwierzęcia. Zapewni to transparentność i ochronę prawną zarówno dla właściciela, jak i odebranego zwierzęcia. W odniesieniu do przypadku zasadne wydaje się doprecyzowanie przepisów i procedury oraz wskazanie wprost na konieczność orzekania przypadku zwłok zwierzęcia.

Zwierzęta są istotami odczuwającymi uczucia takie jak cierpienie i ból, mają prawo do życia w godnych warunkach i do traktowania z szacunkiem. Rozwiązania w zakresie ochrony zwierząt przed okrutnym traktowaniem powinny przybierać jak najszerszy możliwy zakres, a wprowadzane zmiany powinny być przystosowane do aktualnych realiów i potrzeb zwierząt.

S U M M A R Y

The purpose of the article is to discuss the institutions of temporary removal and forfeiture, looking at the system for the protection of animals suffering violence and the jurisprudence of the courts. The main research problems of the study are the premises for properly carrying out the collection of the animal, as well as the analysis of the procedural provisions contained in the Animal Protection Act and the assessment of these solutions.

Keywords: temporary removal, animal, procedure, abuse, Animal Protection Act

Bibliografia

Akty normatywne

Światowa Deklaracja Praw Zwierząt z dnia 21 września 1977 r.

- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 1949 r., Nr 25, poz. 180)
- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2023 r. poz. 775 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 10 lutego 1976 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1976 nr 5 poz. 29)
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 2024 r. poz. 17 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U. z 2023 r. poz. 1580 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o ochronie zwierząt oraz ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach (Dz.U. z 2011 r. Nr 230, poz. 1373)
- Uchwała SN z 20.06.2012 r., I KZP 4/12, OSNKW 2012, nr 7, poz. 72.
- Uchwała NSA z 24.02.2020 r., II OPS 2/19, ONSAiWSA 2020, nr 4, poz. 42.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. 1928 nr 36 poz. 332)
- Rozporządzenie Ministra Leśnictwa z dnia 4 listopada 1952 r. w sprawie wprowadzenia gatunkowej ochrony zwierząt (Dz.U. 1952, nr 45, poz. 307)

Literatura

- Babiarz S., Wiącek M., *Omówienie do uchwały NSA z dnia 24 lutego 2020 r., II OPS 2/19, ZNSA 2020, nr 3*
- Daniłowicz W., *Teoria etyczna J. Benthama a dereifikacja i prawa zwierząt*, Studia Prawnicze 2020, nr 1 (221)
- Gabriel-Węglowski M., *Glosa do wyroku SN z dnia 16 listopada 2009 r., V KK 187/09, LEX/el. 2010.*
- Gądzik Z., *Środki karne, przypadek zwierzęcia i nawiązka w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt*, Prokuratura i Prawo 2019, nr 3
- Goettel M., *„Czasowe odebranie” oraz „przypadek” jako szczególne środki prawnej ochrony zwierząt*, Studia Prawnoustrojowe 2011, nr 13
- Goettel M., *Zwierzę w stosunkach prawnorzeczowych [w:] Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, Warszawa 2013
- Jarosz M., *Ochrona zwierząt w Polsce na przestrzeni dziejów*, Wiadomości Zootechniczne 2016, nr 3
- Kruk E. [w:] M. Kulik, G. Lubeńczuk, M. Rudy, H. Spasowska, E. Kruk, *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2024
- Kuszelewicz K., 5.4. *Odpowiedzialność karna za znęcanie się nad zwierzętami [w:] Prawa zwierząt. Praktyczny przewodnik*, Warszawa 2019
- Kuszelewicz K.[w:] *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz.*, Warszawa 2021, Przedmowa

Sługocka M., *Praktyczny wymiar instytucji czasowego odebrania zwierzęcia właścicielowi lub opiekunowi*, Przegląd Prawa i Administracji, Wrocław 2017

Orzecznictwo

Wyrok WSA w Poznaniu z 6 czerwca 2013 r., IV SA/Po 165/13, LEX nr 1333697.

Wyrok NSA z 2 października 2015 r., II OSK 803/15, LEX nr 2002696.

Wyrok WSA w Opolu z 1 grudnia 2015 r., II SA/Op 461/15, LEX nr 1946942.

Wyrok SN z 13 grudnia 2016 r., II KK 281/16, LEX nr 2237277.

Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 16 maja 2018 r., II SA/Go 202/18, LEX nr 2496875.

Wyrok NSA z 30 października 2018 r., II OSK 2684/16, LEX nr 2591698.

Wyrok NSA z 26 kwietnia 2019 r., II OSK 1135/18, LEX nr 2683925.

Wyrok WSA w Poznaniu z 6 czerwca 2019 r., II SA/Po 188/19, LEX nr 2685704.

Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 3 marca 2021 r., II SA/Go 70/21, LEX nr 3152943.

Wyrok WSA w Szczecinie z 13 maja 2021 r., II SA/Sz 35/21, LEX nr 3197671.

Wyrok WSA w Gdańsku z 4 października 2023 r., II SA/Gd 208/23, LEX nr 3620537.

Postępowanie w przedmiocie stwierdzenia zgonu

Procedure for declaring death

S T R E S Z C Z E N I E

Analizując problematykę stwierdzenia zgonu w polskim systemie prawa, należy wyróżnić podstawowe akty prawne, na których opiera się ten proces. Bazuje on przede wszystkim na przepisach ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych z 1959 r.², rozporządzeniu Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny z 1961 r.³, ustawie o zawodach lekarza i lekarza dentystry z 1996 r.⁴ oraz na rozporządzeniu Ministra Zdrowia w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi z 2001 r.⁵ Pomimo obszernej podstawy prawnej w zakresie procedury stwierdzenia zgonu większość z wymienionych aktów prawnych jest nieodpowiednia, a wręcz nieprzystająca do współczesnych warunków. Niektóre z ustaw mają ponad 50 lat. Exempli gratia ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych, która weszła w życie w 1959 r., w znacznej mierze została oparta na ustawie o chowaniu zmarłych z 1932 r.⁶ Przez dekady ustawa pozostawała w niezmienionej formie, aż do nowelizacji w 2024 r. Ustawodawca po wielu latach podjął próbę zmiany. Istotną rolę odgrywa również projekt ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych⁷. Artykuł dotyczy przede wszystkim procedury stwierdzenia zgonu oraz wystawienia karty zgonu. W niniejszym opracowaniu odniesiono się również do projektu ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, który zawiera propozycję nowej, jeszcze niewprowadzonej instytucji

¹ Natalia Turaczy – absolwentka prawa Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

² Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 31 stycznia 1959 r., Dz.U. 2024 r. poz. 576 (dalej jako u.c.ch.z.).

³ Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny z dnia 3 sierpnia 1961 r., Dz.U. 1961 r. Nr 39, poz. 202 (dalej jako r.s.z.).

⁴ Ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentystry z 5 grudnia 1996 r., Dz.U. 2024 r. poz. 1287, z późn. zm. (dalej jako u.z.l.).

⁵ Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi z dnia 7 grudnia 2001 r., Dz.U. 2021 r. poz. 1910 (dalej jako r.p.z.).

⁶ Ustawa o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu z dnia 17 marca 1932 r., Dz.U. 1932 r. Nr 35, poz. 359.

⁷ Projekt ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 23 września 2021 r., nr UD 278, IX kadencja Sejmu, <file:///C:/Users/ntura/Downloads/Projekt%20Rz%C4%85dowy%20Ustawy%20o%20cmentarzach%20i%20chowaniu%20zmar%C5%82ych%20(2).pdf> [dostęp: 11.08.2024] (dalej jako projekt ustawy c.ch.z.).

w polskim systemie prawnym – instytucję koronera. Projekt ustawy zostanie omówiony w zestawieniu z poszczególnymi zagadnieniami zawartymi w opinii Rady Legislacyjnej⁸ oraz w stanowisku Naczelnej Rady Lekarskiej⁹ wraz z przeanalizowaniem problematyki ustanowienia funkcji koronera.

Słowa kluczowe: karta zgonu, koroner, stwierdzanie zgon, ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych

I. Stwierdzenie zgonu w polskim systemie prawnym

Śmierć jest nieodłącznym i zarazem ostatecznym elementem życia każdego człowieka. Ze śmiercią wiąże się procedura stwierdzenia zgonu, a następnie pochówek osoby zmarłej, co zostało ściśle uregulowane w aktach prawnych. Analizę należy rozpocząć od kompetencji w zakresie stwierdzenia zgonu. Zgodnie z art. 43 § 1 u.z.l. lekarz może stwierdzić zgon na podstawie osobiście wykonanych badań i ustaleń. Przepis ten wskazuje przesłanki, jakie łącznie ma spełnić lekarz stwierdzający zgon, tj. samodzielność w prowadzonych badaniach oraz autonomia w wysnuciu wniosków wynikających z przeprowadzonych czynności. Lekarz pozyskuje informacje dotyczące przyczyn i okoliczności zgonu w następstwie przeprowadzonych oględzin (art. 11 ust. 2 u.c.ch.z.). Akty normatywne nie określają wprost, czym jest zgon. W tym przypadku należy opierać się na literaturze oraz doktrynie. Według literatury zgon jest trwałym, czyli nieodwracalnym ustaniem czynności narządów niezbędnych do życia, czego wynikiem jest ustanie czynności całego organizmu¹⁰. Zgon oraz jego przyczynę stwierdza się w karcie zgonu (§ 1 r.s.z.). Lekarz jedynie w uzasadnionych przypadkach może uzależnić wystawienie karty zgonu od przeprowadzenia sekcji zwłok (art. 43 § 2 u.z.l.) przez biegłego medycyny sądowej. Oprócz lekarza zgon może stwierdzić również lekarz stażysta (art. 15b ust. 3 pkt 10 u.z.l.) oraz lekarz odbywający szkolenie specjalizacyjne w danej dziedzinie medycyny (art. 16 oa ust. 2 pkt g u.z.l.). Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych

⁸ Opinia Rady Legislacyjnej z 30 czerwca 2022 r. o projekcie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, Rada Legislacyjna przy Prezesie Rady Ministrów, numer RL. 461.16/2022, <<https://www.gov.pl/web/radalegislacyjna/opinia-z-30-czerwca-2022-r-o-projekcie-ustawy-o-cmentarzach-i-chowaniu-zmarlych>> [dostęp: 11.08.2024] (zwana dalej jako opinia RL).

⁹ Stanowisko Prezydium Naczelnej Rady Lekarskiej Nr 109/21/P-VIII w sprawie projektu ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych oraz projektu ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 21 października 2021 r., <https://nil.org.pl/uploaded_files/documents/doc_1635144116_ps109-21-viii.pdf> [dostęp: 11.08.2024] (dalej jako Stanowisko PNRL).

¹⁰ Pojęcie zgonu w: *Encyklopedia Powszechna*, t. 10, Tryb-Żyz, red. K. Kierejsza, Kraków 2008, s. 356.

reguluje proces stwierdzania zgonu i ustalania jego możliwych okoliczności. Zgon osoby, która pozostawała poza placówką leczniczą, oraz przyczyna zgonu stwierdzane są przez lekarza leczącego chorego w ostatniej chorobie bądź przez kierownika zespołu ratownictwa medycznego, jeśli zgon nastąpił podczas akcji medycznej (art. 11 ust. 1 pkt 1–2 u.c.ch.z.). Jeżeli nie ma możliwości, aby działania związane ze stwierdzeniem zgonu przeprowadził lekarz ostatnio leczący chorego lub kierownik zespołu ratunkowego, wtedy stwierdzanie zgonu i jego przyczyn powinno nastąpić w drodze oględzin dokonanych przez lekarza lub inną osobę powołaną przez starostę (art. 11 ust. 2 u.c.ch.z.). W przypadku podejrzenia, że śmierć może być wynikiem przestępstwa lub samobójstwa bądź nie jest znana tożsamość zwłok, należy niezwłocznie przekazać o tym informację prokuratorowi lub Milicji Obywatelskiej (obecnie Policji). Jeżeli zachodzi potrzeba natychmiastowego zabezpieczenia śladów – należy poinformować również sołtysa lub biuro gromadzkiej rady narodowej. W powyższej sytuacji nie wystawia się karty zgonu (art. § 7 r.s.z.). W przypadku, gdy zachodzi podejrzenie, że śmierć była wynikiem przestępstwa, zwłoki zostają poddane oględzinom zgodnie z art. 209 k.p.k.¹¹ Połączenie „ogłędzin” oraz „otwarcie zwłok” za pomocą łącznika „i” oznacza, że w razie podejrzenia, że zgon nastąpił na skutek przestępstwa, obligatoryjne jest zarówno zarządzenie zewnętrznych oględzin zwłok, jak i ich otwarcia¹².

Są one metodą przeprowadzenia dowodu z „rzeczowych źródeł dowodowych”¹³. Jeżeli nie ma prawdopodobieństwa, że zgon nastąpił na skutek przestępstwa, do stwierdzenia zgonu zobligowany jest też lekarz udzielający choremu świadczeń medycznych w okresie 30 dni przed dniem śmierci (§ 2 r.s.z.). Według doktryny uprawnionym, a zarazem zobowiązanym do stwierdzenia zgonu będzie każdy lekarz, który ma prawo do wykonywania zawodu, nie ma znaczenia specjalizacja czy staż pracy¹⁴.

Przy okazji warto zwrócić uwagę, że wspomniane wyżej rozporządzenie w sprawie stwierdzania zgonu z 1961 r. powinno, tak jak ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych, zostać znowelizowane. Określenia takie jak „Milicja Obywatelska” czy „gromady” wymagają aktualizacji na odpowiednio „Policja” oraz „gminy”. Użyte w rozporządzeniu pojęcia są

¹¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 2024 r. poz. 37 (dalej jako k.p.k.).

¹² R.A. Stefański, *Oględziny i otwarcie zwłok jako czynności procesowe*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 3, s. 32.

¹³ W. Skiba, *Wykorzystanie dowodu z czynności oględzinowych w procesie karnym i innej działalności*, „Problemy Praworządności” 1984, nr 2, s. 58–60.

¹⁴ M. Boratyńska, M. Malczewska, 8.3. *Uprawniony podmiot*, pod red. M. Boratyńska, P. Konicznik, E. Zielińska, *System Prawa Medycznego*, t. 2, cz. 2: *Regulacja prawna czynności medycznych*, Warszawa 2019, s. 765–766.

archaiczne, niedostosowane do współczesności. Akt wykonawczy pozostaje niezmienny od 1961 r., ani jeden przepis rozporządzenia nie został zmieniony od 63 lat! Zmiany wymaga przede wszystkim użyta w nim terminologia. Jeżeli ustawodawca podejmie się zmiany ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, powinien również rozważyć aktualizację rozporządzenia w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny.

Projekt ustawy c.ch.z. w art. 7 ust. 1 stanowi, że zgon osoby stwierdza się w miejscu ujawnienia ciała osoby bez oznak życia. Rada Legislacyjna w swojej opinii podkreśla, iż miejsce ujawnienia zwłok ma duże znaczenie dla poznania przyczyn zgonu. Problematicznym przypadkiem może być śmierć, która nastąpiła w warunkach domowych. Śmierć w szpitalu z reguły nie powoduje wątpliwości prawnych, ponieważ zgon w takiej sytuacji stwierdza lekarz. Zaś w przypadku zgonu w miejscu innym niż szpital, np. w miejscu publicznym takim jak park czy ulica, co do zasady stwierdza go biegły lekarz medycyny sądowej, powołany przez organ procesowy. Ustawodawca nie wprowadził jeszcze projektowej aktualizacji przepisów dotyczącej koronera. W przypadku zgonu w miejscu publicznym miałby zostać wezwany właśnie koroner. Projekt wspomnianej ustawy przewiduje wprowadzenie regulacji o czynnościach, jakie miałby wykonywać koroner. Już od wielu lat doktryna, zarówno w środowisku prawniczym, jak i medycznym, wskazuje nagłą potrzebę powołania instytucji lekarza – koronera¹⁵. Jednak póki co projekt został wprowadzony jedynie fragmentarycznie, z pominięciem przepisów o koronerze (w projekcie ustawy c.ch.z. głównie art. 7 ust. 2 pkt 6).

Ustawa została znowelizowana i weszła w życie 1 stycznia 2024 r., ale ustawodawca pominął jedno z najważniejszych i najbardziej innowacyjnych rozwiązań – wprowadzenie funkcji koronera. Koroner, zgodnie z projektem, ma być powoływany do stwierdzania zgonu, gdy nie będzie dostępny lekarz, który w danym momencie mógłby przyjechać na miejsce zdarzenia czy znalezienia zwłok i stwierdzić zgon. To koroner będzie stwierdzać zgon, który nastąpił poza szpitalem oraz wszelkimi podmiotami udzielającymi opieki stacjonarnej i całodobowej, i to on wyda kartę zgonu¹⁶. Należy zgodzić się z prof. Sebastianem Sikorskim, że regułą powinno być wykonywanie czynności związanych ze stwierdzeniem zgonu przez koronerów, zaś pozostali lekarze powinni wykonywać takie czynności na zasadzie wyjątku¹⁷.

¹⁵ PPOZ, PPOZ: konieczna jest nowa ustawa o stwierdzaniu zgonów, w tym powołanie instytucji koronera, <<https://pulsmedycyny.pl/ppoz-konieczna-jest-nowa-ustawa-o-stwierdzaniu-zgonow-w-tym-powolanie-instytucji-koronera-1208140>> [dostęp: 12.08.2024].

¹⁶ Projekt ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych..., op. cit.

¹⁷ S. Sikorski, *Zasady stwierdzania zgonów. Problem braku precyzyjnych przepisów nadal nierozwiązany*, Okręgowa Izba Lekarska w Warszawie im. prof. J. Nielubowicza, Magazyn PULS 2024,

Rada Legislacyjna w swojej opinii rozważa zasadność przeprowadzenia wywiadu na temat możliwych okoliczności zgonu z osobami obecnymi na miejscu ujawnienia zwłok osoby o nieustalonej tożsamości wyłącznie przez koronera. Informacje uzyskane bezpośrednio po ujawnieniu zwłok dostarczają istotnych wskazówek o możliwych okolicznościach i przyczynach zgonu. W takim przypadku upływ czasu działa na niekorzyść, może nastąpić zatarcie śladów przez osoby trzecie czy też zniekształcenie dowodów w wyniku działania czynników atmosferycznych, co znacznie może wpłynąć na poznanie okoliczności śmierci¹⁸. Jeżeli przeprowadzenie wywiadu miałyby być czynnością przeprowadzaną wyłącznie przez koronera, to *per analogiam* inne podmioty stwierdzające zgon nie mają tego obowiązku. Należy zgodzić się z Radą Legislacyjną, iż przeprowadzenie wywiadu z osobami obecnymi na miejscu ujawnienia zwłok nie może być zadaniem przeznaczonym wyłącznie dla koronera. Powinna być to czynność przeprowadzona przez każdą osobę posiadającą takie uprawnienia w celu przyspieszenia pozyskania dowodów na miejscu ujawnienia zwłok.

Każdy podmiot uprawniony do stwierdzania zgonu powinien mieć prawo do przeprowadzenia konsultacji z lekarzem medycyny sądowej, jeśli pojawiają się wątpliwości co do okoliczności zgonu. Co istotne, osoba mająca uprawnienia do stwierdzenia zgonu nie może odmówić przeprowadzenia czynności ze względu na chociażby problemy techniczne czy brak czasu. Projekt ustawy c.ch.z. odróżnia pozyskiwanie informacji przez uprawnione podmioty od wywiadu przeprowadzanego przez koronera. Zgodnie z projektem tej ustawy osoba stwierdzająca zgon zbiera informacje o okolicznościach zdarzenia, w wyniku których doszło do zgonu, ustala czas zgonu, tożsamość osoby zmarłej oraz jeśli to możliwe zapoznaje się z dotychczasową dokumentacją medyczną zmarłego i ostatecznie stwierdza zgon (art. 7 ust. 1). Koroner jest ostatnim z uprawnionych osób do stwierdzenia zgonu wymienionych projekcie. Z tego wynika, że jeśli osoba powołana do stwierdzenia zgonu, na przykład kierownik zespołu ratownictwa medycznego, nie jest w stanie określić okoliczności zgonu i jego przyczyny, dopiero wtedy podmiotem zobowiązanym staje się koroner. Lekarz lub dyspozytor medyczny wzywają koronera na miejsce ujawnienia zwłok na miejscu zdarzenia, jeśli po uprzednio podjętych czynnościach przez uprawniony podmiot pojawiają się wątpliwości co do okoliczności i przyczyny śmierci. Po analizie projektu ustawy można wydedukować, że jeżeli żaden z uprawnionych podmiotów wymienionych w art. 7 ust. 2 pkt 1–5 projektu ustawy c.ch.z. (działając kaskadowo) nie będzie w stanie określić przyczyn śmierci,

nr 2, <<https://izba-lekarska.pl/numer/numer-3-2024/zasady-stwierdzania-zgonow-problem-braku-precyzyjnych-przepisow-nadal-nerozwiazany/>> [dostęp: 07.08.2024].

¹⁸ Opinia Rady Legislacyjnej..., *op. cit.*

wtedy dopiero zostanie powołany koroner. Rada Legislacyjna nie przychyliła się do propozycji, iż wywiad na temat przyczyn zgonu powinien być przeprowadzany tylko w przypadku, gdy tożsamość osoby zmarłej nie jest znana. Wywiad powinien być przeprowadzany w każdym przypadku przed stwierdzeniem zgonu w celu ustalenia jego możliwych przyczyn i na podstawie jak największej możliwej liczby rzetelnych informacji, gdyż to „wywiad jest podstawowym źródłem informacji na temat okoliczności zgonu”¹⁹.

Ustawodawca w projekcie ustawy precyzuje, kiedy można odstąpić od wystawienia karty zgonu. Osoba stwierdzająca zgon odstępuje od wystawienia karty zgonu, a następnie wnioskuje o przeprowadzenie badań pośmiertnych, jeżeli istnieją uzasadnione wątpliwości co do przyczyny zgonu lub nieścisłości w ocenie czasu i okoliczności zgonu. W takiej sytuacji zwłoki przewozi się do zakładu medycyny sądowej, a w razie braku takiego zakładu na obszarze województwa – do prosektorium szpitala najbliższego miejscu wydania zwłok (art. 10 ust. 3 projektu ustawy c.ch.z.) wskazanego przez osobę stwierdzającą zgon, jeśli będzie to możliwe do zrealizowania. Z projektu wynika, że w sytuacjach wskazanych w art. 10 ust. 3 oględziny wewnętrzne są obligatoryjne. Jednak Rada Legislacyjna podaje w wątpliwość kwestie redakcji przepisu związane z przewiezieniem zwłok w razie niemożności stwierdzenia przyczyny zgonu. Artykuł 10 ust. 3 projektu wyraźnie wskazuje, że osoba niemająca pewności co do możliwej przyczyny zgonu nie wydaje karty zgonu. Natomiast niewydanie karty zgonu powoduje, że formalnie nie ma czynności stwierdzenia zgonu. Z obecnego brzmienia przepisu wynika, że jeżeli osoba stwierdzająca zgon nie ma pewności co do okoliczności śmierci, nie stwierdza zgonu, ponieważ nie zostaje wydana karta zgonu. I bez zakończenia czynności w przedmiocie stwierdzenia zgonu zwłoki zostają przetransportowane w celu dalszych badań i stwierdzenia możliwych przyczyn śmierci. Rada Legislacyjna proponuje inne brzmienie przepisu, tj.: „przewozu zwłok dokonuje się niezwłocznie po odstąpieniu do wystawienia karty zgonu i zawnioskowaniu o przeprowadzenie badań pośmiertnych”²⁰. Propozycja Rady wydaje się bardziej adekwatna, ponieważ zostaje zachowana ciągłość przepisów. W art. 10 ust. 3 projektu ustawy niesprecyzowana pozostaje kwestia przewożenia zwłok do prosektorium szpitala wskazanego przez osobę stwierdzającą zgon, jeśli na terenie województwa nie ma zakładu medycyny sądowej uczelni medycznej. Jak na razie nie ma wskazania co do tego, czy prosektorium musi znajdować się na terenie województwa. Może zaistnieć sytuacja, w której najbliższym prosektorium od miejsca znalezienia zwłok będzie prosektorium w innym

¹⁹ Opinia Rady Legislacyjnej..., *op. cit.*

²⁰ Opinia Rady Legislacyjnej..., *op. cit.*

województwie, pozostaje to na razie pod znakiem zapytania, ponieważ projekt nie zawiera rozwiązania takiej sytuacji. W projekcie ustawy c.ch.z. jasno powinna być opisana sytuacja, że możliwa jest wyłącznie umowa między wojewodą a prosektorium na terenie konkretnego województwa. Może być to problematyczne z punktu widzenia przyszłych kosztów. Projekt również nie reguluje, ile będą wynosiły koszty, ustawodawca zawarł jedynie, iż wszystkie czynności techniczne, włącznie z kosztami, będą pokrywane z budżetu państwa dla województw, więc tym budżetem będą dysponowali wojewodowie. Kwestia kosztów ma zostać każdorazowo sprecyzowana w umowie między podmiotem (koronerem) a wojewodą, więc legislator pozostawia pewną uznaniowość w tej kwestii, ale czy słusznie?

II. Karta zgonu

Ustawodawca w ustawie o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 31 stycznia 1959 r. dokonał największej zmiany w przepisie dotyczącym karty zgonu. Dotychczas karta zgonu była uregulowana w rozporządzeniu Ministra Zdrowia w sprawie wzoru karty zgonu z 2015 r.²¹, jednak zaraz przed wejściem w życie nowelizacji wskazanej ustawy zaktualizowano rozporządzenie²², w którym jest zawarty obowiązujący wzór karty zgonu. W projekcie ustawy c.ch.z. zaproponowano wprowadzenie elektronicznej karty zgonu, co miało nastąpić od 1 stycznia 2024 r., jednak ostatecznie okazało się, że jedyną dokonaną zmianą było wprowadzenie elektronicznej karty urodzenia oraz martwego urodzenia. Elektroniczna karta zgonu w dalszym ciągu nie została wprowadzona. Karta zgonu, tak jak do tej pory, ma być sporządzona przez osobę stwierdzającą zgon i wydawana w jednym egzemplarzu podmiotowi uprawnionemu do pochówku²³. Jedyną zauważalną zmianą jest ust. 3a dodany do art. 11 u.c.ch.z., w którym szczegółowo wskazano, z czego powinna składać się każda karta zgonu. Utworzono katalog zamknięty tych elementów. Karta zgonu powinna się składać z trzech części przeznaczonych: do zarejestrowania zgonu, dla administracji cmentarza oraz dla potrzeb statystyki publicznej (art. 11 ust. 3a u.c.ch.z.). W części przeznaczonej do zarejestrowania zgonu powinno widnieć: imię lub imiona i nazwisko oraz nazwisko rodowe osoby zmarłej, numer PESEL (jeśli osoba nie posiadała numeru PESEL – rodzaj i numer dokumentu

²¹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie wzoru karty zgonu z dnia 11 lutego 2015 r., Dz.U. 2019 r. poz. 1085 (akt utracił moc).

²² Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie wzoru karty zgonu z dnia 7 grudnia 2023 r., Dz.U. 2023 r. poz. 2734.

²³ E-zdrowie, Karta Zgonu, Karta Urodzenia i dane statystyczne – zmiany od 1 stycznia 2024, <<https://ezdrowie.gov.pl/portal/arttykul/karta-zgonu-karta-urodzenia-i-dane-statystyczne-zmiany-od-1-stycznia-2024>> [dostęp: 12.08.2024].

stwierdzającego tożsamość, najczęściej będzie to dowód osobisty lub paszport); datę, godzinę oraz miejsce zgonu lub w razie niepewności co do miejsca zgonu, zawiera się datę, godzinę oraz miejsce znalezienia zwłok; data oraz miejsce urodzenia oraz płeć osoby zmarłej (art. 11 ust. 3b u.c.ch.z.).

Najszerzy katalog wymaganych elementów zawiera karta zgonu w części przeznaczony dla administracji cmentarza. Zawiera ona: imię lub imiona oraz nazwisko, nazwisko rodowe osoby zmarłej; stan cywilny osoby zmarłej; datę oraz miejsce zgonu, datę i miejsce urodzenia osoby zmarłej; imiona oraz nazwiska rodziców osoby zmarłej; informację czy zgon nastąpił na skutek choroby zakaźnej oraz notatkę o zarejestrowaniu lub zgłoszeniu zgonu (art. 11 ust. 3c u.c.ch.z.). Wymagane elementy w karcie zgonu w części przeznaczony dla potrzeb statystyki publicznej to: miejsce zamieszkania zmarłego, w to wlicza się okres przebywania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na obszarze konkretnej gminy (o ile są to informacje znane); wykształcenie zmarłego; szczegółowe informacje o zgonie takie jak przyczyna zgonu oraz o osobie stwierdzającej przyczynę zgonu (jeśli chodzi o dziecko do roku życia zawiera się również: godzinę urodzenia, informacje o stanie jego zdrowia, tj. długość, ciężar ciała, punkty w skali Apgar, informacje o ciąży i porodzie w tym okresie trwania ciąży, liczba urodzonych dzieci przez matkę) (art. 11 ust. 3d u.c.ch.z.). Jeżeli zachodzi uzasadnione podejrzenie, że przyczyną zgonu mogło być przestępstwo, do pochowania zwłok, oprócz karty zgonu, wymagana jest zgoda prokuratora (art. 11 ust. 9 u.c.ch.z.). Zgodnie z u.z.l. w wyszczególnionych przypadkach lekarz (z wyłączeniem lekarza dentystry) może uzależnić wydanie karty zgonu od przeprowadzenia sekcji zwłok (art. 43 ust. 2). Śmierć przestępna będzie niewątpliwie przypadkiem, w którym wydanie karty zgonu będzie zależne od przeprowadzenia autopsji. Autopsja ze wskazaniem możliwych przyczyn i okoliczności zgonu będzie wtedy warunkiem *sine qua non* wydania karty zgonu.

Regulacja ustawowa wskazuje na możliwość wystawienia karty zgonu jedynie na podstawie dokumentacji badania pośmiertnego przeprowadzonego przez innego lekarza bądź inną uprawnioną osobę, na podstawie udokumentowanego stwierdzenia trwałego oraz nieodwracalnego ustania czynności mózgu tzw. śmierć mózgu (art. 43 ust. 3 u.z.l.). Nie ma wątpliwości co do kompetencji lekarza w kwestii stwierdzania zgonu i wystawiania kart zgonu. W razie śmierci w wyniku przestępstwa w karcie zgonu należy zawrzeć informację, iż była to śmierć gwałtowna powstała na skutek czynników zewnętrznych, bez zależności od czynnika wywołującego takich jak np. uduszenie, zatrucie czy inny uraz mechaniczny. Każdy zgon gwałtowny powinien zostać opisany jako wynik przestępstwa, samobójstwa lub

nieszczęśliwego wypadku²⁴. W razie podejrzenia przestępnego spowodowania śmierci należy poczekać z wystawieniem karty zgonu, należy natychmiast poinformować prokuratora lub Policję, aby nie opóźnić podjęcia decyzji co do kolejnych czynności procesowych. Ważna w tym wypadku jest szybkość decyzji²⁵.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny z dnia 3 sierpnia 1961 r. wskazuje, iż zgon i jego przyczynę należy stwierdzić w karcie zgonu (§ 1). Natomiast § 2 r.s.z. stanowi, że wystawienie karty zgonu jest obowiązkiem lekarza, który ostatni w okresie 30 dni przed dniem zgonu udzielał choremu świadczeń lekarskich (ust. 1), z wyłączeniem sytuacji, gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie, że przyczyną zgonu było przestępstwo (ust. 3). W takiej sytuacji kartę zgonu wystawia lekarz, który na zlecenie sądu lub prokuratora dokonał oględzin lub sekcji zwłok (§ 2 ust. 3 r.s.z.). Rozporządzenie to przewiduje także sytuację, w której nie ma lekarza, który w ciągu ostatnich 30 dni przed zgonem pacjenta udzielał mu świadczeń lekarskich lub lekarz ten zamieszkuje dalej niż 4 km od miejsca, w którym znajdują się zwłoki lub z powodu choroby bądź innych uzasadnionych przyczyn nie jest w stanie dokonać oględzin zwłok w ciągu 12 godzin od chwili śmierci, wtedy kartę zgonu może wystawić: lekarz, który stwierdził zgon; lekarz lub starszy felczer albo felczer zatrudniony w przychodni bądź ośrodku zdrowia lub jego placówce terenowej; położna wiejska, jeżeli nastąpił na terenie gromady zgon pozostającego pod jej opieką noworodka przed upływem 7 dni życia (§ 3). Regulacja ta jest kolejnym przykładem wskazującym na konieczność zaktualizowania przepisów. Od 1 stycznia 2022 r.²⁶ nie prowadzi się szkoleń w celu nadania uprawnień do wykonywania zawodu felczera i nie jest też przyznawane prawo do wykonywania tego zawodu, co pokazuje, iż zmiana powinna nastąpić jak najszybciej. Powyższe przepisy wciąż nie są dostosowane do obecnie panujących zasad funkcjonowania placówek ochrony zdrowia²⁷. Zawody takie jak felczer i wiejska położna to profesje, których czasy świetności przypadają na lata 50.–70. XX wieku. Czy według ustawodawcy tak niewiele zmieniło się przez te 60 lat? To nie jest problem jedynie 2024 roku, rozporządzenie powinno zostać zmienione parę, a nawet paręnaście lat temu. W rozporządzeniu widnieją zawody archaiczne,

²⁴ T. Marcinkowski, *Medycyna sądowa dla prawników*, t. 1, Warszawa 2000, s. 132–133.

²⁵ K. Witkowska, *Procesowe, kryminalistyczne i sądowo-lekarskie aspekty oględzin zwłok*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 6, s. 153–155.

²⁶ Naczelna Izba Lekarska, Centralny Rejestr Felczerów, <<https://nil.org.pl/rejestry/centralny-rejestr-felczerow>> [dostęp: 12.08.2024].

²⁷ T. Huber, *Stwierdzenie zgonu – obowiązki lekarza*, za stroną internetową: <<https://oilkrakow.pl/wystawianie-kart-zgonu-obowiazki-lekarza/>> [dostęp: 12.08.2024].

które już nie istnieją. Akt wykonawczy tak jak i ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych (która w niewielkiej części została zmieniona) utrzymują w mocy rozwiązania, które nie mają nic wspólnego z obecnymi zasadami organizacyjnymi systemu prawnego w związku z całym systemem opieki zdrowotnej.

Projekt ustawy c.ch.z. przewiduje, że jeżeli zaistnieją uzasadnione wątpliwości co do przyczyn zgonu bądź rozbieżności w czasie i okolicznościach zgonu, osoba stwierdzająca zgon odstępuje od wystawienia karty zgonu i składa wnioski o przeprowadzenie badań pośmiertnych (art. 10 ust. 3). Rada Legislacyjna w swojej opinii negatywnie ocenia rozwiązanie dotyczące upoważnienia do wystawienia karty zgonu z art. 11. Artykuł ten nie precyzuje, w jakich okolicznościach może zostać wydane upoważnienie, z czego wynika to, że może zostać wydane w każdej sytuacji. Brak konkretnych wytycznych powoduje lukę prawną i dużą swobodę w zastosowaniu przepisu²⁸. Jeśli nie ma możliwości ustalenia przyczyn oraz okoliczności śmierci, do określenia przyczyn konieczne będzie przeprowadzenie sekcji zwłok. Nie może to być podstawą do całkowitej odmowy wydania lub opóźnienia w wydaniu karty zgonu²⁹. Projekt ustawy po części rozwiązuje ten problem. Koroner miałby być wzywany do przypadków, w których lekarz bądź ratownik nie będzie w stanie stwierdzić okoliczności śmierci. Jednak instytucja koronera jeszcze nie weszła do polskiego porządku prawnego, więc na razie to rozwiązanie pozostaje w zawieszeniu na czas nieokreślony. Na podstawie karty zgonu zostaje wydany akt zgonu. Akt zgonu – na podstawie wydanej wcześniej karty zgonu – wystawia Urząd Stanu Cywilnego właściwy dla miejsca, gdzie nastąpiła śmierć. Podstawą do sporządzenia aktu zgonu jest protokół, który zostaje podpisany przez osobę zgłaszającą zgon oraz przez kierownika urzędu stanu cywilnego. W treści aktu należy podać dane biegłego, jeśli brał udział w czynnościach. Karta zgonu jest pierwszym dokumentem, jaki zostaje wydany po stwierdzeniu śmierci. Zgon należy zgłosić w urzędzie stanu cywilnego w ciągu 3 dni od dnia wystawienia karty zgonu, jeśli zaś zgon nastąpił na skutek choroby zakaźnej, zgon zgłasza się do 24 godzin (art. 93 ust. 1 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego)³⁰.

Projekt ustawy c.ch.z. zawiera obszerny katalog elementów, jakie powinna zawierać karta zgonu. Projekt ten w art. 19 ust. 1 kolejno w punktach wymienia, co powinna zawierać karta zgonu. Jednak niewiele różni się to od wprowadzonej w styczniu 2024 r. zmiany w ustawie. Aktualna

²⁸ Opinia Rady Legislacyjnej..., *op. cit.*

²⁹ P. Drebnkowski, *Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 62–63.

³⁰ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego, Dz.U. 2023 r. poz. 1378, z późn. zm.

u.c.ch.z. wprowadziła podział karty zgonu na części, zaś w projekcie widnieje jedynie ogólny wzór karty, w obu przypadkach przepisy są wystarczająco sprecyzowane. Jedynym dodatkowym wymogiem w projekcie, którego nie ma w u.c.ch.z., jest zawarcie informacji o tym, że zgon nastąpił w przebiegu choroby zakaźnej lub jest takie podejrzenie, bądź też informację, że zgon nastąpił w przebiegu zakażenia lub choroby zakaźnej, (określonej w przepisach wydanych na podstawie art. 24 o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi³¹) – lub jest takie podejrzenie (art. 14 ust. 2 projektu ustawy c.ch.z.). Podczas stanu epidemicznego, tak jak w przypadku SARS CoV-2, taki przepis miałby szerokie zastosowanie. Po wydarzeniach związanych z pandemią COVID ustawodawca, mając doświadczenie po pandemii, powinien zawrzeć na stałe przepisy o chorobach zakaźnych i ewentualnych epidemiach.

III. Instytucja koronera de lege ferenda

Projekt ustawy c.ch.z. określa wymogi, jakie musi spełnić osoba ubiegająca się o stanowisko koronera, aby zawrzeć z wojewodą umowę o wykonywanie czynności koronera (art. 27 ust. 7). Ma to służyć większej profesjonalizacji i skonkretyzowaniu wytycznych dotyczących tej instytucji. W zamyśle ustawodawcy koroner miałby być wynagradzany z budżetu państwa, a konkretnie z części, którą dysponują wojewodowie. Według projektu koronerem będzie mógł zostać lekarz, który ma pełną zdolność do czynności prawnych, dysponuje prawem wykonywania zawodu lekarza oraz nie był skazany prawomocnym wyrokiem za przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub skarbowego. Co więcej, osoba ubiegająca się o stanowisko koronera musi posiadać specjalizację z zakresu medycyny sądowej, patomorfologii, anestezjologii, intensywnej terapii lub medycyny ratunkowej. Jeśli osoba ubiegająca się o stanowisko koronera nie posiada żadnej z wymienionych specjalizacji, nie jest to równoznaczne pozbawieniem jej możliwości zostania koronerem. Osoba, która nie ma specjalizacji określonej w ustawie, może zostać koronerem, jeśli posiada co najmniej trzyletni staż w zawodzie lekarza i odbyła wymagane szkolenie w zakładzie medycyny sądowej (art. 27 ust. 1 projektu ustawy c.ch.z.). Należy zgodzić się z opinią Rady Legislacyjnej, iż art. 27 ust. 1 projektu ustawy nie budzi żadnych wątpliwości. Wymogi są klarowne, wytyczne co do posiadanych kwalifikacji jasne. Jednakże Rada Legislacyjna nie zgadza się z regulacją dotyczącą „szkolenia w zakładzie medycyny sądowej uczelni medycznej” z art. 27

³¹ Ustawa o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi z dnia 5 grudnia 2008 r., Dz.U. 2024 r. poz. 924.

ust. 1 pkt 4 lit. b projektu ustawy, z uwagi na fakt, iż nie jest jasno określone, dlaczego program szkolenia koronerów miałyby się różnić w zależności od podmiotu przeprowadzającego szkolenie³². Minister właściwy do spraw zdrowia określi w drodze rozporządzenia ramowy plan szkolenia, w którym określi niezbędne umiejętności oraz wiedzę, jakie powinien posiadać koroner (art. 27 ust. 8 projekt ustawy c.ch.z.). Zdaniem Rady Legislacyjnej minister właściwy ds. zdrowia powinien określić szczegółowo plan szkolenia, aby nie powstały rozbieżności w kształceniu przyszłych koronerów. Należy ujednoclić program, aby każda osoba kończąca szkolenie posiadała jedną wiedzę i tożsame umiejętności w tym zakresie.

Powstają również nieścisłości w kwestii godzinowego wymiaru szkolenia³³. Projekt ustawy określa, że szkolenie powinno obejmować co najmniej 30 godzin. Nie ma możliwości, aby zaistniała sytuacja, iż jeden koroner będzie uczestniczył w szkoleniu trwającym 30 godzin, a inny ukończy szkolenie po 45 godzinach. Ustawodawca powinien sprecyzować w ustawie dokładny wymiar godzinowy szkolenia, obowiązujący każdego kandydata ubiegającego się o funkcję koronera. Zamiast sformułowania, że szkolenie powinno obejmować „co najmniej 30 godzin”, należy określić konkretnie, że szkolenie „obejmuje 30 godzin”. Określenie „co najmniej” pozostawia lukę prawną i idącą za tym dowolność decyzji podmiotowi, który ma przeprowadzić szkolenie. Wiadomo, że każdy z podmiotów może wybrać inną liczbę godzin, jednak legislator powinien wskazać jednoznacznie i szczegółowo takie kwestie, aby brak zgodności w godzinowym wymiarze szkolenia nie powodował rozbieżności w edukowaniu koronerów. Musi zostać zachowana jakość kształcenia oraz jednolitość w przerobionym materiale. Wiedza koronerów nie powinna różnić się ze względu na dysproporcję godzinową szkolenia czy niejednorodność bazy naukowej.

Projekt ustawy c.ch.z. w art. 28 wskazuje, że wojewoda prowadzi wykaz koronerów. Jest to regulacja podobna do tej, która mówi o tym, że prezes sądu okręgowego prowadzi listę biegłych sądowych. Wojewoda powinien umieścić wykaz wraz z podstawowymi informacjami dotyczącymi koronerów w Biuletynie Informacji Publicznej. Wojewoda w wykazie ma zawrzeć: dane koronera (imię i nazwisko, numer prawa wykonywania zawodu lekarza, adres poczty elektronicznej oraz numer telefonu); obszar, na jakim koroner może zostać wezwany; adnotację o możliwym zastępstwie w razie niemożności wykonania czynności koronera; termin rozpoczęcia oraz zakończenia wykonywania czynności koronera (art. 28 ust. 3 projektu ustawy c.ch.z.). Problematiczną kwestią może stać się kadencja koronera.

³² Opinia Rady Legislacyjnej..., *op. cit.*

³³ Opinia Rady Legislacyjnej..., *op. cit.*

Projekt ustawy nie określa, na jaki okres koroner może widnieć w wykazie jako osoba aktywnie pełniąca funkcję. Nie ma również przesłanek powodujących wykreślenie koronera z tegoż wykazu. Projekt ustawy określa stosunek pracy koronera jako umowę zawartą między nim a wojewodą, nie ma informacji o „wygaśnięciu” takiej umowy ani o konkretnym okresie, na jaki miałyby być zawarta³⁴. Przepisy nie wskazują, w jaki sposób miałyby liczyć się kadencja koronera, nie ma też informacji, na jakiej podstawie wojewoda miałyby uregulować okres pełnienia tej funkcji. Rada Legislacyjna wskazuje również na brak dokładności w określaniu „zastępstwa” koronera, które ma mieć zastosowanie jedynie w sytuacji, gdy nastąpi „przerwa w wykonywaniu czynności” przez koronera³⁵. Jest to pewien rodzaj substytucji, jednakże autor projektu nie wskazał konkretnych przypadków takiego zastępstwa czy też możliwego czasu trwania. Po raz kolejny, prawodawca pozostawia dowolność w interpretacji wielu zagadnień. Projekt ustawy c.ch.z. normuje, co powinno zostać zawarte w protokole sporządzonym przez koronera. Protokół zgonu zawiera (art. 8 ust. 4 projektu ustawy c.ch.z.):

- 1) dane o osobie zmarłej, istotne dla jej identyfikacji, a jeżeli jest to możliwe do ustalenia: imię (imiona) i nazwisko, numer PESEL, a w przypadku jego braku serię i numer dokumentu stwierdzającego tożsamość lub miejsce i datę urodzenia, adres miejsca zamieszkania albo adres miejsca pobytu;
- 2) stwierdzenie miejsca, czasu, daty i godziny oraz przyczyny zgonu, a także określenie przesłanek pozwalających na ich ustalenie albo jeżeli nie są znane – miejsce, data i godzina zgonu;
- 3) w przypadku braku możliwości identyfikacji tożsamości osoby zmarłej, wskazanie okoliczności oraz datę i godzinę powiadomienia właściwego prokuratora, najbliższej jednostki Policji lub właściwego powiatowego inspektora sanitarnego (w przypadku żołnierza powiadomienia najbliższej jednostki organizacyjnej Żandarmerii Wojskowej lub wojskowego inspektora sanitarnego);
- 4) informację o wystawieniu karty zgonu i wydaniu zwłok podmiotowi uprawnionemu do zorganizowania pochówku albo podmiotowi zobowiązanemu do zorganizowania pochówku lub informację o wnioskowaniu o przeprowadzenie badań pośmiertnych i miejscu ich wykonania;
- 5) imię i nazwisko osoby, która ujawniła ciało, lub osoby powiadamiającej oraz numer telefonu tej osoby, jeżeli jest możliwość ustalenia;
- 6) datę i godzinę rozpoczęcia i zakończenia czynności oględzin ciała;

³⁴ Opinia Rady Legislacyjnej..., *op. cit.*

³⁵ *Ibidem.*

7) imię (imiona) i nazwisko, numer prawa wykonywania zawodu oraz podpis koronera.

Należy zgodzić się z Radą Legislacyjną, iż ustawodawca wystarczająco sprecyzował elementy protokołu. Artykuł 8 ust. 4 nie pozostawia ewentualnych wątpliwości. Projekt ustawy przewiduje, że każdy protokół powinien się składać z tych punktów, również w sytuacji, gdy zgon zostanie stwierdzony przez inny niż koroner podmiot uprawniony do stwierdzania zgonu.

Koroner sporządza protokół zgonu do 4 godzin od chwili przyjęcia zgłoszenia o znalezieniu zwłok lub wezwania, jednak nie wcześniej niż po upływie 2 godzin od podanej godziny zgonu (art. 8 ust. 5 projektu ustawy c.ch.z.). Rada Legislacyjna w swojej opinii pozytywnie rozpatrzyła tę kwestię i określiła, iż ramy czasowe zostały podane prawidłowo, odpowiadają rzeczywistości. Jednak Prezydium Naczelnej Rady Lekarskiej w swoim stanowisku z 2021 r.³⁶ nie podziela takiego rozwiązania, słusznie zauważając, że w niektórych przypadkach 4 godziny to zdecydowanie za krótko na wykonanie wszystkich czynności na miejscu znalezienia zwłok, nie wspominając o czasie, w jakim koroner dotrze na miejsce zdarzenia. Należy wziąć pod uwagę odległość, jaką koroner ma przejechać, warunki panujące na drodze, oczywistą kwestią jest, że może wtedy nastąpić duże opóźnienie w dotarciu na miejsce, nie wspominając o stanie zwłok na miejscu zdarzenia, od tego też będzie zależał czas wykonania niezbędnych czynności. Cztery godziny w wielu przypadkach mogą okazać się niewystarczające do zrealizowania czynności przez koronera. Konsensusem między propozycją z projektu ustawy, opinią RL a stanowiskiem Prezydium Naczelnej Rady Lekarskiej mogłaby być zmiana z 4 na 6 godzin. Koroner nie może działać w pośpiechu, dokonując oględzin na miejscu zdarzenia, tylko z powodu nieadekwatnej regulacji ustawowej. Warto zastanowić się nad korektą czasu, w jakim mają zostać dokonane oględziny zewnętrzne.

Problemem może okazać się delegacja dla ministra właściwego do spraw zdrowia do wydania rozporządzenia w celu uszczegółowienia wymogów protokołu (art. 8 ust. 6 projektu ustawy c.ch.z.). Rada Legislacyjna słusznie zauważa, że ustawodawca stworzył wystarczający katalog elementów, jakie powinien zawierać protokół, nie ma więc potrzeby, aby to, co już jest w ustawie, zostało powtórzone w rozporządzeniu. Jednak warto byłoby zawrzeć w akcie niższego rzędu regulacje dotyczące konkretnych pytań co do wywiadu oraz proponowany wzór protokołu, tak aby ułatwić czynność przeprowadzania wywiadu. Nie należy zawęzać pytań do katalogu zamkniętego, pytania powinny jedynie naprowadzać i pomagać w praktyce, nie zaś ograniczać zadania koronera. Legislador mógłby rozważyć zamieszczenie

³⁶ Stanowisko PNRL.

jedynie kilku lub kilkunastu przykładowych pytań, aby przeprowadzanie wywiadu i sporządzanie protokołu nie stało się dla osoby stwierdzającej zgon działaniem automatycznym, niewymagającym zastanowienia i skupienia. Takie pytania mogłyby znacznie usprawnić pracę koronera jako członka grupy oględzinowej w procesie stwierdzania zgonu.

Koroner powinien niezwłocznie zgłosić wojewodzie zmianę danych z art. 27 ust. 1 zamieszczonych w wykazie (art. 29 ust. 1 projekt ustawy c.ch.z.). Koroner niezwłocznie informuje wojewodę o zaprzestaniu spełniania warunków, o których mowa w art. 27 ust. 1 i 2, tj. utrata prawa do wykonywania zawodu lekarza oraz utrata zdolności do czynności prawnych. Okręgowa rada lekarska powinna jak najszybciej przekazać wojewodzie informacje, które mogą mieć wpływ na wykonywanie czynności koronera, w szczególności o zapadłych wyrokach sądów dyscyplinarnych w przedmiocie pozbawienia prawa wykonywania zawodu lekarza, a także uchwałach zawieszenia w prawie wykonywania zawodu lekarza albo ograniczenia wykonywania określonych czynności medycznych albo o prawomocnie zakończonych postępowaniach karnych lub dotyczących odpowiedzialności zawodowej (art. 29 ust. 3 projektu ustawy c.ch.z.). Prezydium Naczelnej Rady Lekarskiej w swoim stanowisku zaproponowało zmianę dotyczącą ust. 3 poprzez uzupełnienie w dodatkowym punkcie, iż koronerem nie może zostać lekarz: „a) zawieszony w prawie wykonywania zawodu ani ograniczony w wykonywaniu określonych czynności medycznych na podstawie przepisów o zawodach lekarza i lekarza dentystry lub przepisów o izbach lekarskich; b) ukarany karą zawieszenia prawa wykonywania zawodu; c) pozbawiony możliwości wykonywania zawodu prawomocnym orzeczeniem środka karnego zakazu wykonywania zawodu albo zawieszony w wykonywaniu zawodu zastosowanym środkiem zapobiegawczym”. Taka regulacja będzie zgodna z art. 29 ust. 3 projektu ustawy, który przewiduje obowiązek okręgowej rady lekarskiej przekazywania wojewodzie informacji m.in. o uchwałach o zawieszeniu prawa wykonywania zawodu i ograniczeniu w wykonywaniu określonych czynności medycznych. Jeśli wojewoda uzyska informacje, o których mowa w art. 29 ust. 3, świadczących o niespełnieniu warunków (prawa do wykonywania zawodu lekarza oraz zdolności do czynności prawnych), rozwiązuje on umowę o wykonywanie czynności koronera ze skutkiem natychmiastowym (art. 31 ust. 1 projektu ustawy c.ch.z.). Wojewoda zwraca się z pisemnym wnioskiem do właściwej okręgowej rady lekarskiej o ustalenie i przekazanie listy lekarzy kandydatów na koronerów, którzy spełniają wymagania takie jak: prawo do wykonywania zawodu lekarza oraz zdolność do czynności prawnych (art. 27 ust. 5 projektu ustawy c.ch.z.). Okręgowa rada lekarska, w terminie nie dłuższym niż 90 dni od dnia otrzymania wniosku, przekazuje

województwie listę lekarzy, o której mowa w ust. 5, wraz z potwierdzeniem przez lekarza zgłoszenia swojej kandydatury na koronera (art. 27 ust. 6 projektu ustawy c.ch.z.). Wątpliwą kwestią jest obciążenie okręgowej rady lekarskiej obowiązkiem ustalenia i przekazania listy kandydatów na koronery do wojewody. Zgodnie ze stanowiskiem PNRL okręgowe rady lekarskie mogą przekazać wojewodzie jedynie informację o prawie wykonywania zawodu lekarza oraz o specjalizacji z zakresu medycyny sądowej, patomorfologii etc. Artykuł 27 ust. 3 projektu ustawy c.ch.z. nakłada odpowiedzialność na okręgowe rady lekarskie za przekazywanie wojewodzie informacji o m.in. zapadłych wyrokach sądów dyscyplinarnych, stanowiących o utracie prawa do wykonywania zawodu lekarza, co nie jest zgodne z art. 54 ust. 1 ustawy o izbach lekarskich („Postępowanie w przedmiocie odpowiedzialności zawodowej lekarzy toczy się niezależnie od postępowania karnego lub postępowania dyscyplinarnego dotyczącego tego samego czynu”)³⁷. Proponowane przez ustawodawcę przepisy przypominają w znacznym stopniu przepisy o powoływaniu biegłych, można domniemywać, że legislator oparł przepisy o koronerze na regulacjach dotyczących biegłego. Warto skonsultować ewentualne poprawki do projektu ustawy, w szczególności z zakresu okręgowych rad lekarskich, z samymi zainteresowanymi oraz z Naczelną Radą Lekarską.

IV. Projekt ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych – propozycje zmian ze szczególnym uwzględnieniem instytucji koronera

Instytucja koronera w polskim procesie karnym może usprawnić działanie wymiaru sprawiedliwości. Jeśli ustawodawca zdecyduje się na wprowadzenie funkcji koronera opisanej w projekcie ustawy c.ch.z., powinien on określić konkretne czynności wykonywane przez koronera, długość trwania jego kadencji, wykreślenie z wykazu prowadzonego przez wojewodę, wyłączenie koronera ze sprawy oraz określić jego odpowiedzialność. W art. 8 ust. 2 projektu przewidziane są czynności, jakie powinien wykonać koroner, m.in. są to oględziny ciała oraz badanie zwłok osoby o nieustalonej tożsamości. Przepis podkreśla, iż koroner w celu ustalenia tożsamości powinien sporządzić dokumentację fotograficzną ułożenia zwłok ujawnionych na miejscu zdarzenia, jednakże przepis pomija kwestię udziału w tej konkretnej czynności specjalisty, np. technika kryminalistyki, który powinien wykonać takie czynności na miejscu zdarzenia. Artykuł 8 ust. 2 pkt 1

³⁷ Ustawa o izbach lekarskich z dnia 2 grudnia 2009 r., Dz.U. 2021 r. poz. 1342, z późn. zm.

projektu ustawy powinien zostać uszczegółowiony i nabrać nowego brzmienia: „Koroner podejmuje działania mające na celu ustalenie tożsamości osoby zmarłej przy pomocy specjalisty, w miarę możliwości technika kryminalistyki, w zakresie znalezienia i zabezpieczenia śladów, w tym sporządzenia dokumentacji fotograficznej zwłok w miejscu ich ujawnienia”. Obecnie z przepisu wynika, iż to koroner powinien fotografować miejsce zdarzenia, a nie należy to do jego zadań, wręcz nielogiczne byłoby przeniesienie na niego takiej kompetencji.

Autor projektu w art. 8 ust. 3 wskazał jedynie na możliwość skonsultowania wątpliwości co do okoliczności i przyczyny zgonu z lekarzem medycyny sądowej, nie zaś na taką konieczność. W razie braku pewności co do okoliczności śmierci przepis powinien określać wymóg zasięgnięcia opinii, nie możliwość. Nowe proponowane brzmienie przepisu: „W przypadku wątpliwości co do okoliczności i przyczyny zgonu koroner konsultuje się z lekarzem specjalistą w dziedzinie medycyny sądowej [...]”. Wtedy ta norma prawna nie podlegałaby dyskusji, byłoby oczywiste, iż jakiegokolwiek wątpliwości co do okoliczności zgonu należy konsultować. Nadal niesprecyzowana pozostaje forma takiej konsultacji oraz jej ewentualna dokumentacja, czy też wystarczająca byłaby tylko notatka do protokołu z takiej porady. Przy biegłych medycyny sądowej każda konsultacja wymaga zamieszczenia w protokole z sekcji zwłok danych osobowych osoby konsultującej wraz z dokładnym opisem czynności przez nią dokonanych. Warto rozważyć takie lub podobne rozwiązanie w odniesieniu do koronerów.

W przypadku finansowania czynności związanych ze stwierdzaniem zgonu projekt ustawy przewiduje zwrot kosztów dojazdu do miejsca wezwania jedynie dla koronera (art. 33 ust. 2 projektu ustawy c.ch.z.), natomiast dla lekarza stwierdzającego zgon już nie. Ustawodawca nie traktuje sprawiedliwie lekarza i koronera, mimo że chodzi o wykonanie przez nich dokładnie tej samej czynności. Trzeba zdecydowanie zanegować, za Radą Legislacyjną, niesprawiedliwość i nierówność w wynagrodzeniu podczas pełnienia tych samych czynności przez koronera i przez lekarza. Zasada równości wynikająca z Konstytucji RP, a konkretnie z art. 31 ust. 1, który stanowi, że wszyscy są równi wobec prawa i mają prawo do równego traktowania, powinna tu znaleźć zastosowanie³⁸. Nie można dopuścić do tego, aby przepis ustawy był niezgodny z prawem powszechnie obowiązującym i z podstawowymi prawami przysługującymi każdemu obywatelowi. Jeżeli koroner miałby otrzymać zwrot kosztów, lekarzowi należy przyznać to samo uprawnienie. A z drugiej strony, jeśli lekarz nie otrzyma zwrotu, to koroner również nie powinien go mieć. Jedynie wyrównanie uprawnień

³⁸ Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 r. Nr 78, poz. 483.

pozwoli ustawodawcy wprowadzić ten przepis, aby pozostawał w zgodzie z wszelkimi prawami konstytucyjnymi. Przepis niezgodny z podstawowymi prawami człowieka zawartymi w Konstytucji RP nie może zostać wprowadzony do polskiego porządku prawnego, należy więc zmodyfikować ten przepis. Najlepszym rozwiązaniem byłby zwrot kosztów dojazdu również dla lekarza, który stwierdza zgon, a nie tylko dla koronera.

Kolejną niesprecyzowaną kwestią jest okres pełnienia funkcji koronera. Projekt ustawy nie przewiduje, jak długo mogłaby trwać jego kadencja. Artykuł 10 ust. 3 projektu reguluje, iż wojewoda zawiera z kornerem umowę, w której znajduje się informacja o sposobie finansowania oraz tryb przekazania wynagrodzenia. Nie ma jednak żadnej wzmianki o tym, że umowa powinna zawierać również okres wykonywania czynności przez koronera. Wykaz prowadzony przez wojewodę ma zawierać datę rozpoczęcia i zakończenia wykonywania czynności przez koronera, jednak również i w tym przypadku nie jest określona możliwa długość kadencji. Należałoby wprowadzić przepis regulujący czas trwania oraz możliwość przedłużenia umowy bądź też jej brak. Ustawodawca powinien sprecyzować te kwestie, tworząc osobny przepis. A w razie braku uszczegółowienia ich w ustawie o cmentarzach i chowaniu zmarłych wydaje się, że najlepszym rozwiązaniem mogłoby być stosowanie odpowiednio przepisów dotyczących biegłych sądowych, z art. 1 ust. 2 rozporządzenia w sprawie biegłych sądowych³⁹ wynika bowiem, że biegły jest powoływany na 5-letnią kadencję, z możliwością przedłużenia. Rozwiązaniem również mogłoby być jasne określenie wymogów, jakie powinna obejmować umowa między wojewodą a kornerem, z uszczegółowieniem, na jaki maksymalny okres umowa mogłaby być zawierana. Przepis mógłby brzmieć: „Umowa zawierana pomiędzy wojewodą a kornerem zawiera: sposób finansowania, tryb przekazywania środków z tytułu wykonania czynności, o których mowa w art. 10 ust. 6, oraz okres pełnienia czynności przez koronera”. Niewątpliwie ustawodawca przed wprowadzeniem instytucji koronera do porządku prawnego powinien doprecyzować kwestię kadencji koronera, ponieważ im mniej wytycznych, tym większa swoboda w decyzji.

Wątpliwości budzi art. 17 projektu ustawy c.ch.z., stanowiący, iż osoba stwierdzająca zgon jest obowiązana udzielać informacji opiekunowi faktycznemu lub osobie bliskiej [...] w zakresie wykonywanych przez siebie czynności i podejmowanych decyzji. Jak wskazuje Rada Legislacyjna, zgodnie z art. 17, obowiązek informowania ciąży na osobie stwierdzającej zgon, już w trakcie wykonywania poszczególnych czynności, co może

³⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych, Dz.U. 2005 r. Nr 15, poz.133.

stanowić problem i opóźniać realizację tych czynności. Z brzmienia tej regulacji wnioskować można, że rzeczywiście osoba stwierdzająca zgon powinna informować osoby najbliższe na bieżąco, w trakcie prowadzenia czynności. Według Rady Legislacyjnej będzie to w szczególności utrudniało czynności, w przypadku popełnienia przestępstwa lub chociażby takiego podejrzenia. Osoba, która stwierdza zgon, powinna najpierw wykonać swoje zadania związane z określeniem okoliczności zgonu, oględzinami zewnętrznymi, a dopiero po wykonaniu czynności powinna poinformować najbliższych osoby zmarłej o ich wykonaniu. Jeśli śmierć jest wynikiem przestępstwa, osoba stwierdzająca zgon powinna natychmiast podjąć czynności w celu ujawnienia przyczyn zgonu. Przepis powinien zmienić brzmienie i precyzować, że osoba stwierdzająca zgon jest obowiązana udzielać informacji opiekunowi faktycznemu lub osobie bliskiej osoby zmarłej, w zakresie wykonywanych przez siebie zadań i podejmowanych decyzji dopiero po wykonaniu wszelkich niezbędnych czynności dla postępowania.

Wydaje się, iż słusznym rozwiązaniem w przypadku koronera byłoby odesłanie do przepisów o biegłym z k.p.k. oraz biegłym sądowym z rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych i ich stosowanie. W razie wątpliwości co do wyłączeń bądź zwolnienia z funkcji warto byłoby rozważyć stosowanie odpowiednio przepisów o biegłych. Takie odesłanie mogłoby ułatwić wojewodom, którzy mają pełnić nadzór nad koronerami, wypełnienie ewentualnych luk występujących w przepisach i rozstrzygnięcie nieścisłości. Można rozważyć również dodanie zapisów dotyczących koronera do ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentystry, a konkretnie do art. 43 o stwierdzeniu zgonu przez lekarza, jako że koroner również jest lekarzem. Mogłoby być mniej niepewności i swobody w zastosowaniu regulacji co do instytucji koronera.

V. Podsumowanie

Legislator w u.c.ch.z. wprowadził część planowanych zmian projektowych, jednak te najważniejsze nadal pozostają „w zawieszeniu”. Zgodnie z obowiązującymi regulacjami zgon może stwierdzić jedynie lekarz lub kierownik zespołu ratownictwa medycznego, jeśli zgon nastąpił po podjętej akcji ratunkowej. Projekt zawiera propozycję wprowadzenia znacznego ułatwienia dla systemu prawnego – instytucji koronera, który miałby stwierdzać zgon poza domem oraz poza placówkami medycznymi. Jednak pomimo znowelizowania ustawy duża część przepisów zawartych w projekcie nie weszła w życie. Problematyka związana z kartą zgonu została znacznie poszerzona, przepisy konkretnie wskazują elementy, jakie mają znaleźć się w każdej z części. Karta zgonu składa się obecnie z trzech części

przeznaczonych dla administracji cmentarza, do zarejestrowania zgonu oraz dla statystyki publicznej. To jednak jedna z największych zmian w ustawie, pomimo tego, iż projekt zawiera aż 168 artykułów, nie zostało to zatwierdzone i zaktualizowane. Problemem zarówno w u.c.ch.z., jak i w r.s.z. jest archaiczność wielu przepisów i pojęć, w aktach prawnych pozostały dawno nie używane określenia, które wyszły z użycia. Ustawodawca powinien zaktualizować przepisy rozporządzenia oraz jak najszybciej wprowadzić potrzebne zmiany zawarte w projekcie. Instytucja koronera powinna zostać uregulowana w przepisach, dodatkowo można rozważyć dodanie koronera do u.z.l. do art. 43, w którym można zawrzeć, iż oprócz lekarza koroner również może stwierdzić zgon. Proces nowelizacji trwa, dodanie instytucji koronera do polskiego porządku prawnego niewątpliwie usprawniłoby proces stwierdzania zgonu. Autor projektu ustawy powinien jednak rozważyć kilka poprawek do projektu, sprecyzować niektóre kwestie, aby nie powstało zbyt dużo niedopowiedzeń i luk, co skutkowałoby dużą dowolnością w stosowaniu przepisów. Wprowadzenie w Polsce instytucji koronera może wymagać czasu. Warto jednak podjąć ten wysiłek, po to aby zabezpieczyć odpowiednie postępowanie z ciałem oraz ustalić wszystkie istotne okoliczności śmierci⁴⁰.

A B S T R A C T

Considering the issue of death confirmation in Polish legal system, it should be noted that there is an extensive legal basis for the procedure of death confirmation. However, most of the legal acts are inadequate or even unsuitable for contemporary circumstances. Exempli gratia the Cemeteries and Burials Act, which came into force in 1959, was based largely on the 1932 Burial of the Dead Act. For decades, the Act remained unchanged until it was amended in 2024. The legislature attempted to revise it after many years. Project of the Cemeteries and Burials Act is significant. Draft concerns mainly the procedure for the declaration of death and the issuance of a death certificate, moreo-

⁴⁰ K. Szczucki, *Ktoś musi stwierdzić zgon – w Polsce potrzebna instytucja koronera*, <<https://www.rp.pl/opinie-prawne/art9538281-ktos-musi-stwierdzic-zgon-w-polsce-potrzebna-instytucja-koronera>> [dostęp:18.08.2024].

ver includes a proposal for a new, as yet unintroduced, institution in the Polish legal system – institution of the coroner. The Project will be presented in comparison with particular aspects contained in the opinion of the Legislative Council and in the statement of the Supreme Medical Council, including analysis of the establishment within the coroner's function.

Keywords: coroner, death certificate, declaration of death, The Cemeteries and Burials Act

Bibliografia

Literatura

- Boratyńska M., Malczewska M., 8.3. *Uprawniony podmiot*, pod red. M. Boratyńska, P. Konieczniak, E. Zielińska, *System Prawa Medycznego*, t. 2, cz. 2: *Regulacja prawna czynności medycznych*, Warszawa 2019.
- Drembkowski P., *Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Kierszeja K., *Encyklopedia Powszechna*, t. 10. Tryb-Żyz, Kraków 2008.
- Marcinkowski T., *Medycyna sądowa dla prawników*, t. 1, Warszawa 2000.
- Skiba W., *Wykorzystanie dowodu z czynności oględzinowych w procesie karnym i innej działalności*, „Problemy Praworządności” 1984, nr 2.
- R.A. Stefański, *Oględziny i otwarcie zwłok jako czynności procesowe*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 3.
- Witkowska K., *Procesowe, kryminalistyczne i sądowno-lekarskie aspekty oględzin zwłok*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 6.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 r. Nr 78, poz. 483.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie biegłych sądowych z dnia 24 stycznia 2005 r., Dz.U. 2005 r. Nr 15, poz. 133.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny z dnia 3 sierpnia 1961 r., Dz.U. 1961 r., Nr 39, poz. 202.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi z dnia 7 grudnia 2001 r., Dz.U. 2001 r. poz. 1910.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie wzoru karty zgonu z dnia 11 lutego 2015 r., Dz.U. 2015 r. poz. 1085.

- Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie wzoru karty zgonu z dnia 7 grudnia 2023 r., Dz.U. 2023 r. poz. 2734.
- Ustawa o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu z dnia 17 marca 1932 r., Dz.U. 1932 r. Nr 35, poz. 359.
- Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 31 stycznia 1959 r., Dz.U. 2024 r. poz. 576.
- Ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentystry z 5 grudnia 1996 r., Dz.U. 2024 r. poz. 1287, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 2024 r. poz. 37.
- Ustawa o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi z dnia 5 grudnia 2008 r., Dz.U. 2024 r. poz. 924.
- Ustawa o izbach lekarskich z dnia 2 grudnia 2009 r., Dz.U. 2021 r. poz. 1342.
- Ustawa prawo o aktach stanu cywilnego z dnia 28 listopada 2014 r., Dz.U. 2023 poz. 1378.

Inne

- Opinia Rady Legislacyjnej z 30 czerwca 2022 r. o projekcie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, Rada Legislacyjna przy Prezesie Rady Ministrów, numer RL. 461.16/2022, dane za stroną: <<https://www.gov.pl/web/radalegislacyjna/opinia-z-30-czerwca-2022-r-o-projekcie-ustawy-o-cmentarzach-i-chowaniu-zmarlych>> [dostęp: 11.08.2024]
- Projekt ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 23 września 2021 r., nr UD 278, IX kadencja Sejmu, dane za stroną internetową: <[file:///C:/Users/ntura/Downloads/Projekt%20Rz%C4%85dowy%20Ustawy%20o%20cmentarzach%20i%20chowaniu%20zmar%C5%82ych%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/ntura/Downloads/Projekt%20Rz%C4%85dowy%20Ustawy%20o%20cmentarzach%20i%20chowaniu%20zmar%C5%82ych%20(2).pdf)> [dostęp: 11.08.2024]
- Stanowisko Prezydium Naczelnej Rady Lekarskiej Nr 109/21/P-VIII w sprawie projektu ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych oraz projektu ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 21 października 2021 r., <https://nil.org.pl/uploaded_files/documents/doc_1635144116_ps109-21-viii.pdf>

Strony internetowe

- E-zdrowie, *Karta Zgonu, Karta Urodzenia i dane statystyczne – zmiany od 1 stycznia 2024*, za stroną internetową: <<https://ezdrowie.gov.pl/portal/arttykul/karta-zgonu-karta-urodzenia-i-dane-statystyczne-zmiany-od-1-stycznia-2024>> [dostęp: 12.08.2024].
- Huber T., *Stwierdzanie zgonu – obowiązki lekarza*, za stroną internetową: <<https://oilkrakow.pl/wystawianie-kart-zgonu-obowiazki-lekarza/>> [dostęp: 12.08.2024].

- Naczelna Izba Lekarska, Centralny Rejestr Felczerów, za stroną internetową: <<https://nil.org.pl/rejestry/centralny-rejestr-felczerow>> [dostęp: 12.08.2024].
- PPOZ, *PPOZ: konieczna jest nowa ustawa o stwierdzaniu zgonów, w tym powołanie instytucji koronera*, za stroną internetową: <<https://pulsmedycyny.pl/ppoz-konieczna-jest-nowa-ustawa-o-stwierdzaniu-zgonow-w-tym-powolanie-instytucji-koronera-1208140>> [dostęp: 12.08.2024].
- Sikorski S., *Zasady stwierdzania zgonów. Problem braku precyzyjnych przepisów nadal nierozwiązany*, Okręgowa Izba Lekarska w Warszawie im. prof. J. Nielubowicza, Magazyn PULS 2024, nr 2, dane za stroną internetową: <<https://izba-lekarska.pl/numer/numer-3-2024/zasady-stwierdzania-zgonow-problem-braku-precyzyjnych-przepisow-nadal-nierozwiazany/>> [dostęp: 07.08.2024].
- Szczucki K, *Ktoś musi stwierdzić zgon – w Polsce potrzebna instytucja koronera*, za stroną internetową: <<https://www.rp.pl/opinie-prawne/art9538281-ktos-musi-stwierdzic-zgon-w-polsce-potrzebna-instytucja-koronera>> [dostęp: 18.08.2024].

Obwiniony w postępowaniu o wykroczenie powszechne

Accused in a common misdemeanor proceeding

STRESZCZENIE

Zasadniczym celem niniejszej publikacji jest próba przedstawienia statusu procesowego strony biernej, czyli obwinionego, w postępowaniu, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne.

W artykule podjęto próbę zdefiniowania obwinionego jako strony postępowania uregulowanego w kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia. Dokonano również szczegółowej charakterystyki praw i obowiązków osoby podejrzanej o popełnienie wykroczenia powszechnego, jak i osoby, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie za tego rodzaju czyn. Przedstawiono także regulacje międzynarodowe dotyczące pozycji procesowej strony biernej postępowania wykroczeniowego oraz jej gwarancji procesowych. Szczegółowej analizie poddano regulacje prawne dotyczące pozycji procesowej obwinionego na etapie postępowania przed sądem I instancji, w postępowaniu odwoławczym oraz w postępowaniu toczącym się po uprawomocnieniu się orzeczenia. Rozważania dotyczące statusu procesowego obwinionego czynione są zarówno z perspektywy prawa międzynarodowego, jak i krajowego. W tekście posłużono się takimi metodami badawczymi, jak analiza tekstów prawnych oraz analiza dogmatyczna. Dużo miejsca poświęcono również praktycznym aspektom omawianej problematyki.

Słowa kluczowe: wykroczenie powszechne, kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, strona bierna postępowania, obwiniony

I. Wprowadzenie

Artykuł dotyczy pozycji obwinionego w postępowaniu, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne. Naczelnym założeniem publikacji jest szczegółowe ukazanie obecnej sytuacji procesowej strony biernej postępowania wykroczeniowego.

¹ Marcin Jachimowicz – prokurator Prokuratury Rejonowej w Świebodzinie, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, ORCID 0000-0003-0009-5751.

Centralną postacią postępowania w sprawach o wykroczenia powszechne jest obwiniony, a zatem osoba, przeciwko której wysuwany jest zarzut popełnienia wykroczenia. Obwiniony występuje w podwójnej roli procesowej, z jednej strony bowiem jest stroną postępowania przed sądem, zarówno przed sądem I instancji, jak i sądem odwoławczym, a także w trakcie postępowania, które toczy się po uprawomocnieniu się orzeczenia, z drugiej zaś jest osobowym źródłem dowodowym, dostarczającym informacji o wykroczeniu. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie, w sposób kompleksowy, pozycji obwinionego w postępowaniu, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne. W tekście dokonano szczegółowej charakterystyki praw i obowiązków obwinionego jako strony postępowania, które uregulowane zostało w Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia².

II. Obwiniony, osoba podejrzana o popełnienie wykroczenia, osoba, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie

Zgodnie z art. 20 § 1 k.p.w. konkretna osoba uzyskuje status obwinionego z chwilą wniesienia przeciwko niej do sądu wniosku o ukaranie w sprawie o wykroczenie powszechne (art. 57 § 1 i 59 § 2 k.p.w.). Autorem takiego wniosku może być organ uprawniony do występowania w charakterze oskarżyciela publicznego w danej sprawie, zaś w wypadkach wskazanych w art. 27 § 1 i 2 k.p.w. także oskarżyciel posiłkowy. Nie jest natomiast obwinionym osoba, wobec której są prowadzone czynności wyjaśniające lub osoba, wobec której sporządzono wniosek o ukaranie, ale nie został on jeszcze wniesiony do sądu.

Na wcześniejszym etapie postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, osoba będąca jego sprawcą występuje jako „osoba podejrzana o popełnienie wykroczenia” (art. 54 § 5 k.p.w.) lub jako „osoba, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie” (art. 54 § 6 k.p.w.). Porównując treść obu wskazanych tu przepisów, stwierdzić należy, że ostatni z nich nie odnosi się do osoby, którą jedynie podejrzewa się o popełnienie wykroczenia powszechnego. Uregulowanie zawarte w tym przepisie wyraźnie wskazuje bowiem, że chodzi tutaj o osobę, co do której istnieje uzasadnione podejrzenie, że jest

² Ustawa z 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 977, dalej jako: k.p.w.

sprawcą wykroczenia powszechnego, a organ prowadzący czynności wyjaśniające dysponuje też niezbędnymi dowodami, które umożliwiają sporządzenie przeciwko niej wniosku o ukaranie i wystąpienie z nim do sądu. Dowody wskazujące na sprawstwo takiej osoby są zdecydowanie większe niż w przypadku osoby podejrzanej o popełnienie wykroczenia powszechnego, o której mowa w art. 54 § 5 k.p.w.

Osoba, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie, powinna zostać niezwłocznie przesłuchana. Osoba ta ma prawo (a nie obowiązek) składania wyjaśnień oraz prawo do odmowy ich złożenia, a także prawo odmowy udzielania odpowiedzi na poszczególne pytania bez podania powodów (art. 175 § 1 k.p.k.³ w zw. z art. 20 § 3 k.p.w. i art. 54 § 6 zd. drugie k.p.w.). Może również zgłosić wnioski dowodowe (art. 54 § 6 zd. drugie k.p.w.), co może uczynić zarówno na piśmie, jak i w formie ustnej do protokołu czynności dowodowej, jaka wykonywana jest z jej udziałem (art. 116 k.p.k. w zw. z art. 38 § 1 k.p.w.). Na organie, który prowadzi czynności wyjaśniające, spoczywa natomiast obowiązek poinformowania jej o tych uprawnieniach, co wynika wprost z dyspozycji art. 54 § 2 zd. drugie k.p.w.

Na osobie, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie, spoczywa obowiązek informowania organu, który prowadzi czynności wyjaśniające, o każdej zmianie miejsca swego pobytu lub zamieszkania trwającej dłużej niż 7 dni oraz stawienia się na wezwanie tego organu pod rygorem zatrzymania i przymusowego doprowadzenia, o czym powinna zostać pouczona przy przesłuchaniu, co należy odnotować w protokole tej czynności (art. 54 § 6a k.p.w.). Organ prowadzący czynności wyjaśniające w sprawie o wykroczenie powszechne może odstąpić od przesłuchania osoby, o której mowa w art. 54 § 6 k.p.w., jedynie wówczas, gdy byłoby ono połączone ze znacznymi trudnościami, a w takiej sytuacji osoba ta może nadesłać wyjaśnienia do właściwego organu w terminie 7 dni od odstąpienia od przesłuchania, o czym należy ją pouczyć. W takim przypadku odstąpienie od przesłuchania oraz pouczenie udokumentowane powinno zostać w formie notatki urzędowej (art. 54 § 7 k.p.w.).

Natomiast w stosunku do osoby podejrzanej o popełnienie wykroczenia powszechnego na etapie czynności wyjaśniających można podjąć czynności, o jakich mowa w art. 74 § 2 k.p.k. (art. 74 § 3 i 3a k.p.k. oraz art. 308 § 1 k.p.k. w zw. z art. 54 § 5 k.p.w.), a zatem dokonać badań lub czynności w postaci oględzin zewnętrznych ciała oraz innych badań niepołą-

³ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 37, dalej jako: k.p.k.

czonych z naruszeniem integralności ciała. Wolno także w szczególności od tej osoby pobrać odciski, fotografować ją oraz okazać w celach rozpoznawczych. Ponadto istnieje możliwość, przy zachowaniu wymagań określonych w art. 74 § 2 pkt 2 lub 3 k.p.k., pobrania od takiej osoby krwi, włosów, wymazów ze śluzówki policzków lub innych wydzielin organizmu. Osoba podejrzana o popełnienie wykroczenia powszechnego ma obowiązek biernego poddania się czynnościom, o jakich mowa we wskazanych powyżej przepisach. Nie sposób nie wspomnieć, że stosując odpowiednio przepis art. 308 § 1 k.p.k., w granicach koniecznych dla zabezpieczenia śladów i dowodów wykroczenia powszechnego przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem, Policja (lub inny organ prowadzący czynności wyjaśniające w sprawie, przedmiotem której jest wykroczenie powszechne) może w każdej sprawie, w wypadkach niecierpiących zwłoki, przeprowadzić w niezbędnym zakresie czynności procesowe, a zwłaszcza dokonać oględzin, w razie potrzeby z udziałem biegłego, przeszukania lub czynności wymienionych w art. 74 § 2 pkt 1 k.p.k. w stosunku do osoby podejrzanej, a nadto przedsięwziąć wobec niej inne niezbędne czynności dowodowe, nie wyłączając pobrania krwi, włosów i wydzielin organizmu. Z uwagi na to, że osoba podejrzana o popełnienie wykroczenia powszechnego jest obowiązana poddać się wskazanym tu zabiegom i czynnościom, organy ścigania mogą użyć stosownej siły fizycznej w celu wymuszenia poddania się tym czynnościom i zabiegom. Dopuszczalne jest również, z uwagi na regulację, jaka zawarta została w art. 44 § 1 i 2 k.p.w., przeszukanie takiej osoby, jej odzieży lub podręcznych przedmiotów w celu znalezienia i zatrzymania przedmiotów podlegających oględzinom lub mogących stanowić dowód rzeczowy. Można także dokonać przeszukania pomieszczeń i innych miejsc zajmowanych przez taką osobę, o ile istnieją uzasadnione podstawy do przypuszczenia, że przedmioty te lub dowody tam się znajdują. Jak trafnie zauważa Cz. Kłak, k.p.w. nie przewiduje możliwości złożenia przez osobę podejrzaną o popełnienie wykroczenia wniosku o końcowe zaznajomienie z materiałami zgromadzonymi w danej sprawie, co niewątpliwie w sposób istotny ogranicza możliwość prowadzenia obrony, np. poprzez wykazanie, że w sprawie nie zostały wyjaśnione istotne okoliczności zdarzenia⁴.

Jeżeli miejsce pobytu osoby podejrzanej o popełnienie wykroczenia powszechnego nie jest znane, sąd może zarządzić ustalenie go przez Policję, która może ustalić miejsce pobytu tej osoby z własnej inicjatywy albo na wniosek organu jaki wykonuje czynności wyjaśniające (art. 53 k.p.w.). Redakcja tego ostatniego przepisu nie pozostawia wątpliwości, że *a mino-*

⁴ Cz. Kłak, *Czynności wyjaśniające w sprawach o wykroczenia a ochrona praw człowieka*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 10, s. 87.

ri ad maius znajduje on swoje zastosowania także do osoby, o której mowa w art. 54 § 6 k.p.w., jak i do obwinionego. Osoba podejrzana o popełnienie wykroczenia powszechnego, tak jak i osoba, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie, w przypadku wskazanym w art. 54 § 7 k.p.w., zobowiązane są do wskazania adresu dla doręczeń w kraju. W razie bowiem nieuczynienia tego pisma wysłane pod ostatnio znanym adresem w kraju, albo jeżeli tego adresu nie ma, załączone do akt sprawy, uważa się za doręczone, o czym osoby te należy pouczyć, zaś treść pouczenia odnotować w treści protokołu, o którym mowa w art. 54 § 6 k.p.w. lub notatki urzędowej wskazanej w art. 54 § 7 k.p.w. Osoba podejrzana o popełnienie wykroczenia, a także osoba, co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie, nie mają statusu strony postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, mimo tego, że koncentrują się wokół nich działania organów ścigania, nie są bowiem jeszcze obwinionym.

W postępowaniu, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne złożenie wniosku o ukaranie przez organ uprawniony do występowania w charakterze oskarżyciela publicznego w danej sprawie, a w wypadkach, o których mowa w art. 27 § 1 i 2 k.p.w. także przez pokrzywdzonego, powoduje wszczęcie postępowania (art. 57 § 1 i 59 § 2 k.p.w.), a obwiniony jako strona postępowania korzysta w nim z uprawnień przyznanych każdej stronie, takich jak np. prawo udziału w rozprawie i posiedzeniu sądu, zaskarżania orzeczeń, przedkładania własnych dowodów, składania wniosków dowodowych oraz z uprawnień szczególnych, przyznanych wyłącznie jemu.

III. Standard ochrony praw obwinionego w świetle Konstytucji⁵ oraz aktów prawa międzynarodowego

Pakiet praw i wolności, a także obowiązków procesowych, które odnoszą się do obwinionego, zawarty jest nie tylko w k.p.w., ale również w szeregu innych aktów normatywnych, w tym w szczególności w Konstytucji, a także w regulacjach prawa międzynarodowego, na jakich w znakomitej większości wzorowane są regulacje krajowe dotyczące tej materii.

Pierwszy stopień ochrony pozycji obwinionego stanowią gwarancje konstytucyjne, wśród których wymienić należy: zasadę demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji), zasadę legalizmu (art. 7 Konstytucji), zasadę równości (art. 32 ust. 1 Konstytucji), zasadę ochrony godności jednostki

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm., dalej jako: Konstytucja.

(art. 30 Konstytucji), zasadę proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konstytucji), zakaz stosowania tortur oraz okrutnego, nieludzkiego oraz poniżającego traktowania i karania (art. 40 Konstytucji), ochronę własności obwinionego (art. 46 Konstytucji), ochronę prawa do prywatności (art. 47 Konstytucji), ochronę wolności i tajemnicy komunikowania się (art. 49 Konstytucji), nienaruszalność mieszkania (art. 50 Konstytucji), ochronę danych osobowych (art. 51 Konstytucji), prawo do sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji), prawo do rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki (art. 45 ust. 1 Konstytucji), prawo do jawnego rozpoznania sprawy (art. 45 ust. 1 i 2 Konstytucji), prawo do kontroli sądowej (art. 78 Konstytucji), prawo do dwuinstancyjnego postępowania (art. 176 ust. 1 Konstytucji), prawo do obrony (art. 42 ust. 2 Konstytucji), zasadę domniemania niewinności (art. 42 ust. 3 Konstytucji), prawo do wolności osobistej (art. 41 ust. 1 i 2 Konstytucji).

Spośród aktów prawa międzynarodowego, w których uregulowano kwestie dotyczące pozycji obwinionego, pierwszoplanowe miejsce zajmują Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych⁶ oraz Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁷, w których zawarto szereg regulacji prawnych odnoszących się *stricto* do praw i wolności strony biernej postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, wśród których wskazać należy na: prawo do sądu (art. 14 ust. 1 MPPOiP, art. 6 ust. 1 EKPC), prawo do osądzenia w rozsądnym terminie (art. 14 ust. 3 lit. c MPPOiP, art. 6 ust. 1 EKPC), prawo do osądzenia przez sąd niezawisły, bezstronny oraz ustanowiony ustawą (art. 14 ust. 1 MPPOiP, art. 6 ust. 1 EKPC), prawo do domniemania niewinności obwinionego aż do czasu wydania prawomocnego orzeczenia uznającego winę (art. 14 ust. 2 MPPOiP, art. 6 ust. 2 EKPC), prawo do otrzymania, w języku zrozumiałym dla obwinionego, niezwłocznie i szczegółowej informacji o przyczynie i istocie obwinienia (art. 14 ust. 3 lit. a MPPOiP, art. 6 ust. 3 lit. a EKPC), prawo do posiadania odpowiedniego czasu i możliwości przygotowania obrony (art. 14 ust. 3 lit. b MPPOiP, art. 6 ust. 3 lit. b EKPC), prawo do bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego obrońcę, w tym prawo do bezpłatnej pomocy prawnej, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości (art. 14 ust. 3 lit. d MPPOiP, art. 6 ust. 3 lit. c EKPC), prawo do przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania obecności i przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia (art. 14 ust. 3 lit. e MPPOiP, art. 6

⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r., Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, dalej jako: MPPOiP.

⁷ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r. zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 uzupełniona Protokołem nr 2, tekst jedn. Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, dalej jako: EKPC.

ust. 3 lit. d EKPC), prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli obwiniony nie rozumie lub nie mówi językiem, który używany jest w sądzie (art. 14 ust. 3 lit. f MPPOiP, art. 6 ust. 3 lit. e EKPC), prawo do odwołania w sprawach karnych (art. 14 ust. 5 MPPOiP, art. 2 Protokołu nr 7 do EKPC), prawo do odszkodowania za niesłuszne ukaranie (art. 14 ust. 6 MPPOiP, art. 3 Protokołu nr 7 do EKPC), zakaz ponownego sądenia lub karania (art. 14 ust. 7 MPPOiP, art. 4 Protokołu nr 7 do EKPC). Poza tym w MPPOiP oraz EKPC zawarto szereg regulacji prawnych, które chronią prawa obwinionego incydentalnie, w związku ze stosowaniem do tego uczestnika postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne poszczególnych instytucji procesowych. Wśród tych praw wskazać należy m.in. na: prawa odnoszące się do pozbawienia wolności obwinionego w toku postępowania w przedmiocie wykroczenia powszechnego (art. 9 MPPOiP, art. 5 ust. 1–5 EKPC), prawo obwinionego do swobodnego przemieszczania się, w tym do opuszczenia jakiegokolwiek kraju (art. 12 MPPOiP, art. 2 Protokołu nr 4 EKPC).

Wśród aktów prawa międzynarodowego regulujących prawa i obowiązki obwinionego wskazać należy także na dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady, które implementowane zostały do krajowego porządku prawnego, w tym m.in. dyrektywę 2010/64/UE z 20 października 2010 r. w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym⁸ oraz dyrektywę 2012/13/UE z 22 maja 2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym⁹. Nie sposób nie wspomnieć tutaj również o dyrektywie 2014/48/UE w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności¹⁰.

IV. Prawo obwinionego do obrony

Jednym z kardynalnych uprawnień przyznanych obwinionemu jest prawo do obrony materialnej i formalnej.

Obrona obwinionego może mieć charakter obrony czynnej, która polega na podejmowaniu czynności, jakie zmierzają do obrony obwinionego, jak i obrony biernej, wyrazem której jest powstrzymanie się od dostarczania dowodów, które wspierają wniosek o ukaranie.

Obwinionemu przysługuje prawo do jednego obrońcy, którym może

⁸ Dz. Urz. UE L nr 280 z 26 października 2010.

⁹ Dz. Urz. UE L nr 142 z 1 czerwca 2012.

¹⁰ Dz. Urz. UE L 294 z 6 listopada 2013.

być adwokat lub radca prawny (art. 24 § 1 k.p.w.). Nie jest zatem możliwe ustanowienie przez niego więcej niż jednego obrońcy, a wyznaczenie nowego obrońcy jest równoznaczne z utratą przez dotychczasowego obrońcę legitymacji do reprezentowania obwinionego¹¹. Nie ma natomiast żadnych przeszkód, by jeden obrońca bronił kilku obwinionych, jeżeli tylko ich interesy procesowe nie są sprzeczne (art. 85 § 1 k.p.k. w zw. z art. 24 § 2 k.p.w.).

Obrońcę ustanawia obwiniony, a do czasu ustanowienia obrońcy przez obwinionego pozbawionego wolności obrońcę może ustanowić inna osoba, o czym niezwłocznie zawiadamia się obwinionego (art. 83 § 1 k.p.k. w zw. z art. 24 § 2 k.p.w.). Upoważnienie do obrony może być udzielone na piśmie albo przez oświadczenie do protokołu rozprawy (art. 83 § 2 k.p.k. w zw. z art. 24 § 2 k.p.w.). Sposób zawiązania stosunku pomiędzy obwinionym i obrońcą nie ma wpływu na skuteczność prawną czynności obrońcy¹². Prawny status obrońcy wyznaczony jest zakresem jego uprawnień oraz stosunkiem do obwinionego i organów procesowych. Obrońca jest przedstawicielem procesowym obwinionego. Jako przedstawiciel procesowy obwinionego obrońca, w zasadzie, korzysta z uprawnień, jakimi dysponuje strona, którą reprezentuje. Obrońca nigdy nie staje się autonomiczną stroną postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne. Działa zawsze obok, a nie zamiast obwinionego, a udział obrońcy w postępowaniu nie wyłącza osobistego działania w nim obwinionego (art. 86 § 2 k.p.k. w zw. z art. 24 § 2 k.p.w.)¹³.

Obrońca jest uprawniony do podejmowania czynności wyłącznie na korzyść obwinionego, którego reprezentuje (art. 86 § 1 k.p.k. w zw. z art. 24 § 2 k.p.w.), z wyłączeniem tych, do których z mocy ustawy legitymowany jest sam obwiniony. Obrońca ma prawo do uczestnictwa w czynnościach procesowych, do składania wniosków dowodowych, zadawania pytań osobom przesłuchiwanym, otrzymywania, w przewidzianych przez prawo wypadkach, orzeczeń, opinii, odpisów oraz innych dokumentów procesowych, przeglądania akt postępowania, a także wnoszenia środków zaskarżenia¹⁴.

Jednym z przejawów prawa do obrony formalnej przysługującego obwinionemu jest prawo żądania wyznaczenia obrońcy z urzędu. Wyznaczenie obrońcy z urzędu może mieć miejsce m.in. w wypadku obrony obowiązkowej.

W postępowaniu, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, obwiniony musi mieć obrońcę w trakcie postępowania przed sądem, gdy jest: głuchy, niemy lub niewidomy albo gdy zachodzi uzasadniona wą-

¹¹ T. Grzegorzczak, A. Gubiński, *Prawo wykroczeń*, Warszawa 1996, s. 330.

¹² S. Waltoś, *Proces karny, Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 199.

¹³ Z. Świda, W. Posnow, R. Ponikowski, *Postępowanie karne – część ogólna*, Warszawa 2008, s. 203.

¹⁴ M. Czekaj, *Udział obrońcy w postępowaniu przygotowawczym w nowym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 1, s. 38.

pliwość co do jego poczytalności (art. 21 § 1 pkt 1 i 2 k.p.w.). Mimo braku wyraźnego wskazania ustawowego obrona obligatoryjna, o której mowa w art. 21 § 1 pkt 1 k.p.w., zachodzi również w przypadku osoby głuchoniemiej, a zatem takiej, „u której wskutek wrodzonej lub wczesnej utraty słuchu nie wykształciła się mowa”¹⁵.

Dla ustanowienia obwinionemu obrońcy z urzędu, w przypadku wątpliwości co do jego poczytalności, nie ma znaczenia etap postępowania, na którym ujawniono okoliczności związane ze stanem jego zdrowia psychicznego¹⁶. Pamiętać jednak należy, że wątpliwości co do poczytalności sprawcy muszą być realne i uprawdopodobnione przez dowody wskazujące np., że obwiniony chorował psychiatrycznie lub leczył się z tego powodu¹⁷. Podzielić należy zatem pogląd SN, który stwierdził, że: „Jeżeli obwiniony, będąc przesłuchiwany w charakterze sprawcy wykroczenia, podał, że leczył się w poradni zdrowia psychicznego, a z opisu przebiegu choroby wystawionego przez Poradnię Zdrowia Psychicznego wynika m.in., że rozpoznano u niego «odczyn depresyjny reaktywny» oraz że podjął próbę samobójczą, to Sąd powinien zwrócić się do wskazanej wyżej poradni o pełną dokumentację lekarską dotyczącą obwinionego oraz rozważyć potrzebę dopuszczenia dowodu z opinii sądowo-psychiatrycznej odnośnie do poczytalności obwinionego w chwili popełnienia czynu i wyznaczenia mu obrońcy z urzędu zgodnie z dyspozycją art. 21 § 1 pkt 2 k.p.w.”¹⁸. Również w przypadku, gdy w toku postępowania wykroczeniowego do akt sprawy dołączono opinię sądowo-psychiatryczną, jaka sporządzona została na potrzeby postępowania przygotowawczego prowadzonego w innej sprawie, z której wynika, że z powodu choroby psychicznej obwiniony miał ograniczoną w znacznym stopniu zdolność rozpoznania znaczenia czynu oraz zdolność pokierowania swoim postępowaniem, to wobec wątpliwości co do poczytalności tego uczestnika postępowania udział w postępowaniu obrońcy uznać należy za obowiązkowy, co wynika z treści art. 21 § 1 pkt 2 k.p.w.¹⁹

Obowiązek korzystania z pomocy obrońcy ustaje, gdy sąd uzna za uzasadnioną opinię biegłego psychiatry, że czyn obwinionego nie został popełniony w warunkach wyłączenia lub znacznego ograniczenia zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem i że stan psychiczny obwinionego pozwala na jego udział w postępowaniu i prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny. Sąd zwalnia, w takim wypadku, obrońcę z jego obowiązków (art. 21 § 2 k.p.w.)²⁰.

¹⁵ Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, Zgółkowa H. (red.), t. 12, Poznań 1997, s. 362.

¹⁶ Wyrok SN z 29 grudnia 2021 r., III KK 335/21, Lex nr 3324577.

¹⁷ Wyrok SN z 21 kwietnia 2011 r., IV KK 22/11, Lex nr 794510.

¹⁸ Wyrok SN z 24 czerwca 2005 r., III KK 8/05, Lex nr 152479.

¹⁹ Wyrok SN z 26 października 2016 r., II KK 304/16, Lex nr 2141221.

²⁰ Przepis art. 22 k.p.w. jest odpowiednikiem art. 79 k.p.k., z tym zastrzeżeniem, że ogranicza

W przypadkach wskazanych w art. 21 § 1 k.p.w. udział obrońcy obwinionego w rozprawie jest zawsze obligatoryjny, co tyczy się zarówno postępowania pierwszoinstancyjnego, jak i odwoławczego, a także postępowania kasacyjnego, a w posiedzeniu tylko wtedy, gdy ustawa tak stanowi (art. 21 § 3 k.p.w.). W tych wypadkach, w których udział obrońcy obwinionego w rozprawie, z mocy stosownych przepisów k.p.w., jest obowiązkowy, jego niestawiennictwo na którykolwiek z terminów rozprawy bądź oddalenie się przez niego z jakichkolwiek powodów w czasie jej trwania, stanowi, aż do chwili udania się sądu na naradę, oczywistą przeszkodę do kontynuowania rozprawy i musi skutkować jej przerwaniem²¹. Stosownie do treści art. 60 § 2 k.p.w. udział obrońcy jest obowiązkowy na posiedzeniu, na którym rozpoznawany jest wniosek oskarżyciela publicznego o skazanie obwinionego bez przeprowadzania rozprawy, oraz na posiedzeniu, na którym jest rozpoznawany wniosek obwinionego o skazanie go bez przeprowadzania rozprawy (art. 60 § 1 pkt 1 i 2 k.p.w.). Artykuł 106 § 1 k.p.w. stanowi natomiast, że udział obrońcy jest obowiązkowy w rozprawie i posiedzeniu sądu odwoławczego.

Obwiniony ma również prawo do obrońcy z urzędu, gdy powoła się na tzw. prawo ubogich. Jak bowiem wskazuje art. 21 § 2 k.p.w.: jeżeli wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości, obwinionemu, który nie ma obrońcy z wyboru, wyznacza się, na jego wniosek, obrońcę z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez poważnego uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny, a podstawą odmowy wyznaczenia obrońcy nie może być skorzystanie przez obwinionego z nieodpłatnej pomocy prawnej lub nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego, o których mowa w ustawie z 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej²². Przepis art. 22 k.p.w. dotyczy nie tylko obrony w toku postępowania, ale ma zastosowanie również do przypadków tzw. przymusu adwokacko-radcowskiego, który wynika z niektórych asymilowanych przepisów k.p.k. (np. art. 545 i 548 k.p.k. w zw. z art. 113 § 1 k.p.w.), co oznacza, że w takich przypadkach powołanie adwokata (radcy prawnego) z urzędu może nastąpić

w postępowaniu, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, obronę obowiązkową do dwóch grup sytuacji, jakie wskazane zostały w jego treści. Obrona obligatoryjna redukuje się do postępowania przed sądem, w odróżnieniu od art. 79 k.p.k., który odnosi się do całego procesu karnego, a zatem również do postępowania przygotowawczego, ale związane jest to z charakterem postępowania o wykroczenia powszechne, które ogranicza się do postępowania jurysdykcyjnego. Obrońca nie występuje w trakcie czynności wyjaśniających, ale w sytuacji, gdy nastąpiło zatrzymanie osoby podejrzanej o popełnienie wykroczenia powszechnego, jest ona uprawniona do kontaktu z adwokatem lub radcą prawnym (art. 46 § 4 k.p.w.), który nie jest jednak formalnie jej obrońcą.

²¹ Wyrok SN z 10 października 2001 r., II KKN 581/18, OSNKW 2002, nr 3–4, poz. 22.

²² Tekst jedn. Dz.U. z 2021 r., poz. 945, ze zm.

wyłącznie przy łącznym spełnieniu obu warunków wskazanych w art. 22 k.p.w., tj. niemożności wnioskującego i istnienia interesu wymiaru sprawiedliwości. W razie wystąpienia przez obwinionego z wnioskiem o wyznaczenie mu obrońcy z urzędu w trybie, o jakim mowa w art. 22 k.p.w., badaniu podlega jego stan majątkowy w chwili złożenia wniosku o ustanowienie obrońcy z urzędu, a nie hipotetyczne założenie, a wyznaczenie obrońcy z urzędu powinno nastąpić zarówno w sytuacji, gdy obwiniony w ogóle nie ma środków na pokrycie kosztów obrony z wyboru, jak i wówczas, gdy posiadane przez niego środki są na tyle skromne, że nie pozwalają na pokrycie tych kosztów oraz utrzymanie siebie i swej rodziny na podstawowym poziomie²³.

Sąd może cofnąć wyznaczenie obwinionemu obrońcy z urzędu, jeżeli okaże się, że nie istnieją okoliczności, na podstawie których go wyznaczono (art. 78 § 2 k.p.k. w zw. z art. 22 k.p.w.). Nastąpi to np. w sytuacji, gdy po wyznaczeniu obrońcy sytuacja materialna obwinionego uległa poprawie w stopniu pozwalającym na ustanowienie obrońcy z wyboru. Sąd jest również uprawniony do zwolnienia każdego obrońcy z urzędu w trakcie procesu (rozprawy) na uzasadniony wniosek obwinionego lub obrońcy oraz do wyznaczenia wówczas obwinionemu innego obrońcy z urzędu (art. 378 § 2 k.p.k. w zw. z art. 78 zd. trzecie k.p.w.).

V. Prawa i obowiązki obwinionego w postępowaniu

Do obwinionego ma zastosowanie zasada *nemo se ipsum accusare tenetur*. Obwiniony nie ma zatem obowiązku dowodzenia swej niewinności ani dostarczania dowodów na swoją niekorzyść, co wiąże się z recypowaną z k.p.k. zasadą domniemania niewinności. Uważa się go za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem. Trudno zatem skazać obwinionego na podstawie jedynie pewnych poszlak, które pozwalają na wyciągnięcie pewnych domniemań, domysłów, a które jednak nie stanowią dowodów pozwalających na jednoznaczne wykazanie jego winy. To rolą organów ścigania jest zebranie takich dowodów, które po przedstawieniu ich sądowi wraz z wnioskiem o ukaranie pozwolą na udowodnienie winy, a nie tylko na możliwość jej domniemywania. Sąd orzekający w konkretnej sprawie orzeka na podstawie konkretnych dowodów i to zwłaszcza tych dostarczonych przez oskarżyciela publicznego. Jeżeli te dowody nie pozwalają na jednoznaczne, ponad wszelką wątpliwość, wykazanie winy obwinionego, to sąd nie ma innego wyjścia, jak tylko wydanie wyroku uniewinniającego²⁴.

²³ Postanowienie SN z 17 kwietnia 2014 r., V KZ 26/14, Lex nr 1489078.

²⁴ Wyrok SA w Poznaniu z 21 grudnia 2021 r., II AKA 141/21, Lex nr 3314629.

Do obwinionego ma zastosowanie zasada *in dubio pro reo* (art. 5 § 2 k.p.k. w zw. z art. 8 k.p.w.), nakazująca rozstrzyganie na jego korzyść wszelkich wątpliwości, których nie da się usunąć pomimo przeprowadzenia w postępowaniu wszystkich dostępnych dowodów. Zasada wyrażona w art. 5 § 2 k.p.k. w zw. z art. 8 k.p.w. chroni obwinionego, który wbrew zarzutom i dowodom obwinienia przedstawia wersję przeciwną o cechach logiczności, stanowczości, przejrzystości i znajdującą oparcie w faktach z pozoru ubocznych, ale świadczących o zgodności z rzeczywistością tak, że trudno odrzucić sądowi także tę wersję. Chodzi tu o wersję przebiegu zdarzenia realnie konkurencyjną dla wersji obwinienia, choć w istocie nie jest obowiązkiem strony bierniej zbieranie dowodów swej niewinności²⁵.

Niemożność przymuszenia obwinionego do dostarczania dowodów na swoją niekorzyść oznacza jednak tylko zakaz wymuszania na nim aktywnych form dostarczania takich dowodów. Nie sposób żądać od obwinionego, aby przyznał się on do dokonania zarzuczonego mu czynu²⁶, czy też by przedstawił sądowi swoje alibi i w konsekwencji wyciągać niekorzystne dla niego wnioski, jeżeli tego nie uczyni²⁷, a jego milczenie w trakcie procesu, mogące przybierać różną postać, od zupełnego wstrzymania się od jakiegokolwiek wypowiedzi do odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania, nie powinno być poczytane jako uprawniające do czynienia negatywnych dla niego interpretacji, w szczególności co do zasadności obwinienia²⁸. Nie sposób również stosować podczas przesłuchania obwinionego środków kontrolujących nieświadome reakcje organizmu, a także przemocy lub groźby bezprawnej (art. 171 § 5 k.p.k. w zw. z art. 39 § 2 k.p.w.).

Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia nakłada natomiast na obwinionego, poprzez recepcję art. 74 § 2 k.p.k., obowiązek znoszenia pewnych działań sądu wobec tej osoby. Obwiniony musi zatem poddać się, gdy tak zarządzono ze względu na potrzeby sprawy, oględzinom zewnętrznym ciała i innym badaniom, gdy nie naruszają one integralności jego ciała, a ponadto umożliwić pobranie odcisków palców, sfotografowanie go oraz okazanie w celach rozpoznawczych innym osobom (art. 74 § 2 pkt 1 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w.). Z uwagi na to, że katalog czynności wskazany w wymienionym tu przepisie nie ma charakteru zamkniętego, obejmuje on również konieczność poddania się innym badaniom, np. osmologicznym²⁹. W razie potrzeby przeprowadzenia badań, które wymagają aktywnego zachowania się obwinionego, np. pobrania próbek pisma ręcznego do badań

²⁵ Wyrok SA w Białymstoku z 21 grudnia 2018 r., II AKa 93/18, Lex nr 2701276.

²⁶ Postanowienie SN z 30 listopada 2007 r., WZ 50/07, OSNwSK 2007, nr 1, poz. 2732.

²⁷ Wyrok SA w Poznaniu z 12 lutego 2019 r., II AKa 179/17, Lex nr 2682524.

²⁸ Wyrok SN z 11 sierpnia 2015 r., IV KK 87/15, Lex nr 1814922.

²⁹ Wyrok SN z 5 listopada 1999 r., V KKN 440/99, OSNKW 1999, nr 11–12, poz. 78.

pisma, czy próbek głosu do badań fonoskopijnych, niezbędna jest jego zgoda. Obwiniony musi także poddać się, jeżeli jest to nieodzowne i tak zarządzone, badaniom psychologicznym i psychiatrycznym, a także badaniom połączonym z dokonaniem zabiegów na jego ciele (z wyjątkiem chirurgicznych), pod warunkiem że dokonuje ich uprawniony pracownik służby zdrowia z zachowaniem wskazań wiedzy lekarskiej i że nie zagrażają one jego zdrowiu, w szczególności pobraniu włosów, krwi³⁰ i wydzielin organizmu, a także, nawet przez policjanta, śliny ze śluzówki policzków (art. 74 § 2 pkt 2 i 3 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w.).

Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia nie recypuje co prawda art. 74 § 4 k.p.k., ale skoro ta jednostka redakcyjna odnosi się do asymilowanych art. 74 § 1 i 2 tego przepisu, to przyjęć należy, że w postępowaniach o wykroczenia powszechne obowiązują również przepisy rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 23 lutego 2005 r. w sprawie poddawania badaniom lub wykonywania czynności z udziałem oskarżonego oraz osoby podejrzanej³¹.

VI. Obowiązek obwinionego stawiania się na wezwanie

Do obwinionego znajduje odpowiednie zastosowanie art. 75 § 1 k.p.k., co oznacza, że ten uczestnik procesu, o ile przebywa na wolności, jest zobowiązany stawić się, w toku postępowania, na każde wezwanie (sądu) i zawiadomić go, o każdej zmianie miejsca swego zamieszkania lub pobytu trwającej dłużej niż 7 dni, w tym z tytułu pozbawienia wolności w innej sprawie, a także o każdej zmianie danych umożliwiających kontaktowanie się z nim, wymienionych w art. 213 § 1 k.p.k. (numer telefonu oraz adres poczty elektronicznej), o których wie, że są znane organowi, który prowadzi postępowanie, o czym należy go uprzedzić przy pierwszym przesłuchaniu (art. 75 § 1 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w., art. 67 § 2 k.p.w.). Na obwinionym spoczywa zatem prawny obowiązek powiadomienia sądu np. o tymczasowym aresztowaniu czy też o obserwacji sądowo-psychiatrycznej w innej sprawie lub odbywaniu kary pozbawienia wolności trwającym ponad 7 dni. Zaniechanie realizacji tego obowiązku spowoduje, że pismo procesowe wysłane na ostatni znany sądowi adres obwinionego będzie uznane za doręczone prawidłowo i skutkować będzie fikcją doręczenia, o której

³⁰ Z pobrania krwi od obwinionego sporządza się protokół, który jest dowodem przewidzianym w art. 74 § 2 pkt 2 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w. i jako taki powinien zostać ujawniony oraz zaliczony w poczet materiału dowodowego – postanowienie SN z 17 marca 2008 r., V KK 73/08, OSNwSK 2008, poz. 665.

³¹ Dz.U. z 2005 r. Nr 33, poz. 299.

mowa w art. 133 § 1 i 2 k.p.k. w zw. z art. 38 § 1 k.p.w. Zawiadomienie o zmianie miejsca zamieszkania lub pobytu przez obwinionego musi zostać zakomunikowane sądowi w sposób niebudzący wątpliwości.

Obowiązek poinformowania o zmianie miejsca zamieszkania lub pobytu trwającego dłużej niż tydzień, jak również o każdej zmianie danych umożliwiających kontaktowanie się z nim, należy, zgodnie z treścią art. 75 § 1 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w., do kategorii podstawowych obowiązków ciążących na obwinionym³², jest to obowiązek o charakterze osobistym i z jego realizacji nie zwalnia wystosowanie prośby do innej osoby, np. konkubiny, aby uczyniła to w zastępstwie obwinionego³³.

W razie nieusprawiedliwionego niestawiennictwa obwiniony może zostać zatrzymany i sprowadzony przymusowo (art. 75 § 2 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w.), chyba że sąd prowadził będzie pierwszą rozprawę zaocznie (art. 67 § 2 zdanie 3 i 71 § 4 k.p.w.). Warunkami *sine qua non*, jakie muszą zostać spełnione, by możliwe było zastosowanie wobec obwinionego przepisu art. 75 § 2 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w., są: 1) wcześniejsze poinformowanie obwinionego o obowiązkach dotyczących stawiennictwa, 2) prawidłowe doręczenie wezwania, 3) nieusprawiedliwione niestawiennictwo obwinionego. Pamiętać należy, że jeżeli obwiniony nie stawi się na wezwanie, które mu prawidłowo doręczono, i swego niestawiennictwa nie usprawiedliwi, sąd nie ma obowiązku upewniać się przed zastosowaniem środków przymusu, o jakim tutaj mowa, czy nie zaszły powody usprawiedliwiające jego niestawiennictwo³⁴.

Zatrzymanemu przysługuje oczywiście prawo do wniesienia zażalenia na postanowienie o zatrzymaniu i przymusowym sprowadzeniu skierowanego do sądu, który wydał takie orzeczenie. W zażaleniu tym zatrzymany może domagać się zbadania zasadności, legalności oraz prawidłowości zatrzymania (art. 75 § 3 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w.). Zażalenie takie rozpoznaje sąd rejonowy w innym równorzędnym składzie, a zatem jednoosobowo (art. 13 § 1 k.p.w. oraz art. 14 § 1 pkt 2 k.p.w.). Zatrzymanie, o którym tutaj mowa, jako służące zapewnieniu prawidłowego toku postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, jest zatrzymaniem procesowym i w wypadku, gdy było niewątpliwie niesłuszne, przysługuje za nie odszkodowanie i zadośćuczynienie, zgodnie z art. 114 § 2 k.p.w.³⁵

³² Postanowienie SN z 7 lipca 2021 r., III KK 200/21, Lex nr 3305222.

³³ Postanowienie SA w Katowicach z 28 marca 2018 r., II AKz 143/17, Lex nr 2556005.

³⁴ Postanowienie SA w Krakowie z 9 listopada 2006 r., II AKz 423/06, „Prokuratura i Prawo”, dodatek Orzecznictwo 2007, nr 4, poz. 25.

³⁵ Wyrok SA w Białymstoku z 15 maja 2008 r., II AKA 45/08, „Prokuratura i Prawo”, dodatek Orzecznictwo 2009, nr 4, poz. 33.

VII. Przedstawiciel ustawowy ubezwłasnowolnionego obwinionego

Odpowiednie zastosowanie do obwinionego znajduje także art. 76 k.p.k. W sytuacji gdy obwiniony jest ubezwłasnowolniony (całkowicie lub częściowo³⁶), jego przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której pieczęcią, niekoniecznie stałą, pozostaje (opiekun faktyczny), może podejmować na jego korzyść wszelkie czynności procesowe, a przede wszystkim wnosić środki zaskarżenia, składać wnioski, w tym dowodowe lub inne, oraz ustanowić mu obrońcę, a także np. zadawać pytania osobom przesłuchiwanym na rozprawie (art. 76 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w.).

Katalog czynności procesowych wskazanych w przywołanym powyżej przepisie ma charakter przykładowy, ustawodawca nie zawarł w nim pełnej listy czynności, jakie może podejmować przedstawiciel ustawowy ubezwłasnowolnionego obwinionego. Wskazuje na to użyty przez ustawodawcę w treści tego przepisu zwrot „przede wszystkim”.

Przedstawicielami ustawowymi dla ubezwłasnowolnionego całkowicie obwinionego są jego opiekun albo rodzice (art. 13 § 2 k.c.³⁷), zaś ubezwłasnowolnionego częściowo kurator (art. 16 § 2 k.c.). Osoba, pod pieczęcią której pozostaje ubezwłasnowolniony obwiniony, nie musi być wyznaczona przez sąd rodzinny. W doktrynie pojawiło się zastrzeżenie na aprobatę stanowisko, że w razie wątpliwości co do tego, czy w konkretnej sytuacji pieczęć była rzeczywiście wykonywana i daje określonej osobie legitymację do działania w imieniu obwinionego, decyzję podejmuje sąd, który może przeprowadzić w tym zakresie tzw. dowód swobodny lub nawet odpowiednie postępowanie w trybie art. 97 k.p.k. w zw. z art. 32 § 5 k.p.w.³⁸

Z chwilą dopuszczenia przedstawiciela ustawowego obwinionego do udziału w postępowaniu przed sądem staje się on uczestnikiem tego postępowania. Rodzi to po stronie sądu obowiązek udzielenia mu, w miarę potrzeby, informacji o jego uprawnieniach, nawet wówczas, gdy ustawa nie definiuje tego jako obowiązku (art. 16 § 2 k.p.k. w zw. z art. 8 k.p.w.). Tak więc skoro przedstawiciel ustawowy, jako uczestnik postępowania, ma prawo brać udział w rozprawie lub posiedzeniu sądu, winien być o tym powiadomiony, a gdy jego udział w rozprawie lub posiedzeniu może mieć znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy – także zawiadomiony o terminie i celu rozprawy lub posiedzenia³⁹.

³⁶ Z. Gostyński, S. Zablocki [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S. M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zablocki, *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, t. 1, Warszawa 2004, s. 565.

³⁷ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 1610, dalej jako: k.c.

³⁸ W. Posnow [w:] *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, Skorupka J. (red.), Warszawa 2020, s. 236.

³⁹ Postanowienie SA w Lublinie z 11 lutego 2009 r., II AKzW 74/09, Lex nr 517209.

Przedstawiciel ustawowy ubezwłasnowolnionego obwinionego jest ograniczony co do kierunku podejmowanych w imieniu tego uczestnika postępowania czynności procesowych. Artykuł 76 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w. wskazuje bowiem wyraźnie, że może on podejmować czynności procesowe wyłącznie na korzyść obwinionego.

Udział przedstawiciela ustawowego ubezwłasnowolnionego obwinionego w postępowaniu, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, nie wyłącza osobistego w nim udziału takiego obwinionego jako strony procesowej. Podmiot, o którym mowa w art. 76 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w., działa bowiem obok obwinionego, a nie zamiast niego. Ubezwłasnowolniony obwiniony może samodzielnie podejmować czynności procesowe, do których zgodnie z przepisami procesowymi jest uprawniony, w tym może wnosić samodzielnie środki zaskarżenia (np. apelację od wyroku sądu rejonowego i apelacja ta podlega rozpoznaniu przez sąd okręgowy w postępowaniu apelacyjnym)⁴⁰.

Omawiając tę problematykę, nie sposób nie wspomnieć o przypadku, gdy ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo obwiniony popełnia wykroczenie na szkodę swego opiekuna lub kuratora. Wówczas między tymi osobami zachodzi konflikt interesów, zaś art. 76 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w. nie może znaleźć zastosowania. W doktrynie pojawiło się zasługujące na aprobatę stanowisko, że sąd zobligowany jest wtedy ustanowić takiemu obwinionemu obrońcę z urzędu, na podstawie art. 21 § 1 pkt 2 k.p.w., przyjmując, że zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności⁴¹.

VIII. Prawo obwinionego do składania wyjaśnień lub odmowy ich złożenia

O bwiniony ma prawo składać wyjaśnienia (art. 175 § 1 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w.), może jednak, bez podania powodów, odmówić odpowiedzi na poszczególne pytania lub odmówić składania wyjaśnień w ogóle, a sam fakt skorzystania z tych uprawnień nie może powodować dla niego żadnych negatywnych następstw procesowych.

Prawo do odmowy składania wyjaśnień, w tym odpowiedzi na poszczególne pytania, to jedna z głównych gwarancji procesowych obwinionego, albowiem korzysta on z zagwarantowanego mu ustawą procesową, przewidzianego we wskazanym powyżej przepisie, prawa do milczenia we

⁴⁰ Wyrok SN z 28 sierpnia 2002 r., II KKN 368/00, Lex nr 74580.

⁴¹ D. Jakimiec, *Czyny zabronione ubezwłasnowolnionego przeciwko osobom sprawującym nad nim pieczę*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2018, nr 1, s. 130.

własnej sprawie, co może uczynić bez podania jakiegokolwiek powodu takiego stanowiska procesowego i co nie może rodzić dla niego żadnych negatywnych konsekwencji procesowych. Jeżeli jednak obwiniony zdecyduje się na składanie wyjaśnień, to wyjaśnienia te podlegają identycznej ocenie jak każdy inny dowód. Obwiniony, jeżeli zdecyduje się na składanie wyjaśnień, nie ma obowiązku mówienia prawdy. Nie jest to jednak równoznaczne z prawem do okłamywania sądu.

Obwiniony jest zatem wolny od prawnego obowiązku udzielania jakiegokolwiek aktywnej pomocy organom procesowym w udowodnianiu okoliczności niekorzystnych dla niego z punktu widzenia odpowiedzialności wykroczeniowej. Oświadczenia obwinionego w tym zakresie mają charakter oświadczeń odwoływalnych, co oznacza, że obwiniony może oświadczyć, że korzysta z prawa do odmowy składania wyjaśnień lub odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania, a następnie z prawa tego zrezygnować. Żaden przepis proceduralny nie określa obwinionemu terminu, do którego może on złożyć wyjaśnienia, jeśli tylko zdecyduje się na ich przekazanie sądowi⁴². Z unormowania tego wynika brak obowiązku samoobwiniania się, a zatem i dostarczania dowodów przeciwko sobie⁴³. Obwiniony może się bronić wszelkimi prawnie niezakazanymi metodami i sposobami, wykorzystując w tym celu znane mu fakty (ich treściowe przedstawienie, ukrycie lub zafałszowanie), jak również przepisy prawa, w tym przez ich interpretację dla siebie korzystną⁴⁴. Obwiniony, w ramach przysługującego mu prawa do obrony, może składać takie wyjaśnienia, jakie uważa za najbardziej korzystne dla siebie, ale tylko w drodze innego dowodu mogą być one podważone⁴⁵.

Obecny przy czynnościach dowodowych obwiniony ma prawo składać wyjaśnienia co do każdego dowodu (art. 175 § 2 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w.). Jak jednak zasadnie wskazał SN, przepis art. 175 § 1 i § 2 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w. nie uprawnia obwinionego do wyboru miejsca, w którym będzie składał wyjaśnienia⁴⁶.

IX. Prawo obwinionego do pomocy tłumacza

Jeżeli obwiniony nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim, wniosek o ukaranie oraz rozstrzygnięcia (orzeczenia i zarządzenia)

⁴² Wyrok SA we Wrocławiu z 10 maja 2017 r., II AKa 70/17, Lex nr 2317710.

⁴³ Z. Muras, Wyjaśnienia oskarżonego w procesie karnym w prawie karnym materialnym, Warszawa 2010, s. 55.

⁴⁴ Postanowienie SA we Wrocławiu z 26 października 2006 r., II AKa 289/06, Lex nr 203385.

⁴⁵ Wyrok SA w Łodzi z 29 listopada 2012 r., II AKa 234/12, Lex nr 1259707.

⁴⁶ Postanowienie SN z 29 sierpnia 2006 r., IV KK 54/06, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 1597.

podlegające zaskarżeniu (np. postanowienie o zabezpieczeniu przedmiotu, postanowienie zatwierdzające przeszukanie lub zatrzymanie rzeczy, postanowienie o ukaraniu karą porządkową) lub kończące postępowanie, w tym także w II instancji (np. postanowienie o umorzeniu postępowania, wyrok), ogłasza się lub doręcza (gdy podlegają doręczeniu) wraz z tłumaczeniem (art. 20 § 2 k.p.w.).

Ponadto obwiniony, który nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim, jest uprawniony do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza. Obowiązkiem sądu jest wezwanie tłumacza do udziału w czynnościach procesowych z udziałem takiego obwinionego, a na wniosek tego uczestnika postępowania, względnie na wniosek jego obrońcy, zachodzi konieczność wezwania tłumacza także w celu porozumienia się obwinionego z obrońcą w związku z czynnością procesową, do udziału w której obwiniony jest uprawniony (art. 72 § 1 i 2 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w.). Możliwość skorzystania z pomocy tłumacza jest jedną z gwarancji rzetelnego procesu.

Odnosząc się do tej problematyki, dodać należy, że w świetle przepisu art. 16 § 2 k.p.k. w zw. z art. 8 k.p.w. organ prowadzący postępowanie ma obowiązek pouczenia wszystkich uczestników procesu, w tym obwinionego i ich reprezentantów, o ich prawach i obowiązkach we wszystkich stadiach postępowania, co nastąpić powinno w języku dla nich zrozumiałym⁴⁷. Dla każdej strony postępowania wykroczeniowego uczestniczącej w procesie prowadzonym w nieznanym jej języku, a zatem również dla obwinionego, prawo do skorzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza stanowi przede wszystkim podstawę realizacji prawa do rzetelnego procesu, a w przypadku obwinionego dodatkowo prawa do obrony.

Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, poprzez recypowanie art. 204 k.p.k., nakazuje wezwanie tłumacza w przypadku, gdy zachodzi konieczność przesłuchania: 1) głuchego lub niemego, a nie wystarczy porozumienie się z nim za pomocą pisma (obowiązek względny – art. 204 § 1 pkt 1 k.p.k. w zw. z art. 42 § 3 k.p.w.), a także 2) osoby niewładającej językiem polskim (obowiązek bezwzględny – art. 204 § 1 pkt 2 k.p.k. w zw. z art. 42 § 3 k.p.w.). Udział tłumacza jest konieczny również wówczas, gdy zachodzi potrzeba przełożenia na język polski pisma sporządzonego w języku obcym lub odwrotnie albo zapoznania stron z treścią przeprowadzonego dowodu (art. 204 § 2 k.p.k. w zw. z art. 42 § 3 k.p.w.).

Z treści art. 204 § 2 k.p.k. w zw. z art. 42 § 3 k.p.w. wynika, że wezwanie tłumacza uzależnione jest od niewładania przez obwinionego lub innego uczestnika postępowania językiem polskim. Władnie oznacza

⁴⁷ *Ibidem.*

„posługiwać się czymś w sposób bliski doskonałości”⁴⁸. Na gruncie wskazanego tu przepisu nie chodzi więc o jakąkolwiek znajomość języka, ale o taką, która pozwala na swobodne komunikowanie się. Władaniem językiem polskim jest nie tylko jego rozumienie (znajomość bierna), ale także czynne posługiwanie się nim, co najmniej w mowie (znajomość czynna). Nie jest natomiast wymagana znajomość języka w piśmie. W postępowaniu wykroczeniowym bowiem chodzi przede wszystkim o pełne porozumienie się z organem procesowym, co może zostać uczynione w przypadku znajomości języka polskiego w mowie. Za takim rozumieniem zwrotu „władanie językiem polskim” przemawia fakt, że postępowanie wykroczeniowe jest przede wszystkim ustne, a w szczególności rozprawa (art. 70 § 1 k.p.w.)⁴⁹. Pojęcie „niewładania językiem polskim” wyjaśnione zostało, na potrzeby procesowe, m.in. w wyroku SN z 22 kwietnia 1970 r., w którym stwierdzono, że: „Pojęcie niewładania językiem polskim, uzasadniające potrzebę uczestnictwa tłumacza, nie może być zawężone do całkowitej nieznamomości języka polskiego przez osobę przesłuchiwaną. Warunkiem uzasadniającym potrzebę wezwania tłumacza jest stwierdzenie, że osoba przesłuchiwana bądź nie rozumie w sposób dostateczny zadawanych jej pytań, bądź też w związku ze słabą znajomością języka polskiego nie może sformułować myśli odtwarzającej przebieg zdarzeń, stanowiących przedmiot przesłuchania”⁵⁰. Za osobę niewładającą językiem polskim uznać należy zarówno tę, która nie zna czynnie tego języka, jak i tę, która nie posiada biernej jego znajomości. Pojęcie niewładania językiem polskim, uzasadniające potrzebę uczestnictwa tłumacza, nie może być zawężone do całkowitej nieznamomości języka przez osobę przesłuchiwaną. W praktyce na organie procesowym, przed którym toczy się konkretne postępowanie wykroczeniowe, spoczywa obowiązek oceny, czy obwiniony lub inny jego uczestnik włada językiem polskim, co w sytuacji, gdy osoba taka posługuje się językiem polskim w jakimś stopniu nie jest łatwe. Autorytatywny wydaje się w takim przypadku stopień znajomości języka, a kluczowe znaczenie dla wezwania tłumacza ma to, że obwiniony lub inny uczestnik procesu nie jest w stanie pojąć znaczenia i sensu czynności dokonywanych w trakcie postępowania ani nie jest w stanie aktywnie uczestniczyć w procesie, w tym nie rozumie zadawanych mu podczas przesłuchania pytań, a także nie jest w stanie właściwie sformułować myśli w języku polskim⁵¹.

⁴⁸ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Zgólkowa H. (red.), t. 45, Poznań 2004, s. 441.

⁴⁹ R.A. Stefański, *Udział tłumacza w postępowaniu karnym jako przejaw rzetelnego procesu karnego* [w:] *Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa prof. Zofii Świdry*, Skorupka J. (red.), Warszawa 2009, s. 386.

⁵⁰ Wyrok SN z 22 kwietnia 1970 r., III KR 45/70, OSNKW 1970, nr 11, poz. 50.

⁵¹ Postanowienie SN z 7 czerwca 2017 r., III KK 101/17, Lex nr 2350658.

Proces, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, nie wymaga zapewnienia posługiwania się językiem ojczystym każdego obwinionego, a stawia warunek osiągnięcia porozumienia się, do czego wystarcza używanie języka zrozumiałego dla wypowiadających się osób (art. 204 § 1 i 2 k.p.k. w zw. z art. 42 § 3 k.p.w.). Z tego też tytułu obojętne jest, jakiego języka tłumacz występuje w sprawie. Istotne jest, by wykonywał swoją rolę pośredniczenia w przekazywaniu określonych treści między ich źródłem, którym jest np. obwiniony, a sądem lub innym organem procesowym⁵².

X. Obwiniony w postępowaniu przed sądem I instancji

Obwiniony jest uprawniony do udziału w posiedzeniach sądu (art. 60 § 2 k.p.w.) oraz do udziału w rozprawie (art. 65 § 1 k.p.w.). Udział obwinionego w rozprawie oraz posiedzeniu nie jest obowiązkowy. Prezes sądu lub sąd może jednak uznać udział obwinionego na rozprawie lub posiedzeniu za niezbędny, a w takiej sytuacji zawiadamiając go o rozprawie, wzywa się go jednocześnie do osobistego stawiennictwa pod rygorem przymusowego doprowadzenia. Decyzja w tej kwestii zapada w formie zarządzenia (art. 65 § 3 k.p.w.).

Stosownie do treści art. 67 § 1 k.p.w. obwinionego zawiadamia się o terminie pierwszej rozprawy lub posiedzeniu, na które skierował sprawę prezes sądu, mając do czynienia z wnioskiem oskarżyciela publicznego o skazanie obwinionego bez przeprowadzenia rozprawy. Do zawiadomienia takiego należy dołączyć odpis wniosku o ukaranie. Przepis ten jest bez wątplenia wyrazem realizacji prawa do obrony, albowiem obwiniony, znając treść wniosku o ukaranie wraz z jego uzasadnieniem, może skutecznie przygotować się do obrony. Zawiadomienie o terminie pierwszej rozprawy, jakie kierowane jest do obwinionego, powinno zawierać szereg pouczeń, które zostały szczegółowo wymienione w przepisie art. 67 § 2 k.p.w., w tym np. pouczenie o tym, że może on sprowadzić na rozprawę świadków i przedstawić inne dowody na swoją obronę lub wskazać je sądowi w takim czasie, aby dowody te mogły zostać przeprowadzone na rozprawie, nie później jednak niż w terminie 7 dni od doręczenia zawiadomienia, a także o przysługującym mu prawie do odmowy złożenia wyjaśnień lub udzielenia odpowiedzi na pytanie oraz do korzystania z pomocy obrońcy, a także o prawie przeglądania akt sprawy, jak również o obowiązku powiadomienia sądu o każdej zmianie miejsca pobytu lub zamieszkania na okres dłuższy niż 7 dni, a w razie pobytu za granicą – o konieczności wskazania w kraju adresu dla

⁵² Wyrok SA w Gdańsku z 21 kwietnia 2000 r., II AKa 29/10, POSAG 2010, nr 3, s. 128–155.

doręczeń i o konsekwencjach uchybienia tym obowiązkom. Zawiadomienie lub wezwanie powinno także zawierać pouczenie informujące, że rozprawa może być prowadzona pod nieobecność obwinionego jako zaoczna, oraz pouczenie o możliwości przymusowego doprowadzenia go na rozprawę. Jeżeli zawiadomienie kierowane jest do obwinionego, którego obecności na rozprawie nie uznano za obowiązkową, powinno zawierać pouczenie, że może on nie stawiając się do sądu, nadesłać swoje wyjaśnienia. Wyjaśnienia te podlegają wówczas odczytaniu na rozprawie (art. 67 § 3 k.p.w.).

W sytuacji, gdy prawidłowo zawiadomiony obwiniony usprawiedliwi swoje niestawiennictwo, wnosząc o odroczenie rozprawy, sąd powinien uwzględnić taki wniosek, albowiem obecność na rozprawie jest prawem obwinionego, a organ procesowy nie może pozbawiać strony przysługujących jej praw (art. 117 § 2 k.p.k. w zw. z art. 38 § 1 k.p.w.). Ponadto sąd może, uznając obecność obwinionego na rozprawie za obowiązkową, mimo wcześniejszego uznania jej za nieobowiązkową, wezwać tego uczestnika postępowania, odraczając w tym celu rozprawę (art. 67 § 5 k.p.w.).

Obwiniony ma prawo do inicjatywy dowodowej (art. 39 § 1 zd. 1 k.p.w.), a składając wniosek dowodowy (co może zrealizować w formie pisemnej lub ustnie do protokołu rozprawy albo posiedzenia), musi pamiętać, że: „Istotą zgłaszania i przeprowadzania dowodów nie jest doprowadzenie do przeprowadzenia każdego możliwego dowodu, a jedynie takiego, który jest niezbędny do prawidłowego wyrokowania. W postępowaniu dowodowym nie chodzi bowiem o swoiste mnożenie bytów procesowych w celu sprawdzenia, czy za pomocą określonego dowodu da się wyprowadzić kolejną wersję zdarzenia bądź też w celu sprawdzenia hipotezy wnioskodawcy – czy ewentualnie nie okaże się przydatna w postępowaniu. Obowiązkiem sądu jest podejmowanie wyłącznie takich czynności procesowych, które służą realizacji celu głównego procesu, jakim jest rozstrzygnięcie bez zbędnej zwłoki o prawnej odpowiedzialności oskarżonego [obwinionego – uwaga M.J.] w zakresie stawianego mu przez oskarżyciela zarzutu”⁵³.

Obwiniony może wystąpić do sądu z wnioskiem (na piśmie lub ustnie do protokołu rozprawy) o utrwalenie przebiegu rozprawy za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk (art. 358 k.p.k. w zw. z art. 70 § 5 k.p.w.). W razie wyłączenia przez sąd jawności rozprawy zachowuje on prawo do obecności na rozprawie, a ponadto może wskazać jedną osobę, która będzie uprawniona do udziału w rozprawie niejawnej, chyba że zachodzi obawa ujawnienia informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne” (art. 70 § 3 k.p.w.). Jest ponadto zobowiązany do zachowania w tajemnicy okoliczności ujawnionych na rozprawie toczącej się z wyłączeniem

⁵³ Wyrok SA w Łodzi z 3 marca 2020 r., II AKa 370/19, Lex nr 3219935.

jawności, a na przewodniczącym składu orzekającego spoczywa obowiązek pouczenia go o obowiązku zachowania w tajemnicy okoliczności ujawnionych na rozprawie toczącej się z wyłączeniem jawności i uprzedzenia tego uczestnika postępowania o skutkach niedopełnienia tego obowiązku (art. 362 k.p.k. w zw. z art. 70 § 5 k.p.w.).

Na rozprawie obwinionemu przysługuje prawo do zabrania głosu jako ostatniemu (art. 367 § 2 *in fine* k.p.k. w zw. z art. 70 § 5 k.p.w.).

Jeżeli obwiniony nie stawił się na rozprawę i w aktach sprawy brak jest dowodu doręczenia mu wezwania lub zawiadomienia, a zatem najczęściej spotykanego w praktyce jurydycznej zwrotnego potwierdzenia odbioru, rozprawę odracza się, przy czym sąd może, jeżeli uzna to za celowe, przeprowadzić postępowanie dowodowe, a przede wszystkim przesłuchać świadków, którzy stawili się na rozprawę, co jest zasadą. Na następnej rozprawie dowody te przeprowadza się ponownie wyłącznie, jeżeli zażąda tego strona nieobecna na poprzedniej rozprawie, chyba że była o jej terminie prawidłowo powiadomiona (art. 71 § 2 k.p.w.). W przepisie tym nie został wskazany termin, w którym obwiniony może wystąpić z takim żądaniem. Skoro zatem ustawodawca nie zawarł w art. 71 § 2 k.p.w. żadnego limitu czasowego przyjąć należy, że obwiniony może wystąpić z takim wnioskiem do każdego terminu rozprawy⁵⁴. W przypadku nieusprawiedliwionej nieobecności obwinionego, któremu doręczono wezwanie na rozprawę, przeprowadza się rozprawę zaocznie, co tyczy się postępowania zainicjowanego wnioskiem o ukaranie wniesionym zarówno przez oskarżyciela publicznego, jak i oskarżyciela posiłkowego, nawet gdyby obwiniony nie był przesłuchany w toku czynności wyjaśniających, chyba że sąd uzna udział strony biernej za konieczny i rozprawę odroczy, po ewentualnym przeprowadzeniu postępowania dowodowego, w tym po przesłuchaniu świadków, którzy stawili się na rozprawę. Jeżeli jednak obecność obwinionego jest konieczna, a nie stawił się on bez usprawiedliwienia, sąd może zarządzić jego zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie przez Policję (art. 71 § 4 k.p.w.). Do obwinionego, któremu doręczono wezwanie na rozprawę i który usprawiedliwił swoje niestawiennictwo, znajduje odpowiednie zastosowanie regulacja zawarta w art. 71 § 2 k.p.w. (art. 71 § 5 k.p.w.), co oznacza, że rozprawa ulega wówczas odroczeniu, ale postępowanie dowodowe można mimo to przeprowadzić, w szczególności przesłuchać obecnych świadków. Obwinionemu przysługuje w takim przypadku, w razie stawienia się na kolejnym terminie rozprawy, prawo żądania ponownego przeprowadzenia dowodów.

⁵⁴ D. Stachurski, *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, Komentarz*, Warszawa 2020, s. 312.

Stosownie do treści art. 73 k.p.w. obwiniony jest uprawniony do złożenia wniosku o skazanie go w określony sposób bez przeprowadzenia postępowania dowodowego. Wniosek taki obwiniony może złożyć do zakończenia pierwszego przesłuchania na rozprawie bez względu na to, czy postępowanie przeciwko niemu zostało zainicjowane wskutek wniosku o ukaranie złożonego przez oskarżyciela publicznego lub oskarżyciela posiłkowego. Powinnością sądu rozpoznającego wniosek złożony w tym trybie jest sprawdzenie warunków uzasadniających jego uwzględnienie oraz dokonanie analizy złożonych przez obwinionego propozycji kary oraz środka karnego, które muszą być możliwe do orzeczenia na podstawie przepisu będącego podstawą ukarania tego uczestnika postępowania.

W sytuacji, gdy obwiniony odmawia złożenia wyjaśnień albo wyjaśnienia odmiennie niż poprzednio lub oświadcza, że pewnych okoliczności nie pamięta, wolno odczytywać w odpowiednim zakresie jego wyjaśnienia złożone poprzednio w trybie, o którym mowa w art. 54 § 6 lub 7 k.p.w., a także jego wyjaśnienia złożone w charakterze obwinionego albo oskarżonego przed sądem w tej lub innej sprawie albo w innym postępowaniu przewidzianym przez ustawę. Po odczytaniu protokołu sąd wzywa obwinionego do wypowiedzenia się co do treści protokołu i do wyjaśnienia zachodzących sprzeczności (art. 74 § 1 k.p.w.).

Omawiając pozycję obwinionego w postępowaniu, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, nie sposób pominąć przepisu art. 81 k.p.w., który asymiluje inne przepisy k.p.k., w tym dotyczące: kolejności przeprowadzenia dowodów na rozprawie (art. 369 k.p.k.), separacji świadków (art. 371 § 1 k.p.k.), środków dyscyplinujących wskazanych w art. 371 § 2 k.p.k. (środki zapobiegające porozumiewaniu się osób przesłuchanych z osobami, które jeszcze nie zostały przesłuchane), a także zarządzeń porządkowych przewodniczącego niezbędnych do utrzymania na sali sądowej porządku i spokoju (art. 372 k.p.k.), uniemożliwienia obwinionemu wydalenia się z sądu przed zakończeniem rozprawy (art. 374 § 2 k.p.k.), wydalenia obwinionego z sali rozpraw, jeżeli pomimo upomnienia go przez przewodniczącego zachowuje się nadal w sposób zakłócający porządek rozprawy lub godzący w powagę sądu (art. 375 k.p.k.), zarządzenia przez sąd zatrzymania i przymusowego doprowadzenia obwinionego na rozprawę (art. 376 i 377 k.p.k.), szacunku należnego sądowi (art. 379 k.p.k.), obecności na sali rozpraw pokrzywdzonego, świadków i biegłych (art. 384 k.p.k.), sposobu postępowania z dowodami rzeczowymi na rozprawie (art. 395 k.p.k.), pomocy prawnej w przeprowadzeniu dowodu (art. 396 k.p.k.), kwestii uprzedzenia stron o możliwości zmiany kwalifikacji prawnej czynu (art. 399 k.p.k.), procedowania w związku z zamknięciem przewodu sądowego (art. 405 k.p.k.).

W toku przewodu sądowego sąd powinien pouczyć obwinionego, o ile bierze on udział w rozprawie głównej, o prawie do składania wyjaśnień, odmowy wyjaśnień lub odpowiedzi na pytania, a także o prawie do składania wniosków dowodowych oraz konsekwencjach nieskorzystania z tego uprawnienia, a także o prawie do zadawania pytań osobom przesłuchiwanym i możliwości złożenia wyjaśnień co do każdego dowodu (art. 386 k.p.k. w zw. z art. 81 k.p.w.).

W głosach stron obwiniony ma prawo do ostatniego słowa (art. 406 § 2 k.p.k. w zw. z art. 81 k.p.w.). Po zamknięciu przewodu sądowego, stosownie do treści wskazanego tu przepisu, udziela się głosu stronom postępowania i ich przedstawicielom według następującej kolejności: najpierw głos zabiera oskarżyciel publiczny, pełnomocnik oskarżyciela posiłkowego, oskarżyciel posiłkowy, obrońca obwinionego i sam obwiniony. Głosy stron służą przede wszystkim umożliwieniu stronom (oraz ich przedstawicielom), w tym obwinionemu oraz jego obrońcy, ustosunkowania się do przebiegu i wyników przewodu sądowego, wypowiedzenia się po raz ostatni przed wydaniem rozstrzygnięcia, dokonania pewnego podsumowania, a w pewnym sensie ułatwienia sądowi podjęcia właściwego orzeczenia w sprawie, ewentualnie wskazania na potrzebę uzupełnienia tego postępowania poprzez złożenie stosownych wniosków dowodowych⁵⁵. Recypowanie art. 406 § 2 k.p.k. nakazuje, by w przypadku, gdy oskarżyciel ponownie zabiera głos, przewodniczący udzielił ponownie głosu obrońcy oraz obwinionemu. Jeżeli obrońca i obwiniony nie domagają się wygłoszenia po replice oskarżyciela publicznego lub posiłkowego oświadczeń, brak ich aktywności w tym zakresie może zostać potraktowany jako zrezygnowanie z tego prawa.

XI. Udział obwinionego w postępowaniu odwoławczym

O bwinionemu przysługuje prawo do zaskarżania rozstrzygnięć procesowych, a zatem wnoszenia zwykłych środków odwoławczych (art. 103 § 1, 2 i 3 k.p.w.).

Jako strona postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, posiada on czynną legitymację procesową do wniesienia apelacji, która przysługuje mu od wyroku sądu pierwszej instancji (art. 103 § 2 k.p.w.), jak również zażalenia, które przysługuje wyłącznie w wypadkach, które przewidziane są w ustawie, a zatem jedynie wówczas, gdy przepis k.p.w. wprost przewiduje możliwość zaskarżenia konkretnego rozstrzygnięcia (art. 103 § 3 k.p.w.). Zażalenie przysługuje obwinionemu na postanowienia,

⁵⁵ Wyrok SN z 13 stycznia 2017 r., SNO 57/16, Lex nr 2195673.

zarządzenia oraz inne czynności, które podejmowane są w toku postępowania przez sąd, a które naruszają jego prawa. Ten środek zaskarżenia przysługuje obwinionemu m.in. na: postanowienie co do sprostowania oczywistej omyłki pisarskiej (art. 105 § 4 k.p.k. w zw. z art. 38 § 1 k.p.w.), postanowienie o zabezpieczeniu przedmiotu (art. 48 § 4 k.p.w.), postanowienie uzupełniające wyrok (art. 84 § 2 k.p.w.), postanowienie o pozostawieniu środka odwoławczego bez rozpoznania (art. 430 § 2 k.p.k. w zw. z art. 109 § 2 k.p.w.), postanowienie o odmowie przywrócenia terminu zawitego (art. 126 § 3 k.p.k. w zw. z art. 38 k.p.w.), postanowienie o zatrzymaniu i przymusowym doprowadzeniu obwinionego (art. 75 § 3 k.p.k. w zw. z art. 20 § 3 k.p.w.), a także postanowienie w przedmiocie kosztów procesu (art. 626 § 3 k.p.k. w zw. z art. 121 k.p.w.), zarządzenie odmawiające przyznania obrońcy z urzędu (art. 23 § 1 k.p.w.), zarządzenie odmawiające przyjęcia sprzeciwu (art. 94 § 2 k.p.w.), zarządzenie odmawiające sporządzenia przekładu uzasadnienia wyroku na język obcy (art. 82 § 7 k.p.w.), zarządzenie odmawiające przyjęcia środka odwoławczego (art. 429 § 2 k.p.k. w zw. z art. 109 § 2 k.p.w.), zarządzenie odmawiające przyjęcia kasacji (art. 530 § 3 k.p.k. w zw. z art. 112 k.p.w.).

Środkiem odwoławczym, jaki przysługuje obwinionemu od wyroku wydanego przez sąd I instancji, jest również sprzeciw, który może on wnieść od wyroku nakazowego, jaki wydany został w postępowaniu nakazowym (art. 506 § 1 k.p.k. w zw. z art. 94 § 1 k.p.w.). Obwiniony posiada również czynną legitymację procesową do cofnięcia uprzednio wniesionego sprzeciwu (art. 94 § 3 k.p.w.).

Ponadto od postanowień i zarządzeń, które wydane zostały przez referendarza sądowego, obwiniony jako strona postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, może wnieść sprzeciw, zaś wniesienie tego środka zaskarżenia skutkuje utratą mocy zaskarżonego postanowienia lub zarządzenia (art. 103 § 3a i 3b k.p.w.). Sprzeciw ten składa się w terminie 7 dni od ogłoszenia postanowienia lub zarządzenia, a gdy podlega ono doręczeniu – od daty doręczenia.

Obwiniony posiada czynną legitymację procesową do zaskarżenia orzeczenia w całości lub w części, co odnosi się do wyroków oraz postanowień (art. 103 § 4 k.p.w.), a także poprzez recepcję przepisu art. 466 k.p.k. w zw. z art. 109 § 2 k.p.w., do zarządzeń. Apelację obwinionego co do winy uważa się za zwróconą przeciwko całości wyroku. Apelację tego uczestnika postępowania co do kary uważa się za zwróconą przeciwko całości rozstrzygnięcia o karze i środkach karnych, zaś apelację wniesioną przez niego co do środka karnego albo przypadku uważa się za zwróconą odpowiednio przeciwko całości rozstrzygnięcia o środkach karnych albo o przypadku. (art. 447 k.p.k. w zw. z art. 109 § 2 k.p.w.).

Zgodnie z art. 105 § 1 k.p.w. obwiniony może wnieść apelację w terminie 7 dni od daty otrzymania wyroku wraz z uzasadnieniem. Termin do wniesienia apelacji to termin zawity, ale może on zostać obwinionemu przywrócony, w oparciu o art. 126 k.p.k. w zw. z art. 38 § 1 k.p.w., gdy nie dochował on tego terminu z przyczyn od niego niezależnych. Żądając jego przywrócenia, obwiniony powinien złożyć w terminie zawitym 7 dni od daty ustania przeszkody stosowny wniosek, dopełniając jednocześnie czynności, która miała być w terminie wykonana. Na odmowę przywrócenia terminu obwiniony może złożyć zażalenie. Apelację obwiniony może również złożyć przed otrzymaniem uzasadnienia wyroku lub bez wcześniejszego wystąpienia o sporządzenie pisemnego uzasadnienia. W przypadku, gdy apelacja zostanie złożona przez obwinionego przed upływem terminu do złożenia wniosku o sporządzenie i doręczenie uzasadnienia wyroku, apelacja jest złożona skutecznie, a ponadto zastępuje wniosek o uzasadnienie wyroku. W takiej sytuacji sąd doręczy obwinionemu wyrok wraz z uzasadnieniem, a strona bierna w terminie 7 dni od otrzymania wyroku z uzasadnieniem ma możliwość uzupełnienia apelacji. Krótszy termin do wniesienia apelacji określa art. 92 § 1 pkt 6 k.p.w., który przewiduje 3-dniowy termin do wniesienia tego środka zaskarżenia w trybie uproszczonym, liczony od daty doręczenia wyroku wraz z uzasadnieniem.

Obwiniony ma prawo uczestniczyć w rozprawie i posiedzeniu sądu odwoławczego, nie jest to jednak jego obowiązek. Prezes sądu lub sąd może jednak uznać, że jego udział w rozprawie lub posiedzeniu sądu odwoławczego jest obowiązkowy. W takiej sytuacji niestawiennictwo prawidłowo zawiadomionego o terminie rozprawy lub posiedzenia obwinionego tamuje rozpoznanie sprawy (art. 106 § 3 k.p.w.). Sąd odwoławczy na żądanie obwinionego, który pozbawiony jest wolności, złożone nie później niż w ciągu 7 dni od zawiadomienia go o przyjęciu apelacji, zarządza jego sprowadzenie na rozprawę, chyba że uzna za wystarczający udział w niej jego obrońcy. W sytuacji, gdy obwiniony nie ma obrońcy, wyznacza się obrońcę z urzędu (art. 106 § 2 k.p.w.). Niestawiennictwo prawidłowo zawiadomionego o terminie obwinionego nie tamuje rozpoznania sprawy, chyba że, o czym już wspomniano, jego stawiennictwo jest obowiązkowe (art. 106 § 3 k.p.w.).

Zażalenie obwiniony może wnieść na piśmie lub ustnie do protokołu rozprawy lub posiedzenia, co powinien uczynić w terminie 7 dni od daty ogłoszenia postanowienia lub zarządzenia albo od daty doręczenia rozstrzygnięcia, w przypadku gdy jego doręczenie nakazuje ustawa, albo od daty dokonania zaskarżonej czynności, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 108 k.p.w.). Wskazane powyżej środki odwoławcze w imieniu obwinionego może wnieść również jego obrońca, który może przedsięwziąć czynności wyłącznie na korzyść tej strony postępowania (art. 86 § 1 k.p.k. w zw. z art. 24

§ 2 k.p.w.). Stąd też środek odwoławczy wniesiony przez obrońcę obwinionego na jego niekorzyść jest niedopuszczalny z mocy ustawy i nie podlega rozpoznaniu⁵⁶.

XII. Obwiniony a nadzwyczajne środki zaskarżenia

Obwiniony, jak każda ze stron postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, nie posiada czynnej legitymacji procesowej do wniesienia kasacji. Obowiązujący model postępowania kasacyjnego w sprawach o wykroczenia, które jest postępowaniem nadzwyczajnym, przysługującym od prawomocnych orzeczeń w sprawach o wykroczenia kończących postępowanie, wyklucza możliwość wnoszenia kasacji przez samego obwinionego. Artykuł 110 § 1 k.p.w. limituje krąg podmiotów, które posiadają uprawnienie do wniesienia kasacji, wyłączając z niego strony postępowania w sprawach o wykroczenia, a także ich pełnomocników profesjonalnych⁵⁷. Sąd Najwyższy wielokrotnie akcentował, że strona, która jest zainteresowana kasacją, może zwracać się do podmiotów uprawnionych do jej wniesienia, a zatem, w przypadku strony biernej, do Prokuratora Generalnego lub Rzecznika Praw Obywatelskich, a w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych do Zastępcy Prokuratora Generalnego do Spraw Wojskowych z prośbą o rozważenie wystąpienia z tym nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia⁵⁸.

Skierowanie przez obwinionego prośby do podmiotu uprawnionego do wystąpienia z kasacją nie jest dla niego wiążące. Decyzja w przedmiocie wystąpienia z kasacją zależy bowiem od uznania, czy wystąpiły przesłanki uzasadniające wystąpienie z tym środkiem zaskarżenia. Podmioty specjalne, a zatem te, które uprawnione są do wystąpienia z kasacją, mogą ją wnieść również z urzędu (tu poza wskazanymi powyżej podmiotami specjalnymi kasację może wnieść również w sprawach naruszenia praw dziecka Rzecznik Praw Dziecka).

Ów środek zaskarżenia może zostać wniesiony zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść obwinionego. Przy wnoszeniu kasacji na niekorzyść obwinionego art. 110 § 2 k.p.w. wskazuje, że nie jest możliwe uwzględnienie kasacji na niekorzyść obwinionego wniesionej po upływie 3 miesięcy od daty uprawomocnienia się orzeczenia. Chodzi tutaj nie o termin do wnie-

⁵⁶ Wyrok SN z 19 marca 1997 r., IV KKN 326/96, OSNKW 1997, nr 7–8, poz. 64.

⁵⁷ Postanowienie SN z 21 kwietnia 2021 r., V KZ 16/21, Lex nr 3229468.

⁵⁸ Postanowienie SN z 21 czerwca 2005 r., III KZ 24/05, OSNSK 2005 poz. 1235; postanowienie SN z 17 lutego 2005 r., IV KZ 2/05, OSNSK 2005, poz. 392; postanowienie SN z 26 października 2004 r., II KK 262/04, OSNSK 2004, poz. 1913; postanowienie SN z 10 marca 2004 r., IV KK 10/04, OSNSK 2004, poz. 526.

sienia kasacji, ta bowiem może być wniesiona w każdym czasie, ale o okres, w którym można ją uwzględnić na niekorzyść obwinionego. Termin trzech miesięcy biegnie od daty uprawomocnienia się orzeczenia. Z treści art. 110 § 2 k.p.w. wynika, że uwzględnienie kasacji na niekorzyść obwinionego może nastąpić jedynie wówczas, gdy została ona wniesiona przed upływem terminu, o jakim mowa w tym przepisie. Artykuł 110 § 2 k.p.w. nie formułuje zakazu wnoszenia kasacji na niekorzyść obwinionego po upływie terminu, o jakim mowa w treści tego przepisu. Kasacja taka może bowiem skutkować wydaniem orzeczenia na korzyść obwinionego, co wynika z odeśłania do odpowiedniego stosowania przepisu art. 434 § 2 k.p.k., na podstawie art. 109 § 2 oraz art. 112 k.p.w. Wniesieniu kasacji na niekorzyść skazanego nie stoi na przeszkodzie wykonanie kary.

Kasacja, w przypadku postępowania, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne, może dotyczyć każdego prawomocnego orzeczenia, które kończy postępowanie sądowe. Podstawą kasacji może być uchybienie określone w art. 104 § 1 k.p.w., który zawiera katalog tzw. bezwzględnych podstaw odwoławczych, oraz inne naruszenie prawa, przy czym musi ono spełniać określone warunki, musi być bowiem rażące i mieć istotny wpływ na treść orzeczenia. Podstawą kasacji nie może być natomiast wyłącznie niewspółmierność kary.

Obwiniony może również wystąpić z wnioskiem o wznowienie postępowania, które zostało zakończone prawomocnym orzeczeniem. Przepis art. 113 § 1 k.p.w. wskazuje wprost, że możliwe jest wznowienie postępowania, które prowadzone było w trybie określonym przez przepisy rozdziałów 11–16 oraz działu X k.p.w. Chodzi tutaj zatem o postępowanie zwyczajne, a także o postępowania szczególne, takie jak: postępowanie przyspieszone i nakazowe, oraz o postępowanie w przedmiocie środków odwoławczych.

Wniosek o wznowienie postępowania na korzyść, w razie śmierci obwinionego, może złożyć także dla niego osoba najbliższa (art. 542 § 2 k.p.k. w zw. z art. 113 § 1 k.p.w.). Wniesieniu i rozpoznaniu wniosku o wznowienie postępowania na korzyść obwinionego nie stoi na przeszkodzie wykonanie kary, zatarcie skazania, akt łaski, jak również okoliczność wyłączająca ściganie (art. 529 k.p.k. w zw. z art. 545 § 1 k.p.k. i art. 113 § 1 k.p.w.). Wznowienie postępowania może dotyczyć wznowienia postępowania w całości lub w części (art. 545 § 1 k.p.k. w zw. z art. 103 § 4 k.p.w.). W przypadku obwinionego wniosek o wznowienie postępowania powinien zostać sporządzony i podpisany przez adwokata lub radcę prawnego (art. 545 § 2 k.p.k. w zw. z art. 113 § 1 k.p.w.).

Nie jest dopuszczalne wznowienie postępowania mandatowego ani postępowania prowadzonego na podstawie art. 101 k.p.w. i zakończonego wydaniem postanowienia o odmowie uchylenia mandatu karnego,

ponieważ orzeczenie to nie kończy prawomocnie postępowania sądowego w rozumieniu art. 113 § 1 k.p.w. w zw. z art. 540 § 1 *in principio* k.p.k.⁵⁹

XIII. Odszkodowanie za niesłuszne ukaranie lub zatrzymanie

Obwinionemu, który w następstwie kasacji lub wznowienia postępowania został uniewinniony albo wobec którego umorzono postępowanie wskutek okoliczności nieuwzględnionych we wcześniejszym postępowaniu, przysługuje odszkodowanie za poniesioną szkodę oraz zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, wynikłą z wykonania względem niego w całości lub części kary (art. 18 k.w.⁶⁰) lub środka karnego (art. 28 § 1 k.w.), których nie powinien był ponieść (art. 114 § 1 k.p.w.).

Przepis art. 114 § 1 k.p.w., będący *lex specialis* w stosunku do przepisów prawa cywilnego, stanowi materialną podstawę dochodzenia odszkodowania za poniesioną szkodę oraz zadośćuczynienia za krzywdę doznaną z wykonania kary, której poszkodowany nie powinien był ponieść. Przepis ten opiera odpowiedzialność Skarbu Państwa na zasadzie ryzyka, ale również ogranicza jej zakres do ściśle określonych w nim wypadków, to jest uniewinnienia obwinionego lub umorzenia prowadzonego przeciwko niemu postępowania wskutek okoliczności nieuwzględnionych we wcześniejszym postępowaniu, przy czym uniewinnienie lub umorzenie postępowania ma wynikać z uprzedniego wznowienia postępowania lub uwzględnienia kasacji. Wyjątkowy charakter tego przepisu sprawia, że stosowanie go nie może być (w drodze analogii) rozciągane na inne sytuacje, które nie zostały objęte jego treścią. Ustawodawca nie objął tym przepisem wszystkich wypadków szkody bądź krzywdy z wykonania niesłusznej kary, a jedynie te, w których wskutek wniesienia nadzwyczajnych środków zaskarżenia doszło do wzruszenia prawomocnego wyroku i uniewinnienia obwinionego lub umorzenia prowadzonego przeciwko niemu postępowania. Jeśli doszło do ukarania obwinionego, a nie zaistniały pozostałe okoliczności wymienione w art. 114 § 1 k.p.w., dochodzenie w tym trybie szkód i krzywd jest wykluczone, a osoby zainteresowane mogą ewentualnie dochodzić swych praw na drodze postępowania cywilnego.

Odszkodowanie lub zadośćuczynienie przysługuje obwinionemu wyłącznie w sytuacji, gdy został on niesłusznie ukarany. Brak jest podstaw do odszkodowania lub zadośćuczynienia w razie innych rozstrzygnięć, jakie

⁵⁹ Postanowienie SN z 18 grudnia 2012 r., III KZ 88/12, Lex nr 1232300.

⁶⁰ Ustawa z 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 2119, dalej jako: k.w.

zapadły wskutek rozpoznania kasacji lub wniosku o wznowienie postępowania, np. w sytuacji gdy w następstwie nadzwyczajnego środka zaskarżenia obwinionemu wymierzono łagodniejszą karę. Odszkodowanie nie przysługuje obwinionemu również, gdy orzeczone wobec niego kara lub środek karny nie zostały w ogóle wykonane. Artykuł 114 § 1 k.p.w. obejmuje swoim zakresem przypadki, gdy obwinionego niesłusznie skazano na karę lub środek karny lub karę i środek karny. Przepis ten nie znajduje zastosowania do innych środków reakcji prawnej, np. środków oddziaływania wychowawczego, o jakich mowa w art. 41 k.w.

Odszkodowanie, o którym mowa w art. 114 k.p.w., przysługuje obwinionemu od Skarbu Państwa, za poniesioną szkodę, zadośćuczynienie zaś za krzywdę, jakiej obwiniony doznał w związku z wykonaniem kary lub środka karnego, których nie powinien być ponieść. Okolicznościami, których nie uwzględniono we wcześniejszym postępowaniu (art. 114 § 1 k.p.w.), są takie okoliczności (np. przedawnienie), które istniały i uzasadniały umorzenie postępowania już w chwili wydania prawomocnego orzeczenia, jakie następnie uchylono.

Odszkodowanie przysługuje za poniesioną szkodę i obejmuje żądanie naprawienia szkody w znaczeniu prawa cywilnego (poniesione straty – *damnum emergens* oraz utracone korzyści – *lucrum cessans*). Co się zaś tyczy zadośćuczynienia, to jak wskazuje judykatura: „Zadośćuczynienie pieniężne, jakie przysługuje wnioskodawcy z mocy art. 114 § 1 k.p.w., ma na celu naprawienie szkody niemajątkowej wyrażającej się krzywdą w postaci cierpień fizycznych i psychicznych. Nie można jednak traktować zadośćuczynienia jako ekwiwalentu charakterystycznego dla szkody majątkowej, bowiem ma ono służyć jedynie pewnej kompensacie doznanej krzywdy, jednocześnie, ze względu na ten charakter wysokość zadośćuczynienia nie może stanowić kwoty jedynie symbolicznej”⁶¹.

Odszkodowanie oraz zadośćuczynienie przysługuje również osobie niewątpliwie niesłusznie zatrzymanej, którą może być obwiniony (w grę wchodzi wyłącznie zatrzymanie o charakterze procesowym, a zatem np. w sytuacji gdy nastąpiło pomimo braku podstaw, o jakich mowa w art. 45 § 1 k.p.w., albo trwało ponad okresy, o jakich mowa w art. 46 § 6 k.p.w.), a także osobie osadzonej w zakładzie karnym na podstawie art. 82 § 5 pkt 2 albo 3 k.p.w., która następnie została prawomocnie uniewinniona, albo wobec której prawomocnie umorzono postępowanie (art. 114 § 2 k.p.w.).

Prawo do odszkodowania ma również obwiniony, wobec którego zastosowano zabezpieczenie majątkowe środka karnego przepadku, w zakresie szkody i krzywdy wyrządzonej tym środkiem przymusu, gdy został on

⁶¹ Wyrok SA w Warszawie z 18 września 2013 r., II AKa 260/13, Lex nr 1372475.

następnie prawomocnie uniewinniony albo umorzono wobec niego postępowanie lub mimo skazania go nie orzeczono środka karnego przepadku (art. 114 § 2a k.p.w.).

W przypadku śmierci obwinionego, który żądanie odszkodowania i zadośćuczynienia zgłosił za życia, prawa jego przechodzą na małżonka, dzieci i rodziców (art. 114 § 3 k.p.w.). Roszczenie o odszkodowanie lub zadośćuczynienie zgłasza się w sądzie okręgowym w okręgu, którego wydane zostało orzeczenie w pierwszej instancji lub w którym miało miejsce zwolnienie zatrzymanego (art. 115 § 1 k.p.w.). Roszczenia te przedawniają się po upływie 6 miesięcy od daty uprawomocnienia się orzeczenia uniewinniającego lub umarzającego postępowanie, wskazanego w art. 114 § 1 k.p.w. lub zwolnienia zatrzymanego (art. 115 § 2 k.p.w.).

Przepis art. 115 § 2 k.p.w. dotyczy również osoby osadzonej w zakładzie karnym na podstawie art. 82 § 5 pkt 2 albo 3 k.p.w., która następnie została prawomocnie uniewinniona albo wobec której prawomocnie umorzono postępowanie. Roszczenie takiej osoby przedawnia się zatem po upływie 6 miesięcy od daty uprawomocnienia się orzeczenia uniewinniającego lub umarzającego postępowanie.

Postępowanie w sprawie o odszkodowanie i zadośćuczynienie za niesłuszne ukaranie oraz za niewątpliwie niesłuszne zatrzymanie wolne jest od kosztów (art. 115 § 3 k.p.w.). Obwiniony żądający odszkodowania może ustanowić pełnomocnika, którym może być adwokat lub radca prawny (art. 115 § 4 k.p.w.), zaś Skarb Państwa powinien ponosić także uzasadnione wydatki obwinionego, jakie poniósł on w toku dochodzenia roszczeń o zadośćuczynienie i odszkodowanie za niewątpliwie niesłuszne ukaranie lub zatrzymanie.

XIV. Obwiniony a koszty postępowania

W przypadku wydania wyroku skazującego, przez co należy rozumieć również wyrok, w którym sąd odstąpił wobec obwinionego od wymierzenia kary lub środka karnego, sąd zasądza od tego uczestnika postępowania opłatę na rzecz Skarbu Państwa, a także zryczałtowane wydatki oraz należności, o których mowa w art. 118 § 1 pkt 1 i 2 k.p.w. (należności biegłych lub instytucji naukowych lub specjalistycznych wyznaczonych do wydania opinii, a także nieopłaconej przez strony pomocy prawnej udzielonej z urzędu przez adwokatów lub radców prawnych), na rzecz odpowiednio Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wydatki na rzecz oskarżyciela posiłkowego (art. 119 § 1 k.p.w.), w tym z tytułu ustanowienia w sprawie jednego pełnomocnika (art. 616 k.p.k. w zw. z art. 121 k.p.w.). W judykaturze dominuje pogląd, że sąd powinien określić

wydatki na rzecz oskarżyciela posiłkowego, o jakich mowa w art. 119 § 1 k.p.w., w granicach między jednokrotnością a sześciokrotnością stawki minimalnej wskazanej w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie⁶².

Wysokość opłaty ponoszonej przez obwinionego na rzecz Skarbu Państwa określana jest w oparciu o przepisy ustawy z 23 czerwca 1973 r. o opłatach w sprawach karnych⁶³, gdzie art. 21 pkt 2 nakazuje stosowanie tego aktu prawnego również w postępowaniu o wykroczenie powszechne. Opłata wymierzona w razie skazania obwinionego na karę aresztu lub karę ograniczenia wolności wynosi 30 zł. W razie skazania na karę grzywny obwiniony zobowiązany jest uiścić opłatę w wysokości 10%, nie mniej jednak niż 30 zł, a w razie orzeczenia grzywny obok kary aresztu – w wysokości 20% od kwoty wymierzonej grzywny. W razie gdy sąd odstąpił od wymierzenia kary, odstąpił od wymierzenia kary i poprzestał na wymierzeniu środka karnego, obwiniony zobowiązany jest uiścić tytułem opłaty kwotę 30 zł.

Obwiniony nie ponosi natomiast kosztów postępowania w razie wydania przez sąd wyroku uniewinniającego lub umarzającego postępowanie. W tych przypadkach bowiem koszty postępowania ponosi, w zależności od tego, kto był autorem wniosku o ukaranie, Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego, z wyjątkiem należności z tytułu udziału adwokata lub radcy prawnego w charakterze pełnomocnika oskarżyciela posiłkowego, jeżeli wniosek o ukaranie złożył oskarżyciel publiczny albo oskarżyciel posiłkowy, jeżeli to ten uczestnik postępowania złożył wniosek o ukaranie, za wyjątkiem umorzenia postępowania w przypadku, o jakim mowa w art. 31 § 1 k.p.w. (umorzenie postępowania na skutek niewstąpienia osoby najbliższej w prawa zmarłego oskarżyciela posiłkowego konkurencyjnego i subsydiarnego), wówczas bowiem koszty ponoszone są odpowiednio przez Skarb Państwa lub jednostkę samorządu terytorialnego (art. 119 § 2 k.p.w.). Wydatki poniesione przez obwinionego, a związane z obroną z wyboru, są wydatkami stron, w konsekwencji czego, w razie uniewinnienia tego uczestnika postępowania, w sytuacji gdy wniosek o ukaranie wniósł oskarżyciel publiczny, to jemu należy zasądzić od Skarbu Państwa koszty poniesione na tę obronę.

XV. Zakończenie

Przestawione w niniejszym opracowaniu stanowisko dąży do uporządkowania skomplikowanej problematyki pozycji procesowej obwinionego

⁶² Tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 1964, ze zm.

⁶³ Tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 123.

w postępowaniu, przedmiotem którego jest wykroczenie powszechne. Uznać je należałoby wyłącznie za możliwą propozycję przedstawienia tej ważnej, także dla codziennej praktyki wymiaru sprawiedliwości kwestii, propozycję otwartą na modyfikację oraz uwagi polemiczne.

A B S T R A C T

The main purpose of this publication is an attempt to present the procedural status of the passive party in the proceedings, the subject of which is a common offense of which the accused is.

The article attempts to define the accused as a party to the proceedings regulated in the Code of Procedure in Petty Offense Cases. There was also a detailed description of the rights and obligations of a person suspected of committing a common offense, as well as of a person for whom there is a justified basis for preparing an application for punishment against him for this type of act. International regulations regarding the procedural position of the passive party in offense proceedings and their procedural guarantees are also presented. Legal regulations regarding the procedural position of the accused at the stage of proceedings before the court of first instance, in appeal proceedings and in proceedings pending after the judgment becomes final were analyzed in detail. Considerations regarding the procedural status of the accused are made from both the perspective of international and domestic law. The text uses such research methods as the analysis of legal texts and dogmatic analysis. Much space was also devoted to the practical aspects of the issues discussed.

Keywords: common misdemeanor, code of conduct in cases of petty offences, passive party to the proceedings, accused

Bibliografia

- Czekaj M., *Udział obrońcy w postępowaniu przygotowawczym w nowym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 1.
- Gostyński Z., Zabłocki S. [w:] Bratoszewski J., Gardocki L., Gostyński Z., Przyjemski S.M., Stefański R.A., Zabłocki S., *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, t. 1, Warszawa 2004.
- Grzegorzcyk T., Gubiński A., *Prawo wykroczeń*, Warszawa 1996.
- Jakimiec D., *Czyny zabronione ubezwłasnowolnionego przeciwko osobom sprawującym nad nim pieczę*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2018, nr 1.
- Kłak Cz., *Czynności wyjaśniające w sprawach o wykroczenia a ochrona praw człowieka*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 10.
- Muras Z., *Wyjaśnienia oskarżonego w procesie karnym w prawie karnym materialnym*, Warszawa 2010.
- Posnow W. [w:] *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, Skorupka J. (red.), Warszawa 2020.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Zgólkowa H. (red.), t. 12, Poznań 1997.
- Stachurski D., *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, Komentarz*, Warszawa 2020.
- Stefański R.A., *Udział tłumacza w postępowaniu karnym jako przejaw rzetelnego procesu karnego* [w:] *Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa prof. Zofii Świdy*, Skorupka J. (red.), Warszawa 2009.
- Świda Z., Posnow W., Ponikowski R., *Postępowanie karne – część ogólna*, Warszawa 2008.
- Waltoś S., *Proces karny, Zarys systemu*, Warszawa 2009.

Komunikaty dla Autorów i Czytelników

.....

I. Informacje dla autorów i recenzentów

Warunki publikacji i wskazówki edytorskie

1. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” przyjmuje do publikacji artykuły, materiały szkoleniowe i glosy o tematyce prawnej i dotyczącej wojskowości, w szczególności z zakresu: międzynarodowego prawa humanitarnego, terroryzmu, cyberterroryzmu, cyberprzestępczości, bezpieczeństwa międzynarodowego, narodowego i wewnętrznego, obronności, jak również artykuły historyczne o tematyce prawnej i wojskowej.
2. Materiały należy przysyłać na adres e-mail: redakcja.pk.wpp@prokuratura.gov.pl.
3. Redakcja prosi o nadsyłanie materiałów przeznaczonych do publikacji wyłącznie w formie elektronicznej w edytorze Word, dla następujących ustawień: marginesy standardowe, czcionka Times New Roman w rozmiarze 12 (dla przypisów dolnych 10), interlinia 1,5 wiersza.
4. Ramy artykułu nie powinny przekraczać 25 stron znormalizowanego tekstu, a pozostałych opracowań – 10 stron.
5. Na pierwszej stronie należy zamieścić: imię i nazwisko autora (autorów), tytuł pracy, krótkie (kilkudzaniowe) streszczenie obejmujące główne tezy opracowania. Należy dołączyć tłumaczenie tytułu i streszczenia (2–3 zdania) w języku angielskim.
6. Nie należy dołączać streszczeń do materiałów innego rodzaju (głos, recenzji, sprawozdań).
7. Na końcu pracy należy podać: adres (adresy) autora (autorów), nr telefonu, adres e-mail, a także informacje o statusie profesjonalnym autora (autorów), z wyszczególnieniem posiadanych tytułów naukowych, nazwy instytucji zatrudniającej oraz zajmowanego stanowiska. Od doktorantów i aplikantów wymagana jest opinia dotycząca wartości merytorycznej przedstawionego artykułu – rekomendacja opiekuna naukowego i odpowiednio zawodowego.
8. W przypadku asesora oraz asystenta prokuratora oczekuje się rekomendacji kierownika jednostki organizacyjnej, a asystenta sędziego – przewodniczącego wydziału.

9. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania w nadesłanych materiałach zmian tytułów, skrótów, poprawek stylistyczno-językowych oraz innych przeróbek technicznych.
10. Redakcja przyjmuje prace dotychczas niedrukowane, a niezamówione materiały zwraca wyłącznie na życzenie autora (autorów).

Zasady recenzowania

Wszystkie materiały publikowane w czasopiśmie podlegają ocenie recenzentów. Recenzentowi nie przekazuje się informacji o autorze materiału przekazanego w celu sporządzenia recenzji. Autor ma prawo zapoznać się z treścią recenzji. Nazwiska recenzentów poszczególnych materiałów nie są ujawniane.

Recenzja przedstawiana jest redakcji w formie pisemnej i elektronicznej, w terminie 1 miesiąca od otrzymania materiału przez recenzenta. Termin ten w uzasadnionych wypadkach może zostać przedłużony w uzgodnieniu z Redaktorem Naczelnym „Wojskowego Przeglądu Prawniczego”. Przekroczenie wskazanego terminu może skutkować powierzeniem sporządzenia recenzji innej osobie wskazanej przez Redaktora Naczelnego.

Recenzja powinna zawierać jednoznaczny wniosek recenzenta dotyczący dopuszczenia materiału do publikacji lub jego odrzucenia. W przypadku zasugerowania przez recenzenta poprawek, warunkiem przyjęcia materiału do publikacji jest ich uwzględnienie przez autora tekstu.

W recenzji należy przedstawić główne tezy recenzowanego materiału.

Merytoryczna ocena recenzowanego tekstu powinna uwzględniać wartość tekstu, a w szczególności przydatność poruszanej w nim tematyki dla potrzeb praktyki i zgodności tekstu z profilem wydawniczym „Wojskowego Przeglądu Prawniczego”, poprawność logiczną wywodów, sposób przedstawiania poglądów własnych autora oraz poprawność wykorzystania przywołanych w tekście poglądów doktryny i judykatury.

Formalna ocena recenzowanego tekstu powinna obejmować poprawność językową i redakcyjną tekstu oraz wskazywać, czy nadesłany tekst odpowiada wymogom stawianym przez redakcję „Wojskowego Przeglądu Prawniczego”. Zauważone błędy i poprawki w tym zakresie należy wskazać w recenzji.

Ostateczną decyzję o przyjęciu materiału do publikacji bądź jego odrzuceniu podejmuje Redakcja.

Lista recenzentów współpracujących z czasopiśmie zamieszczana jest na stronie internetowej Prokuratury Krajowej, w zakładce „Wojskowy Przegląd Prawniczy” i podlega corocznej aktualizacji.

Zapobieganie przypadkom ghostwriting i guest authorship

Redakcja podejmuje działania zapobiegające przypadkom *ghostwriting* (osoba wniosła istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z autorów) oraz *guest authorship* (osoba jest wymieniana jako autor lub współautor publikacji, choć jej udział w powstaniu tekstu jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca) poprzez zobowiązanie autora lub współautorów składających materiał do redakcji do procentowego określenia swojego wkładu w powstanie publikacji, a także poinformowania redakcji o źródłach finansowania badań, których wyniki zostały przedstawione w utworze.

II. Informacje dla czytelników

Minister Nauki komunikatem z 5 stycznia 2024 r. ogłosił wykaz czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych. W wykazie pod pozycją 32218 umieszczony został „Wojskowy Przegląd Prawniczy”. Czasopismo uzyskało **40 pkt**.

NAKLAD 200 EGZ.